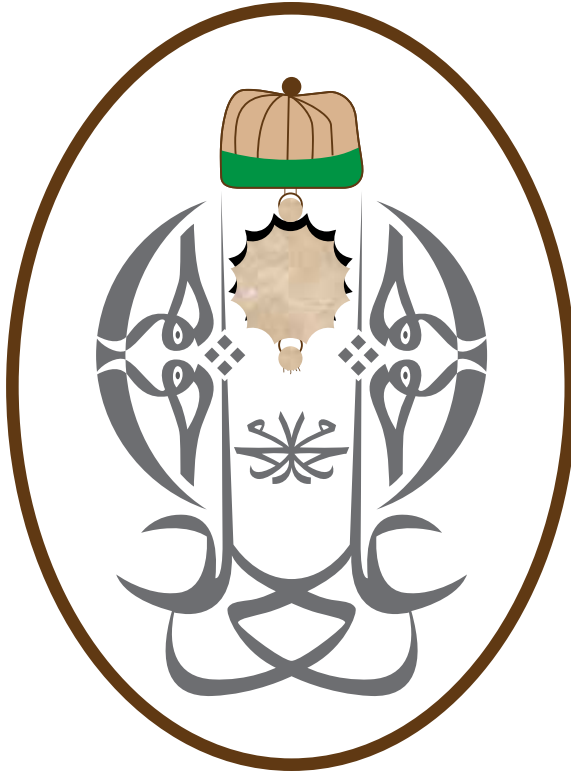

NAZMI EMİN

Doğuşundan Günümüze BEKTAŞILIK

İÇİNDEKİLER

Doğuşundan Günümüze BEKTAŞİLİK
YAZAR Nazmi EMİN
KAPAK TASARIMI Hikmet Purutçuoğlu
SAYFA TASARIMI His Grafik Tasarım Matbaacılık Hizmetleri
BASKI Alfa Print Matbaa Hizmetleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi MaltepeLitros Yolu Sk. A No:2-4A İç Kapı No:311 Zeytinburnu - İstanbul Sertifika No: 63820
ISBN 978-605-67637-0-0
1.BASKI Mayıs 2023, İstanbul

1. ÖN SÖZ	7
2. GİRİŞ	9
2.1. Bektaşilikle İlgili Bazı Temel Kavramlar	9
2.2. Orta Çağ Anadolu'sunda Sufilik, Sünnilik ve Alevilik	13
3. BEKTAŞİLİĞE TESİR EDEN SUFİ AKIMLAR	17
3.1. Yesevîlik	17
3.1.1. Ahmet Yesevi ve Yesevîlik	17
3.1.2. Yesevîlik ve Bektaşilik	21
3.2. Ahîlik	23
3.2.1. Orta Çağ Anadolu'sunda Ahilerin İslam Anlayışı	28
3.2.2. Ahiliğin Bektaşiliğe Etkisi	30
3.3. Vefailik ve Babailer	32
3.3.1. Vefailik	32
3.3.2. Baba İlyas ve Babailer Hareketi	34
3.4. Haydariler	35
3.5. Rum Abdalları	38
3.5.1. Rum Abdalları ve Osmanlılar	38
3.5.2. Rum Abdalları ve Bektaşiler	39
4. 13. YÜZYILDAN 16. YÜZYILA BEKTAŞİLİK	42
5. BALIM SULTAN VE SONRASI BEKTAŞİLİK	47
5.1. Çelebi ve Babagan Bektaşileri	53
5.2. Çelebiler ve Kızılbaş Aleviler	54

6. Bektaşiliğin Yayılması	57
6.1. Arnavut Bektaşileri	59
7. YENİÇERİ OCAĞI VE BEKTAŞİLİK	62
8. 1826 SONRASI BEKTAŞİLİK	66
8.1. Jön Türkler, Masonluk, İttihat ve Terakki	70
8.2. Bektaşiler, Birinci Dünya Savaşı ve Atatürk	71
9. 1925 SONRASI BEKTAŞİLİK	74
9.1. Türkiye'deki Bektaşilerin İddiaları	75
9.2. Arnavutluk'taki Bektaşilerin İddiaları	77
9.3. Mısır'daki Bektaşilerin Durumu	78
10. BATINI/GAYRİ MÜTEŞERRİ EKOLLERİN İNANÇ VE İBADET ANLAYIŞI	80
10.1. Allah-Tanrı Tasavvuru	81
11. BEKTAŞİLİKTE İNANÇ VE İBADET	84
11.1. Bektaşilikte İnanç	84
11.1.1. Vahdet-i Vucüt	85
11.1.2. Bektaşilikte Tenasüh-Reenkarnasyon Var mıdır?	86
11.1.3. Dört Kapı Kırk Makam	88
11.1.4. Üç Sünnet Vedi Farz	88
11.2. Bektaşilikte İbadet	89
11.2.1. Bektaşilikte İbadet Anlayışı	89
11.2.2. Bektaşilikte Ayin ve Erkan	92
12. Bektaşiliğin Sünni Karakter Taşıma İddiası	95

13. KÜLTÜR, SANAT VE EDEBİYAT	98
13.1. Nefesler	98
13.2. Yazı-Resim Sanatı	99
13.3. Bektaşi Tekkelerindeki Kitaplar	100
14. BEKTAŞİ TEKKELERİNİN GELİRLERİ	102
15. BEKTAŞİLİK HAKKINDA BAZI EK BİLGİLER	104
15.1. Bektaşi Sırrı	105
15.2. Kerbelâ-Muharrem Matemî	106
15.3. Bektaşilikte On İki Post	106
15.4. Bektaşilikte Mertebeler	107
15.5. Bektaşilikte Kıyafet	108
16. SONUÇ	110
SÖZLÜK	113
KAYNAKÇA	123

Dervişlik başta, taçta değildir.
Hararet narda, sacda değildir.
Her ne ararsan kendinde ara,
Kudüs'te Mekke'de Hac'da değildir.^[1]
(*Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfedilen bir söz*)

1. ÖN SÖZ

1989-90 yıllarında acemi birliğini Sivas'ta, usta birliğini de Tokat'ta olmak üzere sekiz aylık kısa dönem askerlik yaptım. Tokat'ta usta birliğinde aslen Erzincanlı bir Alevi olan ve İstanbul da ikamet eden Hüseyin adında bir arkadaşım oldu. Alevi ve Bektaşiliğe olan merakım işte bu dönemde başladı.

Askerlik dönüşü, konuyla ilgili ilk okuduğum kitaplardan biri Prof. Dr. Esat Coşan'ın *Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli* adlı çalışmasıydı. Bu kitap kaynak gösterilerek Hacı Bektaş-ı Veli şer'i emirlere uyan Sünni bir derviş olarak tarif edilmiştir. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yayımlanan Hacı Bektaş-ı Veli maddesinde ve diğer bazı eserlerde Coşan'ın aksine Hacı Bektaş-ı Veli gayri Sünni bir derviş olarak anlatılmıştır. Bu iki farklı bakış açısı o zaman çok dikkatimi çekmişti. Fakat uzun bir süre bu farklılığın sebebini etraflı bir şekilde araştırma fırsatı bulamadım.

Bektaşiliği anlamaya başlamam 2004'de Irène Mélikoff'un yazdığı *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe* adlı eserle başladı ve 2020'ye kadar konu hakkındaki kabul görmüş belli başlı eserleri okumaya devam ettim.

Okumalarım esnasında tuttuğum notlar günden güne artarak önemli bir boyuta ulaştı. 2020 yılı mart sonu covid-19 salgını dolayısıyla günlerce eve kapanınca, bunu fırsat bilip çalışmalarımı kitaplaştırmayı düşündüm. Önceki notlarımı ve okumalarımı gözden geçirerek işe başladım. Salgının başlangıcından bugüne kadar Bektaşilik hakkında daha önce okumadığım ve sonradan basılmış kitapların birçoğunu (Türkçeye tercüme edilmeyenler hariç) okudum. Çalışmamda faydalandığım kaynakların tamamına yakını akademik çalışmalar olup çok az kısmını da konunun birinci elden kaynağı olan Bektaşî babalarının-şeyhlerinin eserleri oluşturmaktadır.

1 Bülent Bilmez, Serhat Bozkurt, Hacı Bektaş-ı Veli Hayatı ve Dönemi Üzerine Metinler, 2022.

Bu kitap, Bektaşiliği kendi değerleri içinde anlamak gayretiyle edindiğim bilgileri genel okur kitlesine aktarmayı hedefleyen bir çalışmadır. İlahiyatçı bir tanıdığım, 'Bu kitapla biz Bektaşiliği tam anlamış olacak mıyız?' diye sormuştu? Bunu umarak bu yola çıktık.

Çalışmamada, Bektaşiliğin doğuşundan yeniçerilerle ilişkisine; Bektaşilerin vahdet-i vücut anlayışından şer'i ibadetlere bakışına; tekkelerin kapatılmasından günümüzdeki Bektaşilerin durumuna kadar birçok konuya değinmeye çalıştım. Bununla beraber kitabımı, Bektaşilik hakkında hiçbir bilgisi olmayan genel okur kitlesine hitap eden bir çalışma olarak tasarlamayı hedefledim. Bunun için okumalarım esnasında tuttuğum yüzlerce sayfalık notu en anlaşılır şekilde özetlemeye uğraştım. Nihayetinde, çalışmamın Bektaşilikle ilgili derli toplu bir el kitabı mahiyetinde olmasına özen gösterdim.

Yukarıda bahsettiğimiz sebepten dolayı Bektaşilikle ilgili ihtilafli meselelerden ve detay bilgileri vermekten olabildiğince kaçındım. Ayrıca Bektaşilik çalışmalarında kullanılan kavramlarda da yer yer sadeleştirmeye gittim. Mesela Anadolu'da yaşayan abdallara Abdalan-ı Rum, Rumeli'de yaşayanlara ise Rum abdalları denir. Biz bu çalışmada yaygın olan Rum abdalları ifadesini tercih ettik. Bir diğer örneğe; dervişlerin sohbet için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri, bazen inzivaya çekildikleri mekânlara tekke, zaviye, dergâh ve hangâh; merkezi konumda olan büyüklerine de asitane denir. Kitabımızda kullanımı en yaygın olan tekke terimini tercih ettik, çok az da olsa dergâh ifadesini de kullandık.

Bu çalışmamızda bize destek olan, yol gösteren dostum ve editörüm Davut Yıldız'a şükranlarımı sunarım.

Nazmi EMİN

Şubat 2023, İstanbul

2. GİRİŞ

2.1. Bektaşilikle İlgili Bazı Temel Kavramlar

Bu kitabımızda ele almayı düşündüğümüz konulara başlamadan önce ilgili bazı temel kavramları açıklayarak işe başlamak uygun olacaktır. Zira bu çalışmanın hedef okur kitlesi, konunun uzmanları olmayıp, Bektaşilikle ilgili genel bilgi sahibi olmak isteyen okurlardır. Bu anlamda aşağıda kısaca açıklamaya çalışacağımız temel kavramların iyice bilinmesi konunun daha iyi anlaşılmasında önem arz etmektedir.

Alevilik: Çok geniş bir ifade olan Alevilik, Hz. Ali'ye bağlılık noktasında veya o isimle anılan çeşitli dinî ve siyasi gruplar için kullanılan ortak bir kavramdır.^[2] Alevilik, birtakım değişiklikler geçirerek günümüzdeki anlamını kazanmıştır ve tarih boyunca yeni yeni anlamlar kazanarak yüklü bir kavram olarak günümüze gelmiştir. Örneğin Alevilik, Osmanlı döneminde Hz. Ali soyundan gelen kişiler yani "Seyyit" ve "Şerifler"i ve silsileleri Hz. Ali'ye çıkan tarikatları ifade etmektedir.^[3] Alevi inancına göre nübüvvet Hz. Peygamberle beraber son bulmuştur fakat velayet devam etmektedir. Hakikat bilgisini Ali ve Ehl-i Beyt taşımaktadır.^[4]

Bu çalışmamızda Alevi ifadesini, batını ve şeriat dışı zümreler için kullanacağız. Bu bağlamda Bektaşiler Alevi olduğu gibi, Kızılbaşlar da Alevidir.

Şia-Şiilik: Şia, Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet yönetiminin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında birleşen çeşitli grupların ortak adıdır. Şia kelimesi, taraftar, yardımcı, destekleyici anlamlarına gelir.^[5] Aslında Şiilik bazen Alevilikle aynı manada kullanılsa da biz bu çalışmamızda bu kavramı sadece İran ve Irak'taki İmamiye (On İki İmam) Şia'sı gibi siyasi ve şeriatçı (fıkıh merkezli) yapılar için kullandık.

2 A. Yaşar Ocak, Alevi, 1989.

3 A. Yılmaz Soyuer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

4 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

5 Mustafa Öz, Şia, 2010.

Sünnilik-Ehl-i Sünnet: İslam Ansiklopedisi'ne göre Ehl-i sünnet, dinin temel konularında Hz. Peygamber ile ashabının takip ettikleri yolu benimseyenlerdir. Bu anlayışa sahip olanlara veya mezhep mensuplarına Sünni denir.^[6]

Sünni inanca göre; Peygamber sonrası kutsal mesaj kesilmiştir, artık insanlığın tüm problemlerine karşı çözümler kitap, sünnet ve ulema vasıtasıyla çözüme kavuşturulur. Ulemanın en yetkinleri mezhep imamlarıdır. Onlardan sonra da fakihler gelir.^[7]

Sünnilikte Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in bir ayrıcalığı yoktur. Sünnilik, bu kitabımızda çok kullandığımız kavramlardan biridir. Ayrıca genel kullanımlarda Sünniliğin de içinde olduğu Müteşerri-ortodoks terimini de kullandık.

Batınilik: Nasların görünür-zahiri anlamlarının dışında, daha derinde gerçek anlamlarının da olduğuna inanmak ve nasları buna göre yorumlamaktır. Bu anlayışa göre, derindeki batını anlamlar insanı manevi kurtuluşa ulaştırır.^[8]

Batıniler, kendilerini zahiri manalar ve bunlara dayanan şer'i hükümlerle yükümlü ve sorumlu saymazlar. Bektaşiler ve Kızılbaş Aleviler bu cümledendir. Tüm tasavvufi akımların batını yönleri vardır. Buna karşılık Nakşibendi ve Kadiri gibi şeriatçı-ortodoks tasavvufi ekoller, nasların hem zahiri hem batını manalarını geçerli kabul ederler. Onlara göre zahiri mana "hak", batını mana "hakikat"tir; bu sebeple her iki manaya göre hareket edilmelidir.^[9]

Bu çalışmamızda batınilik kavramını şeriatçı olmayan zümreler için kullandık. Hem batını olup hem de şeriatçı yapılardan ayırmak için de ekseriyetle "batını/gayri-müteşerri" ifadesini tercih ettik.

Batını Şiilik: Batınılere göre, nasların zahiri ve batını manaları vardır; ancak asıl geçerli olan batını manadır ve bu manaları Allah ile ilişki kurabilen "Masum İmamlar" bilebilir.^[10]

- 6 Yunus Şevki Yavuz, Ehl-i Sünnet, 1994.
7 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.
8 Süleyman Uludağ, Batın İlim, 1992.
9 Süleyman Uludağ, Batın İlim, 1992.
10 Avni İlhan, Batıniyye, 1992.

Batını Şiiler kendilerini zahiri manalar ve bunlara dayanan şer'i hükümlerle yükümlü ve sorumlu saymazlar.^[11]

Bugünkü İran ve Irak'taki İmamiye Şia'sı Batını Şia tarifine uymaz. Bektaşılık gibi Alevi meşrep yapılar ile İran'daki İmamiye Şia'sı arasındaki en önemli farklardan birisi de tasavvuftur. İmamiye Şia'sı tasavvufa mesafelidir. Onların elindeki kaynaklara göre, ilk sûfiler hakkında büyük Şia imamlarından (On İki İmam) bazılarının sert eleştirileri vardır.^[12]

İmamiye Şia'sının batını ilim anlayışı, şer'i hükümlerden çok imamet ve siyaset konusuyla sınırlı kalmıştır.^[13]

Bu çalışmada Batını Şii ifadesini, batını ve şeriat dışı grupların hepsi için yani Alevilikle aynı anlamda kullandık. Bektaşılık ve Kızılbaşlığa Alevi dediğimiz gibi Batını Şii'de diyebiliriz.

Müteşerri: Şeriat kurallarına sıkı sıkıya bağlı fıkıh temelli Müslümanlıktır. İslam dünyasındaki ana gövdeyi bu anlayış biçimi oluşturur. Kitap merkezli ve herkese uygulanabilen net kuralları olması itibarıyla müteşerri anlayışın standartlaştırıcı gücü daha fazladır. Farklı kültürlerle sahip olsa bile birbirlerine yakın dinî uygulamaları olup yerel unsurları da asimile eder. Tarihte ve günümüzde iktidarlar hep müteşerri anlayışları seçerler çünkü onların yazılı hukuk sistemleri vardır.^[14]

Günümüzde müteşerri genel itibarıyla dört Sünni mezhep ve bir de İran ve Irak'taki İmamiye Şiası'ndan oluşur.

Ortodoks: Kabul edilmiş resmî din anlayışını temsil eder. Sınırları belirtilmiş sistemli bir teolojisi olup siyasal iktidarın desteğine sahiptir. Bu özelliği itibarıyla merkezi ve şehirlidir. Mesela Osmanlı'da Sünnilik ortodoksiyi temsil ederken, Safevi İran'ında On İki İmam Şia'sı da ortodoks olarak kabul ediliyordu.^[15]

- 11 Süleyman Uludağ, Batın İlim, 1992.
12 Bkz. Gölpınarlı, Tasavvuf.
13 Süleyman Uludağ, Batın İlim, 1992.
14 Rıza Yıldırım, Klasik Alevî Kaynaklarına Göre Alevî İnanç ve İbadet Kurumları, 2021.
15 Rıza Yıldırım, Klasik Alevî Kaynaklarına Göre Alevî İnanç ve İbadet Kurumları, 2021.

Ortodoksluk, tarihte birçok devletin resmî ideolojisi olup bu devletlerin hiyerarşik sisteminin de organik bir parçası olmuştur. Her ne kadar aralarında bazı nüans farkları olsa da biz bu çalışmamızda, “müteşerri” ve “ortodoksi” kavramlarını aynı anlamda kullanacağız. Buna göre, bütün Sünni ekollere ve İran’daki İmamiye Şia’sına müteşerri dediğimiz gibi ortodoksi de diyebiliriz. Dolayısıyla bu iki ifadeyi bir arada “müteşerri-ortodoksi” şeklinde kullandık.

Gayri Müteşerri: Şeriat-fıkıh temelli olmayan anlayışı ifade eder. Bu gruplara genel olarak Alevilik veya Batını Şiilik diyeceğiz. Ali şemsiyesi altında toplanmış bu inanç gruplarının temel özelliği, Ali merkezli doktrin ve şeriat-fıkıh temelli olmayan dindarlıktır. Bu yapılar, evrensel dinî anlayışa karşı dayanıklı olup, kendi geleneklerinde bulunan inanç ve ritüel uygulamalarını muhafaza ederler.^[16]

Gayri-müteşerri yapıların en önemli özelliği batını olmasıdır. Bundan dolayı biz de bu çalışmamızda “batını/gayri-müteşerri” ifadesini kullanmayı tercih ettik.

Heterodoks: Batı dillerine Yunancadan geçen bu kavram, genel kabul gören resmî inancın dışında kalan inançları ifade eder. Bu zümreler, sınırları belirlenmiş bir sistemli teolojiye sahip olmayıp mistik bir karakter taşır. Bu kavramın teolojik manası haricinde siyasi ve sosyal boyutları da vardır. Bu anlayış devletle uyumlu olmayıp siyasi otoriteye mesafelidir. Bu itibarla merkezin değil çevrenin inancıdır. Dolayısıyla heterodoks zümrelerin sosyal tabanı daha ziyade kırsal kesimden oluşur.^[17] Bu zümreler genel itibarıyla şeriatçı olmayan gayri-müteşerri yapılarıdır.

Fuat Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı ve Halil İnalçık gibi büyük tarihçiler Türkçe makalelerinde hem batını hem de heterodoks ifadesini kullanmışlardır. Ahmet Yaşar Ocak’a göre ise batını terimi heterodoks teriminin kapsayıcılığına sahip değildir. Bundan dolayı Ocak, yalnızca heterodoksi kavramını kullanmayı tercih eder.^[18] Bizse heterodoks yerine bilinirliği daha çok olan “batını” kavramını seçtik.

16 Rıza Yıldırım, Aleviliğin Doğuşu, 2020.

17 A. Yaşar Ocak, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşılık, 2020.

18 A. Yaşar Ocak, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşılık, 2020.

Sonuç: Bektaşılık ve Kızılbaşlık gibi Alevi zümreleri bir grupta ele alıp onları; “batını, gayri-müteşerri ve gayri Sünni” gibi kavramlarla tarif ettik. Sünnilik ve İmamiye (On İki İmam) Şia’sı gibi şeriatçı yapıları da diğer grupta ele alıp onlar için; “müteşerri ve ortodoks” ifadelerini kullandık.

Elbette ki bu zümrelerin kendi içlerinde de önemli farklılıklar vardır. Örneğin Sünnilik ve İmamiye Şia’sı şeriatçı zümre içerisinde yer almasına rağmen kendi aralarında da ciddi görüş ayrılıkları barındırır. Çalışmamızda bu farklılıkları göz ardı edip konunun uzmanlarınca yapılmış tasnife uyduk.

Öte yandan müstakil kullanımlarda Sünnilik ile Hanefi, Şafi, Maliki ve Hanbeli gibi dört mezhebi kastettiğimiz gibi, Şiiliği de İran ve Irak’taki İmamiye (On İki İmam) Şia’sı için kullandık.

2.2. Orta Çağ Anadolu’sunda Sufilik, Sünnilik ve Alevilik

13. yüzyılda Moğol istilasıyla beraber Anadolu büyük göçlere sahne oldu. Göçlerle gelen ve çoğunluğu oluşturan Türkmen kitleler, Anadolu topraklarına yerleşip burada etnik ve kültürel değişimler meydana getirdi.^[19]

13. yüzyıl Anadolu’suna bu göçlerle beraber Hacı Bektaş-ı Veli, Baba İlyas, Sarı Saltuk, Ahî Evran, Barak Baba, Buzağı Baba, Tabduk Baba, Dede Garkın ve Emirce Sultan gibi dervişler de geldi. Baba, dede veya abdal sıfatlarıyla birlikte anılan bu dervişler Anadolu’nun toplumsal şartlarına uygun bir tasavvufi yapı oluşturdular. Ahmet Yaşar Ocak’a göre bu şeyhlerin telkin ettiği Müslümanlık, sade ve menkıbevi bir sūfilik biçimi olup, açtıkları tekkelerle çevredeki hayatın bütün maddi ve manevi yönleriyle meşgul oluyorlardı.^[20]

19 A. Yaşar Ocak, Dede Garkın ve Emirce Sultan, 2021.

20 A. Yaşar Ocak, Dede Garkın ve Emirce Sultan, 2021.

13. yüzyıl Anadolu'su Ahmet T. Karamustafa'nın ifadesiyle, medrese ilimlerinde hatırı sayılır bir gelişme görülmeyen bir ortamda tasavvufta yıldızlar geçidine sahne oldu. Anadolu'nun Konya gibi önemli kültür merkezleri, yukarıda andığımız dervişlerin yanında, İbn Arabî (ö.1240) ve onun ilk takipçisi Sadreddin Konevi'den (ö. 1274) Mevlânâ (ö. 1273) ve Şems-i Tebrizi'ye (ö. 1247?), Necmeddin-i Razi'den (ö.1256) Fahreddin-i İraki'ye (ö. 1289) ve Evhadeddin Kirmani'ye (ö.1238) kadar tasavvuf tarihinin en seçkin simalarını da kendisine çekmişti.^[21]

Orta Çağ Anadolu'sunda İslam anlayışı sadece inanç bakımından değil dindarlık uygulamaları bakımından da çok renkli bir manzara arz etmektedir. Ahmet T. Karamustafa'ya göre, Anadolu'daki halk Müslümanlığı (konar-göçer ve kırsalda yaşayanların inancı) şehirli seçkinlerin Müslümanlığından farklıydı. 13. ve 16. yüzyıllar arasında kırsal kesimlerde yaşayan konar göçer ve yerleşik, Türkçe veya Kürtçe konuşan topluluklar, yer yer şeriat dairesi dışına çıkan bir evliya inancına sahiptiler. Bu bağlamda Hz. Ali'yle onun soyundan gelenlere duyulan özel saygı, Anadolu'daki halk Müslümanlığının ana öğelerinden biri olmuştur. Bütün bu özellikler göz önüne alındığında bu dindarlık biçiminin geniş halk kitlelerinin Müslümanlaşmasında, özellikle bugün Alevilik adı verilen dindarlık biçiminin oluşmasında çok önemli rol oynamış olmalıdır.^[22]

13.-15. yüzyıl Anadolu'sundaki Sünnilik, zaman ve sosyal çevrenin de etkisiyle gevşek bir yapıdaydı. Bu yapı şeriat-fıkıhtan çok Ehl-i Beyt ve Kerbela kültürü ile yoğrulmuş tasavvufi Sünniliğe uygundu.^[23] Cemal Kafadar *İki Cihan Aresinde Osmanlı Devletinin Kuruluşu* adlı eserinde, geç dönem Orta Çağ Anadolu'sunun dinî anlayışını katı bir Sünni-Alevi ayrımı üzerinden ve kesin mezhep kategorileriyle tanımlamanın yetersiz ve sorunlu olduğunu altını çizerek ve 11. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'da ve Balkanların uç bölgelerinde, bugünkü Sünnilik tarzının ve fıkıh merkezli yapıların topluma dayatılmadığını ifade eder.^[24]

13. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen Babailer İsyanı, Anadolu'daki gayri Sünni grupların oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu isyanın başını çeken Baba İlyas'ın oğlunun ismi Ömer, halifelerinden birinin ismi de Osman'dı.^[25] Yani bu dönemde 16. yüzyıl ve sonrası gibi Ömer ve Osman ismine karşı bir önyargı olmadığı anlaşılıyor.

Ayfer Karakaya'ya göre Moğol istilasından sonra üç halifeyi de reddetmemekle birlikte Hz. Ali'yi de yücelten bir "Alici Sünnilik" düşüncesi ortaya çıkmıştır. Alevilik ve Sünniliğin karışımı olan bu düşünce sistemi gri bir alan oluşturmaktaydı. Bu gri alan özellikle Safevi hareketiyle oluşan atmosferden etkilenecek zamanla koyu bir Alevi çizgiye çekildi. Safevi öncesi döneme ait belgelerde üç halifenin ismine sıkça rastlanırken, Safevi döneminde bu isimlerin üstü çizilmiş ve onların yerine Ehl-i Beyt eklenmiştir.^[26]

Bugün elimizde, Safevilerle birlikte Alevilikteki bu keskin değişimi açık bir şekilde gösteren birtakım belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerin en önemlisi, Ayfer Karakaya'nın yayımladığı 1451 tarihli Dede Garkın isimli Kızılbaş Alevi ocağının atalarına verilmiş bir Vefai icazetnamesidir. Bu icazetnamenin giriş kısmında ek olarak hem Sünnilerin kabul ettiği şekliyle ilk dört halifeye hem de Şii'ler ve Aleviler için önemli olan İmam Hasan ve Hüseyin'e salat ve selam okunmaktadır. A. Karakaya, 1451 tarihli bu Vefai icazetnamesini 1582 tarihindeki kopyasıyla da karşılaştırmış ve giriş kısmı hariç her iki kopyanın diğer kısımlarının birebir aynı olduğunu tespit etmiştir. Eski nüshanın girişinde ilk dört halifeye atıf yapılırken, daha geç tarihli olanında bu isimler kaldırılmış ve yerlerine On İki İmam'ın adı koyulmuştur. Daha da ilginç, "Seyyit Osman" ismi silinerek yerine "Seyyit Kasım" yazılmıştır.^[27]

Sonuç olarak Anadolu'da 16. yüzyıl ve sonrasında görülen Alevi-Sünni ayrımına 13-15. yüzyıllarda rastlamak mümkün değildir. 13. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'da görülen bu gevşek dokulu Sünnilik daha sonra karşımıza çıkan fıkıh merkezli Sünnilikten farklı olup bugünkü Alevi inancının pek çok unsurunu barındırıyordu. Buradaki Alevi kültürünün esasını, Hz. Ali'nin

21 Ahmet T. Karamustafa, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşılık, 2020.

22 Ahmet T. Karamustafa, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşılık, 2020.

23 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

24 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşılık, Kızılbaşlık, 2015.

25 İrene Mélikoff, Uyar İdik Uyardılar, 2011.

26 Ayfer Karakaya-Stump, Aleviliğin Tarihsel Şekillenmesi, 2019.

27 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşılık, Kızılbaşlık, 2015.

ideal bir kahraman ve veli olarak benimsenmesi, Ehl-i Beyt'e karşı tasavvufi bir sevgi ve bağlılık duyulması ve de Kerbela kültürü oluşturmaktadır. Mesela Sünni bir inanca sahip olan İbn Battuta Bursa'da muharrem yası ve aşure toplantısında bulunmuş ve bunu da övünerek anlatmıştır. Ancak bu uygulamalar daha sonraları hoş karşılanmamaya başlamıştır. Âşık Çelebi'nin beyanıyla 16. yüzyıl Bursa'sında Maktel Hüseyin (Kerbela destanının yazıya aktarılmış şekli) okunması men edilmiştir.^[28]

Yukarıda bahsi geçen, A. Karakaya'nın incelediği belgelerden de açıkça anlaşılacağı gibi, Sünnilikteki değişimden belki de daha fazlası Alevilik içinde yaşanmıştır. Özetle, 16. yüzyıl başında Safevi hareketinin ortaya çıkmasıyla başlayan Safevi Osmanlı mücadelesi hem Alevi meşrep yapılarıdaki hem de Sünnilik içerisindeki gri alanı ortadan kaldırmış ve daha koyu yapılar ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber bugün Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e muhabbet konusunda Anadolu'daki Sünnilik ile Arap Sünniliği birbirinden farklıdır. Anadolu'da asla Yezit ismi çocuklara verilmez ve hakaret unsuru olarak kabul edilirken Arap dünyasında böyle bir hassasiyet yoktur.

13. ve 15. yüzyıllarda iç içe geçerek kendine özgü bir sentez oluşturan Alevilik ve Sünnilik zamanla bu özgün yapısını kaybetmiştir. Özellikle bu durum Safevi Osmanlı mücadelesiyle farklı bir safhaya evrilmiş ve iki inanç sistemi sert çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Öte yandan siyasi olayların zorlamasıyla da bu gri alan tam olarak da silinmiş değildir.

28 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

3. BEKTAŞİLİĞE TESİR EDEN SUFİ AKIMLAR

Bektaşilik, 13. yüzyıl Anadolu'sunda ortaya çıkan ve Hacı Bektaş-ı Veli ananeleri etrafında teşekkül edip, 16. yüzyılın başlarında Balım Sultan tarafından sistemleştirilen bir tarikattır. 13-16. yüzyıllar arasındaki döneme Bektaşiliğin teşekkül-oluşum devri diyebiliriz. İşte bu dönemde Bektaşiliğin oluşmasında etkili olan sûfi akımlar aşağıdaki gibidir:

3.1. Yesevîlik

3.1.1. Ahmet Yesevi ve Yesevilik

Ahmet Yesevi hakkında ilk akademik çalışmayı Fuat köprülü yapmıştır. Köprülü'nün artık bir klasik hâline gelmiş olan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseriyle Yesevilik bilim dünyasına tanıtıldı.^[29] Bu kitap, konuyla ilgili bizim de ilk okuduğumuz eserdir.

Bugünkü Kazakistan sınırları içinde bulunan Sayram'da (İsficap) doğan Ahmet Yesevi (ö.1166?), Orta Asya Türkeri'nin dinî-tasavvufî hayatında geniş tesirler icra eden mutasavvıf-şair ve Yeseviyye tarikatının kurucusudur. Onun tarihî şahsiyetine dair belgeler azdır, mevcut olanlar da menkıbelerle karışmış haldedir. Bununla beraber menkıbevi de olsa, hayatı, şahsiyeti, eseri ve tesiri hakkında bir fikir vermektedir.^[30]

Bugünkü bilgilerimize göre Ahmet Yesevi, Türk Müslümanlığının ilk öncüsü sayılır ama tek değildir. Ondan öncekiler hakkında herhangi bir bilgimiz olmadığından onu "Pir-i Türkistan" adıyla anıyoruz. İslam'ı Orta Asya Türkleri arasında yaymış ve söylediği hikmetli sözlerle silinmez izler bırakmıştır. Onun dervişlerinin yayıldığı coğrafya, Orta ve Kuzey Asya olup hitap ettiği kitleyse, kırsal kesimde yaşayan göçebe ve yarı göçebe Türk boylarıydı.^[31]

29 Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 1991.

30 Kemal Eraslan, Ahmet Yesevi, 1989.

31 A. Yaşar Ocak, Türk Sûfliliğine Bakışlar, 2012.

Ahmet Yesevi, Orta Asya'nın Nakşibendilik sonrası yazılan kaynaklara ve *Divan-ı Hikmet'e* göre çok iyi bir eğitim almış Sünni bir mutasavvıf görünümündedir. Fakat burada onun tasavvufi şahsiyetiyle hitap ettiği göçebe Türk boylarındaki dinî algılayış farklıdır. Bundan dolayı Yesevilik, kırsal bölgelerde şehirlerdeki Sünniliğin aksine daha farklı bir yapıya bürünmüştür. Moğol istilası sırasında Yesevilik, bir koluyla Horasan üzerinden Anadolu'ya gelmiş ve burada Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi^[32] vasıtasıyla Bektaşî geleneği içinde yer bulmuştur.^[33]

Ahmet Yesevi'nin ardından onun tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri vasıtasıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarıkata Yeseviyye denir. İlk hocası ve şeyhi, aynı zamanda akrabası olduğu anlaşılan Arslan Baba'dır. Tahsiline Yesi'de başlayan Ahmet Yesevi, Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra zamanın önemli İslam merkezlerinden biri olan Buhara'ya gider. Ahmet Yesevi'nin kimden hilafet aldığı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bu rivayetlerden en çok kabul göreni Yusuf Hemedani'dir.^[34] Bununla beraber Ahmet Yesevi'ye atfedilen şiirlerde Yusuf Hemedani'den^[35] bahsedilmez.

Rivayete göre Ahmet Yesevi, Yusuf Hemedani'nin vefatı üzerine Yesi'ye döner. Altmış üç yaşına geldiğinde geleneğe uyararak tekkesinin avlusunda müritlerine bir çilehane hazırlatır, vefatına kadar burada ibadet ve riyazetle meşgul olur ve hücrelerinde vefat eder.^[36]

Kerametlerinin vefatından sonra da devam ettiği ileri sürülen Ahmet Yesevi, rivayete göre, kendisinden çok sonra yaşayan Timur'un rüyasına girer ve ona zafer müjdesini verir. Timur zafere erişince, Türkistan ve Kırgız bozkırlarında şöhreti ve nüfuzu iyice yayılmış olan Ahmet Yesevi'nin kabrini ziyaret için Yesi'ye gelir. Kabrin üstüne devrin mimari şaheserlerinden olacak nitelikte bir türbe yapılmasını emreder. Birkaç yıl içinde inşaat tamamlanır ve türbe, camii ve dergâhı ile bir külliye halini alır. Ahmet Yesevi türbesinin civarına gömülmek bozkır göçebelere için ayrı bir değer taşır. Bu sebeple birçok kişi

Bugünkü Kazakistan Yesi/Türkistan'daki Ahmet Yesevi Külliyesi

daha hayattayken türbe civarından toprak satın alarak kabirlerini hazırlar. Bu gelenek Ahmet Yesevi'nin Orta Asya Türklüğü üzerinde ne derece tesirli olduğunu göstermektedir.^[37]

Ahmet Yesevi, İslam'ı öğretmek gayesiyle sade bir dille manzumeler söylemiştir. "Hikmet" adı verilen bu manzumeler, ayrıca dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılıyordu. Hikmetlerin muhtevası Ahmet Yesevi'nin hayatı hakkında bazı bilgiler vermektedir. İşte bu hikmetler daha sonraları *Divan-ı Hikmet* adlı mecmuada toplanmıştır. *Divan-ı Hikmet* nüshaları muhtevaları kadar dil bakımından da önemli farklılıklar arz eder. Bu sebeple bunların farklı şahıslar tarafından değişik yerlerde meydana getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.^[38]

Rivayete göre Ahmet Yesevi'nin on iki bini kendi yaşadığı muhitte, doksan dokuz bini de uzak ülkelerde bulunan müritleri ve geleneğe uygun olarak hayatta iken tayin ettiği pek çok halifesi bulunmaktaydı. Ahmet Yesevi'nin

37 Kemal Eraslan, Ahmet Yesevi, 1989.

38 Kemal Eraslan, Ahmet Yesevi, 1989.

32 Hacı Bektaş Velayetnamesi: 15. yüzyılda yazılan ve Hacı Bektaş'ın menkıbevi hayatını anlatan eser.

33 A. Yaşar. Ocak, Osmanlı Süfliliğine Bakışlar, 2012.

34 Necdet Tosun, Yeseviyye, 2012.

35 Yusuf Hemedani: Horasan-İranlı süfi yazar (ö.1140).

36 Kemal Eraslan, Ahmet Yesevi Maddesi, 1989.

en meşhur halifeleri, Mansur Ata, Said Ata, Sûfi Muhammed Danişment ve Hâkim Ata'dır. Bunlardan Mansur Ata, Ahmet Yesevi'nin şeyhi olan Arslan Baba'nın oğludur. Ahmet Yesevi'nin dördüncü ve en meşhur halifesi Hâkim Ata'nın (ö.1186?) asıl adı Süleyman Bakırgani olup tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra Yesi'den ayrılarak Harizm bölgesine gitmiş ve orada halkı irşatla meşgul olmuştur. Ahmet Yesevi gibi hikmet tarzında Türkçe şiirler söyleyen Hâkim Ata'nın bazı şiirleri *Bakırgan Kitabı* adlı bir mecmua içinde günümüze ulaşmıştır. Hâkim Ata'dan sonra gelen dervişlerin, Kıpçak sahasında^[39] bulunan Altın Orda Hükümdarı Özbek Han'ı^[40] İslâmiyet'e davet ettiği ve Özbek Han'la birlikte yetmiş bin kişinin Müslüman olduğu rivayet edilir.^[41] Tataristan ve Başkurdistan bölgelerinde Yesevi dervişlerine ait olduğu iddia edilen bazı kabirler vardır. Bunlardan Ufa yakınlarındaki "Hüseyn Beg" isimli dervişin türbesini biz de 2017'de ziyaret ettik. Tarihçesinde, türbenin Timur tarafından yapıldığı yazılıydı.

İndiana Üniversitesi (A.B.D) hocalarından, Orta Asya'da İslam'ın yayılışı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Devin DeWeese, 1990 sonrası on yıl Özbekistan da kaldı. Bu süre zarfında hem Özbekistan hem de Kazakistan'daki el yazması eserlerden faydalanarak Ahmet Yesevi'nin kimliği ve tasavvuf tarihindeki yeri hakkında makaleler yayımladı. DeWeese bu makalelerinde yeni birtakım bilgiler ortaya koymaktadır. O, Fuat Köprülü'nün İngilizceye çevrilen meşhur eseri *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'a yazdığı önsözde Köprülü'nün görüşlerini eleştirmiştir.^[42]

Ahmet Yaşar Ocak'a göre DeWeese'in çalışmaları, Fuat Köprülü'nün kitabından sonra birkaç küçük istisna hariç neredeyse hiçbir yeni katkı getirilmeyen Ahmet Yesevi ve Yesevilik konusuna ciddi ve önemli bir katkıdır. DeWeese'e göre Ahmet Yesevi 1167 yılında vefat etmemiş olup, aksine, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde henüz hayattaydı. Ona göre Ahmet Yesevi'nin Yusuf Hemedani ile de bir bağının olması mümkün değildir. Ayrıca iddia edilenin aksine o tam anlamıyla Sünni bir şeyhti.^[43]

39 Kıpçak sahası: Bugünkü coğrafi konumuna göre, Kafkas dağlarının kuzeyindeki Dinyeper ve İrtiş Irmaqları arasında kalan bölge.

40 Özbek Han: Cengiz Han'ın torunlarının Kıpçak sahasında kurduğu devlet olan Altın Orda'nın hükümdarı (ö.1340).

41 Necdet Tosun, Yeseviyye, 2013.

42 A. Yaşar Ocak, Post Mortem Eleştirilerin Odağında Kült Bir Tarihçi: Fuat Köprülü, 2016.

43 A. Yaşar Ocak, Post Mortem Eleştirilerin Odağında Kült Bir Tarihçi: Fuat Köprülü, 2016.

Sonuç olarak Ahmet Yesevi, bugünkü bilgilerimize göre Türk Müslümanlığının bilinen ilk öncüsü sayılır. Eldeki son bilgilere göre, kendisi çok iyi bir eğitim almış olup kurduğu tarikat da Sünni bir tarikattır. Hitap ettiği kesimler, kırsal bölgelerdeki göçebe-yarı göçebe halklardı. Hikmet adı verilen şiirleriyle İslam'ı göçebeler arasında yaymıştır. Onun tasavvufi şahsiyetiyle hitap ettiği göçebe Türk boylarındaki dinî algılayışı farklıdır. Esas hitap ettiği bölge, Orta Asya ile kuzeydeki Kıpçak sahasıdır. Yakın zamana kadar Ahmet Yesevi'nin yaklaşık 1167 yılında öldüğü kabul ediliyordu fakat son çalışmalara göre o, 13. yüzyılın ilk çeyreğinde daha hayattaydı. Bu bilgilere göre hilafet aldığı kabul edilen ve 1140 yılında vefat eden Yusuf Hemedani ile bir bağının olması da mümkün değildir. Zaten şiirlerinde de Yusuf Hemedani'den bahsetmemiştir.

3.1.2. Yesevilik ve Bektaşılık

Fuat Köprülü yukarıda zikrettiğimiz kitabıyla, Ahmet Yesevi ve Yeseviliği Anadolu'daki din ve tasavvuf tarihinin merkezine yerleştirmişti. Bu bakış açısı yakın tarihe kadar da hakimiyetini korudu. Daha sonraki araştırmacılar Köprülü'nün Yeseviliğe atfettiği bu büyük öneme itiraz ettiler. Bu konuda Köprülü'ye itiraz eden araştırmacıların bazıları, Yeseviliğin Anadolu'ya hiçbir zaman gelmediğini, gelmiş olsa bile Köprülü'nün iddia ettiği kadar yaygınlık kazanmadığını iddia etmektedirler.^[44]

Köprülü, yine bu eserinde Yeseviliği Sünni bir tarikat olarak tarif etmektedir. Fakat 1940'da Millî Eğitim Bakanlığının yayımladığı İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı Ahmet Yesevi maddesinde daha önceki fikirlerini tamamen değiştirmiştir. Buna sebep olarak da ilk yararlandığı kaynakların Nakşibendi tarikatı çevrelerinde yazıldığını, daha sonra ulaştığı Bektaşî kaynakların bu konuda gerçeğe daha yakın olduğunu belirtir. Son tahlilde Köprülü'ye göre Anadolu'daki halk İslam'ı (göçebe-yarı göçebe ve kırsalda yaşayanların İslam anlayışı), Yesevilik tarikatı örtüsü altında korunmuş Orta Asya şamanizminin bir uzantısıdır.^[45]

44 A. Yaşar Ocak, Dede Garkın ve Emirce Sultan, 2011.

45 Ayfer, Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşılık, Kızılbaşlık, 2015.

15. yüzyılda yazılan Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'ne^[46] göre Hacı Bektaş, Ahmet Yesevi'nin müridiydi ve onu Anadolu'ya yani Rum diyarına gönderdi. Bu sebeple Köprülü, Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi üzerinden genelleme yaparak Anadolu'daki Alevi ve Bektaşileri Yesevi olarak görür.^[47]

Bektaşilik, Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacım Sultan Velayetnamelerinde sadece Ahmet Yesevi'ye bağlanır. Bu velayetnameler ile aynı dönemde yazılmış (15. yüzyıl) Otman Baba Velayetnamesi,^[48] Âşıkpaşazade'nin Tevârih'i,^[49] Saltukname^[50] ve *Menâkıbü'l-Ârifin*^[51] gibi kaynaklarda Ahmet Yesevi'den bahsedilmez. Bu da Ahmet Yesevi'nin, Velayetname'nin yazılmasından önce Anadolu topraklarında pek tanınmış biri olmadığını gösterir. Rıza Yıldırım, Velayetname'deki Ahmet Yesevi ile ilgili bölümlerin metnin orijinalinde yer almayıp metne sonradan eklendiğini iddia eder.^[52]

A. Yaşar Ocak'a göre, bugün için gerçekten Anadolu'da 13. ve sonraki yüzyıllarda Köprülü'nün iddia ettiği ölçüde güçlü bir Yesevilik varlığını ispat etmek zor görünmektedir. Fakat diğer yandan bu tarikatın Anadolu'da hiç mevcut olmadığı da söylenemez. Çünkü Malazgirt'in ardından ve daha sonra Moğol istilası esnasında Orta Asya, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya göçlerle gelen çok farklı derviş grupları arasında sadece Yesevilerin yer almamış olması düşünülemez.^[53]

Ayrıca, 15. yüzyılda Anadolu'da yazılmış bir metin olan Velayetname'deki Hacı Bektaş'ı Ahmet Yesevi'ye bağlayan güçlü vurgu da izaha muhtaçtır. 16. yüzyılın meşhur tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli *Künhü'l-Ahbar* adlı eserinde, Emirce Sultan'ın^[54] türbe ve zaviyesini ziyaretinden ve onun hakkındaki menkıbeden bahsedilmektedir. Emirce Sultan'ın, Emir-i Çin Osman adıyla geçtiği bu menkıbe onu bir taraftan da Ahmet Yesevi geleneğine bağlamaktadır.^[55]

46 **Velayetname-Menakıbnâme:** Evliyaların hayat ve kerametlerini anlatan eserlerdir.

47 **Ayfer,** Karakaya Stump, Aleviliğin Tarihsel Şekillenışı, 2019.

48 **Otman Baba:** 15.yüzyılda Batı Anadolu'da yaşamış Rum abdallarından bir derviş

49 **Âşıkpaşazade:**15.yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçisi.

50 **Saltukname:** Cem Sultan'ın isteğiyle 13.yüzyılda yaşamış Sarı Saltuk'un hayatının ve kerametlerinin anlatıldığı eser.

51 **Menâkıbü'l-Ârifin:** 14.yüzyılda Ahmet Eflakî'nin (ö.1360) Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mevlevî tarikatı hakkında en geniş bilgileri ihtiva eden Farsça eseri.

52 **Rıza Yıldırım,** Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

53 **A. Yaşar Ocak,** Post Mortem Eleştirilerin Odağında Kült Bir Tarihçi: Fuat Köprülü, 2016.

54 **Emirce Sultan:** 13.yüzyılda Anadolu'da yaşamış Yesevi dervîşi. Zaviye ve türbesi Yozgat yakınlarındadır.

55 **A. Yaşar Ocak,** Dede Garkın ve Emirce Sultan, 2011.

17. yüzyılda yaşamış meşhur seyyahımız Evliya Çelebi kendi soyunu Ahmet Yesevi'ye dayandırır. Gelibolulu Âli gibi o da Emir-i Çin Osman'ın türbe ve tekkesini ziyaret etmiş, onu Ahmet Yesevi'ye bağlayan menkıbeyi dinlemiş ve şeyh hakkında özet bilgiler vermiştir. Seyyahımız, Osmanlı coğrafyasında Yesevi dervişlerine ait olduğu sanılan başka türbeleri de ziyaret etmiş ve onlar hakkında kısa Yesevi menkıbelerini anlatmıştır.^[56]

Şunu söyleyebiliriz ki; Malazgirt'in ardından ve daha sonra da Moğol istilası esnasında, Orta Asya, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya göçlerle çok farklı derviş grupları gelmiştir. Bunların haricinde 13. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda, özellikle Alaattin Keykubat^[57] devrinin müsait ikliminden dolayı Endülüs ve Orta Doğu'dan dervişler de Anadolu'ya akın etmiştir. Bu çeşitlilik içinde Yesevi dervişlerinin olmamasına imkân yoktur. Öte yandan Hacı Bektaş-ı Veli'nin Horasan'dan Anadolu'ya bir Yesevi dervîşi olarak gelme ihtimali de vardır. Dolayısıyla Yesevilik Anadolu'ya da gelmiştir ama buranın din ve tasavvuf tarihine iz bırakabilecek bir hüviyette değildir.

3.2. Ahîlik

Ahîlik, 13. yüzyılda Anadolu'da gelişen ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan dinî, siyasi ve iktisadî bir teşkilattır.^[58]

Ahîlik, Arapça "kardeşim" manasındaki ahi kelimesinden gelmiş olabileceği gibi, *Divanu lugati'l-Türk*'te geçen "akı"dan (cömert) türetildiğini ileri sürenler de vardır. Ahîliğin Anadolu'da kurulmasında fütüvvet teşkilatının büyük tesiri vardır.^[59]

Fütüvvet, gençlik, kahramanlık, cömertlik anlamlarına gelir. Fütüvvetname ise, fütüvveti konu alan veya fütüvvetin adap ve erkânı hakkında bilgi veren metinlere verilen ortak addır. Anadolu'da Ahîlik olarak bilinen fütüvvet hareketi, başlangıçta tasavvufî bir mahiyet taşıırken 13. yüzyıldan itibaren aynı zamanda sosyal, iktisadî ve siyasi yapılanmaya da dönüşmüştür.^[60]

56 **A. Yaşar Ocak,** Dede Garkın ve Emirce Sultan, 2011.

57 **I. Alaattin Keykubat:** Anadolu Selçuklu sultanı (ö.1237).

58 **Ziya Kazancı,** Ahîlik, 1988.

59 **Haşim Şahin-** Kazım Ceylan, Ahîlik Teşkilatı, 2016.

60 **A. Yaşar Ocak,** Fütüvvetname, 1996.

Başka bölgelerde mensuplarına civanmert, ayyar, feta gibi isimler verilen fütüvvet anlayışının, İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Suriye, İran, Irak, Orta Asya, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir.^[61]

Abbasi Halifesi Nâsır-Lidînillah (1180-1225), siyasi ve sosyal durumu gittikçe bozulan devletin otoritesinin yeniden kurulmasında ve sosyal huzurun sağlanmasında fütüvvet birliklerinin büyük bir güç olacağını düşünmüş ve bu teşekkülleri siyasi otoriteye bağlamada başarı sağlamıştır. Halife Nâsır fütüvvet birliklerini yeniden teşkilâtlandırırken fütüvvetnameler de bu birliklerin ilke ve kaidelerini tanzim etmiş, diğer Müslüman hükümdarlara da elçi ve fermanlar gönderip kendilerini fütüvvet teşkilâtına girmeye davet etmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarlarından I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubad'ın da fütüvvet teşkilatına girmeleriyle Anadolu'da Ahîliğin kuruluşu tamamlanmıştır.^[62]

Ahî Evran'ın (ö. 1262) Ahîliğin gelişmesinde önemli bir rol oynaması sebebiyle bu kurum, Ahî Evran ismiyle de anılmıştır. Özellikle I. Alaeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla, bir taraftan tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekkelerde şeyh mürit ilişkilerini, diğer taraftan iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenlemiştir.^[63]

Anadolu'da hızla yayılan bu teşkilâtın mensupları, şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfuza sahip olmuşlardır. Anadolu'da bilhassa 13. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında yalnızca iktisadi değil siyasi yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ahîler, bağımsız siyasi bir güç olmamakla birlikte, zaman zaman merkezi otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı dönemlerde siyasi ve askerî güçlerini göstermişler ve önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle Moğol istilası sırasında Ahî birlikleri şehirlerin yönetimine mahalli otorite olarak hâkim olmuşlardır. Anadolu Selçukluların Moğollara yenik düşmesinden sonra Tokat ve Sivas'ı ele geçiren Moğollara

karşı Kayseri'yi başarıyla savundukları bilinmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın fetret dönemindeki^[64] Düzmece Mustafa olayında Bursa'yı ona karşı savunmuşlardır.^[65] Selçuklu devleti yıkılınca Ahîler 14. yüzyılda Ankara'da kısa süreli bir devlet kurmuşlar, daha sonra da bu şehri kendisi de şed-kuşak kuşanmış bir Ahî babası olan I. Murat'a teslim etmişlerdir.^[66]

Ahîlik Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük rol oynamıştır. Âşıkpaşazade, *Tevârih*'inde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında faal rol oynayan dört zümre arasında Ahîleri de zikreder.^[67] Bu zümreler: Ahîyan-ı Rum, Abadalan-ı Rum, Gazıyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum'dur. İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğunun Ahî teşkilatına mensup şeyhler olduğu, I. Murad'ın şed kuşandığı ve teşkilattan fetihlerde askerî bir güç olarak faydalandığı bilinmektedir. 14. yüzyıl ortalarında Orhan Gazi döneminde Anadolu'yu gezen ünlü seyyah İbn Battuta, Ahî birliklerinin şehir ve köylerde teşkilatlanmış zanaat ve ziraat ehli zümreler olduğunu belirtir ve tasavvufî hayatla olan yakınlıklarına temas edip misafir olduğu Ahî zaviyelerinin isimlerini verir.^[68]

64 Fetret Devri: Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid'in oğullarının birbirleriyle saltanat mücadelesi yaptıkları dönem (1402-1413).

65 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

66 İrene Melikoff, Uyarı İdik Uyardılar, 2011.

67 Haz. Cemil Çiftçi, Âşıkpaşazade Tarihi, 2015.

68 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

61 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

62 Haşim Şahin- Kazım Ceylan, Ahîlik Teşkilatı, 2016.

63 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

Büyük şehirlerde çeşitli gruplar halinde teşkilatlanan Ahîlerin her birinin müstakil bir tekkesi vardı. Küçük şehirlerde ise muhtelif meslek grupları tek bir birlik teşkil edebiliyorlardı. Bu birlikler mesleklere ait problemleri halletmekte ve devletle olan münasebetleri düzenlemekteydiler. Mal ve kalite kontrolü, fiyat tespiti, bu birliklerin asli göreviydi. Bu dönemde, teşkilata ilk defa girenlere “yiğit” veya “çırak” adı verilir, Ahîlik daha sonra kazanılırdı. Esnaf birliklerinin başında şeyh, halife veya nakipler vardı; bütün esnafın en üst makamında ise “Şeyhü'l-meşayih” bulunuyordu.^[69]

Müşterisine düşük değerde, hileli mal satan bir Ahî esnafı önce uyarılır, aynı hata tekrarlanırsa toplum ve uyarıcılar (mürşit, yiğitbaşılar) önünde yargılanırdı. Dükkânı kapatılır, meslekten uzaklaştırılır, daha başka çeşit cezalar da uygulanırdı. İşyeri kapama cezası verilen kişinin dükkânı kilitlenir, ayağındaki pabuçları da dama atılırdı.^[70]

Ahîliğe giriş, şerbet içmek, şed veya peştemal kuşanmak, şalvar giymekle gerçekleşmekteydi. Ahîlik bünyesi içindeki esnaf birlikleri ustalar, kalfalar ve çıraklardan oluşuyordu. Çıraklıktan itibaren birlik içinde yükselmek için mesleki ehliyet ve liyakat şarttı. Çıraklar mesleği çok iyi öğrenmedikçe dükkân açamazlardı. Esnaf ve dükkân sayıları, iş aletleri ve tezgahlar sınırlandırıldığı gibi ihtiyaca göre mal üretimi de esastı. Sanat erbabı içinde en dürüst ve en çok saygıya değer olan, muhtemelen yaşça da önde bulunan bir üstat teşkilatın reisi olup kendisine Ahî deniliyordu. Bunların zanaat mensupları üzerinde bir şeyh gibi nüfuzu vardı. Ayrıca esnaf arasındaki düzeni sağlayan ve “yiğitbaşı” denilen bir ikinci reis bulunuyordu. Bir şehirde ne kadar esnaf teşekkülü varsa her birinin ayrı reisleri olup en büyüğüne Ahî Baba denirdi. Ahî babalar, genellikle Kırşehir'deki Ahî Evran Tekkesi'ne bağlı olan şeyhler ile bunların çeşitli illerdeki vekilleriydi.^[71] Meşhur Şeyh Edebali de Ahî şeyhlerindendi. Orhan Gazi ise Ahî şeyhlerinin kullandığı “İhtiyarüddin” unvanını almıştı.^[72] Bundan dolayı meşhur seyyah İbn Battuta'da Orhan Gazi'yi “Osmancık oğlu İhtiyarüddin” diye anar.^[73]

69 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

70 Bedri Noyan, Bektaşılık Alevilik Nedir, 1995

71 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

72 Haşim Şahin- Kazım Ceylan, Ahîlik Teşkilatı, 2016.

73 Halil İnalçık, Orhan, 2007.

13. yüzyılda Anadolu'da Ahîlik teşkilâtının gelişme göstermesiyle birlikte Ahî fütüvvetnameleri ortaya çıktı. Bu nizamname/tüzüklerde, Ahîliğin esasları, ahlaki ve ticari kaideleri yazılıydı. Ancak bu nizamnâmelerin kaynağı, tasavvufi eserlerde yer alan fütüvvete dair konular veya konuyla ilgili müstakil risalelerdi.^[74]

Teşkilata girecek kimse ilk önce bu kitaplarda belirtilen dinî ve ahlaki emirlere uymak zorundaydı. Fütüvvetnamelere göre, teşkilat mensuplarında bulunması gereken vasıflar, vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, şefkat (kasaplar ve avcılar bu teşkilata alınmıyordu), tevazu, ihvana nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici olma ve tövbeydi. Şarap içme, zina, yalan, gıybet, hile gibi davranışlarsa meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdi.^[75]

Fütüvvetnameler, uyulması gereken kurallar ve cengaverlik öykülerine benzer derlemelerden oluşur. Destan edebiyatı fütüvvet amaçlarını yaymada başlıca araçtı.^[76] Ahîlik kurumu çerçevesinde Anadolu'da kaleme alınan Türkçe fütüvvetnameler de bulunmaktadır. Bilindiği kadarıyla bunların ilki, Yahyâ b. Halil b. Çoban el-Burgazi tarafından 14. yüzyılda yazılmıştır. Bir diğeri ise Şeyh Seyyid Hüseyin Gaybî'nin 15. yüzyıldaki fütüvvetnamesidir.^[77]

15. yüzyıl öncesi devlet Ahî zaviyelerine yardım ediyor, onlar da gelip geçen yolcuları zaviyelerinde misafir ediyordu. İbn Battuta, Anadolu gezisi sırasında Ahîlerin misafirperverliğini anlatmaktadır.^[78] Hatta Faslı seyyahın şaşkınlıkla anlattığı bir hikâyede seyyahımız Kırım'a gitmek için Sinop'a gelir ve orada iki grubun kavgasına şahit olur. Kavganın sebebinin kendisini misafir etmek isteyen Ahî grupların mücadelesi olduğunu öğrenir.^[79]

15. yüzyılda Osmanlı merkezî yönetimi güçlendikçe askerî bir güce de sahip olan Ahîler istenmez oldular. Zaviyelerine yardım edilmediği gibi siyasi güçleri de bitti. Özellikle Fatih devrinden itibaren Ahîlik, siyasi bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilat

74 A. Yaşar Ocağ, Fütüvvetname, 1996.

75 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

76 İréne Mélikoff, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, 2004.

77 A. Yaşar Ocağ, Fütüvvetname, 1996.

78 İréne Mélikoff, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, 2004.

79 M. Fatih Köksal, Fütüvvetname ve Ahîlik Teşkilatı, 2021.

halini aldı.^[80] Ahîlerin gazilik ve sûfilik yönleri kalmayınca, onlar da diğer batını derviş grupları (Rum abdalları vb.) gibi çoğunlukla Bektaşilerle karışarak tarih sahnesinden çekildiler.^[81] Fakat Ahîlik, loncalar olarak yani esnaf organizasyonu şeklinde 20. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürdü.

Özetle, Ahîlik olarak bilinen bu Fütüvvet hareketi, başlangıçta tasavvufi bir mahiyet taşıırken 13. yüzyıldan itibaren aynı zamanda sosyal, iktisadi ve siyasi yapılanmaya da dönüştü. İlk dönemlerinde, bu yapılanmanın içinde bazı Anadolu Selçuklu ve Osmanlı hükümdarları, vezirleri de bulundu.

Anadolu'da hızla yayılan bu teşkilatın mensupları şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfuza sahip olmuşlar, Anadolu'da bilhassa devlet otoritesinin iyice zayıfladığı 13. yüzyılda şehir hayatında yalnızca iktisadi değil, siyasi yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı.

Gelip geçen yolcular Ahî zaviyelerinde misafir edilirdi. Buralarda tasavvufi bir hayat hakimdi. Ahîlerin uyması gereken kural ve kaidelerin yazıldığı fütüvvetnameler tasavvufi eserlerdi ve onlar için ideal insan modeli Hz. Ali olup, La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar ifadesi Ahîlik geleneğinin sloganı/özdeyişiydi. Aslında Ahîler meslek erbaplarının tasavvufi ilkeler etrafında harmanlanmıştı. 15. yüzyıl ortalarından itibaren bu harmanlanmış topluluğun sadece esnaf ve sanatkar kısmı 20. yüzyılın başına kadar devam etti.

3.2.1. Orta Çağ Anadolu'sunda Ahîlerin İslam Anlayışı

Rıza Yıldırım'a göre, Orta Çağ Anadolu'sunda nasıl bir İslam anlayışı olduğu konusunda maktel literatürü önemli bir kaynaktır. Maktel metinleri, Kerbela destanının yazıya aktarılmış şeklidir. Anadolu'da bilinen en eski maktel 1362 yılında yazılmış ve bu metin daha sonraki maktel edebiyatı için bir örnek teşkil etmiştir. Bu metinler muharrem ayının ilk on gününde okunup icra edilmek için hazırlanmıştır.^[82]

80 Ziya Kazancı, Ahîlik, 1988.

81 Irène Mélikoff, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, 2004.

82 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

Maktelerde geçen "Sünni-Haricî" şeklindeki iki kutuplu İslam anlayışında Sünnilik, Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt dostlarını temsil eder. Sünniliğin karşısında Haricilik ise Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt düşmanları olarak kabul edilir ve onlara lanet edilir. Ahî fütüvvetnamelerinde de bu iki kutupluluk ve aynı terminoloji hâkimdir.^[83]

Maktelerde Hz. Ömer ve Hz. Osman üzerinde kamplaşmalar ana unsur değildir. Anlatının genel kurgusunda bu iki halife önemli bir yere sahip olmamakla beraber onlar Sünniler yani makbul Müslümanlar arasında görülmektedir. Dönemin kaynakları dikkate alındığında, Beylikler döneminde Anadolu halkının kendini Şii (burada Alevilik kastedilmiyor) görmediği anlaşılmaktadır. Ehl-i Sünnet ve Şiilik yani On İki İmam Şiiliği ekseninde Anadolu halkı kendilerini birinci grupta görmektedir. Maktelerde On İki İmam Şiiliğinin temel doktrini olan imamet meselesine en ufak bir ima bile yoktur.^[84]

Meşhur seyyah İbn Battuta, 14. yüzyılda Anadolu'yu gezerken Ahî tekkelerine uğramış; onların destan kahramanlarının hayat hikâyelerini dinlediklerinden, toplantılarında musikiye ve raksa yer verdiklerinden bahsetmiştir.^[85] Ahîler kendilerini Sünni olarak görüyorlardı. İbn Battuta'nın yazdıkları da bu iddiayı doğrulamaktadır. Mesela kendisi de Sünni olan Battuta, Bursa'da muharrem yası ve aşure toplantısında bulunmuş ve bunu da övünerek anlatmıştır.^[86]

Kitabın giriş kısmında da belirtildiği gibi, 13.-15. yüzyıl Anadolu'sunda 16. yüzyıl ve sonrası Anadolu'sundaki gibi Sünni-Alevi ayrımı yoktur. Orta Çağ'da görülen bu gevşek dokulu Sünnilik daha sonra karşımıza çıkan fıkıh merkezli Sünnilikten farklı olup bugünkü Alevi inancına ait pek çok unsuru barındırıyordu. İşte bu özellikleri en iyi yansıtan Ahîler kendilerini Sünni olarak görüyorlardı.

83 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

84 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

85 Irène Melikoff, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, 2004.

86 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

3.2.2. Ahîliğin Bektaşiliğe Etkisi

Anadolu'da 13. yüzyılda ortaya çıkan Ahîlik, 14. yüzyılda belli bir güç kazandı ve 15. yüzyıl ortasından veya 16. yüzyıldan itibaren sadece esnaf loncaları olarak devam etti. Yönetimler güçlendikçe, siyasi ve askerî gücü de olan Ahîler istenmez duruma geldiler ve çoğu diğer batını/gayri-müteşerri dervişler gibi Bektaşilere karışarak tarih sahnesinden çekildiler.^[87]

15. yüzyılda yazılan Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nde, Ahîlerin piri Ahî Evran ile önemli bir Ahî şeyhi kabul edilen Şeyh Edebali, Hacı Bektaş-ı Veli'nin dostları olarak karşımıza çıkmaktadır.^[88]

Ahîlerin ve Bektaşilerin yola giriş törenlerinde de benzerlikler vardır. Ahîliğe giriş bir törenle yapılırdı. Ahî olacak kişinin saçları kazındıktan sonra namzedin başına beyaz keçeden taç (börk) takılır, beline kuşak kuşatılır ve şalvar giydirilirdi. Bunun yanında içmesi için şerbet, herkesin sıra ile yudumladığı bir tas da tuzlu su verilirdi. Bektaşilerde de taç, kuşak ve sıra ile içilen şerbet töreni bulunmaktadır. Fakat Ahîlerdeki şalvarın yerini burada hırka almaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'ne göre de tarikata yeni girenin saçları kazınır.^[89]

Bektaşilikteki on iki hizmetten birisi olan "ferraş-süpürgeci"lik, cemevinin temizliğinden sorumlu olup bu işle görevli kişi ayin-i cem sırasında temsili olarak süpürgeyle gelir ve meydana süpürge atar. Aynı uygulama Ahîlikte de vardır. Ahîliğe giriş töreninde şed-kuşak kuşanmadan önce ferraş gelir ve temsilen meydana süpürge atar.^[90]

Hacı Bektaş'ın türbesi, geleneğe göre 14. yüzyılda I. Murat zamanında yapılmıştır. Bununla beraber Osmanlıların bu bölgeye hakimiyeti 15. yüzyılın son çeyreğinde başlar. Kiler evinin kapısı üzerinde mermere oyulmuş bir kitabeye göre bu yapı, Emir Ahi Dede tarafından (1375-1376) yapıldı. İrene Melikoff bu kitabeden hareketle bu yapının Ahîlere ait olduğunu ve onların sahnedeki çekilmesiyle de Bektaşilerin eline geçtiğini iddia eder.^[91] Aynı

87 İrene Melikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

88 İrene Melikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

89 İrene Melikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

90 M. Fatih Köksal, Fütüvvetname ve Ahîlik Teşkilatı, 2021.

91 İrene Melikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

şekilde İstanbul'daki Şahkulu Tekkesi'nin de Ahîler tarafından yapılmış bir tekke olduğu bilinmektedir.^[92]

Bektaşî Dede babası Bedri Noyan'a göre, sonradan Bektaşilik içerisinde erimiş olan Ahîlikte sıkı bir disiplin vardır. Türk şövalyeliği olarak adlandırabileceğimiz bu esnaf kuruluşu bir yiğitlik ve yüce gönüllülük yoluydu. İyi ahlak, doğruluk, büyük bir esastı. Müşterisine düşük değerde, hileli mal satan bir Ahî esnafı toplum ve uyarıcılar (mürşit, Yiğitbaşlar) önünde yargılanırdı. Suçlu bulunursa dükkânı kapatılır, meslekten uzaklaştırılır ve daha başka çeşit cezalar uygulanırdı. Bektaşilikte de suç işleyenler, yoldan sapanlar "düşkün" ilan edilir ve bunlara uygulanacak ceza o topluluğun onayı ile babalar, dedeler, mürşitler tarafından verilir. Bunlar, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için Ahîler gibi devlete ve mahkemelere başvurmazdı.^[93]

Yılmaz Soyzer'e göre Yeniçeri törenlerinin kaynağını Bektaşilikten ziyade Ahîliğe dayandırmak daha doğrudur. Yeniçeri gülbanklarının^[94] Hacı Bektaş'la başlatılması, Yeniçerilerin Hacı Bektaş-ı Veli'yi pîr kabul etmesinden dolayıdır.^[95]

Bektaşî geleneğinin en önemli menkıbelerinden Kırklar Meclisi'nin,^[96] belli farklar olsa da 14. yüzyılda yazılan el- Burgazi'nin fütüvvetnamesi içinde yer alması, bu menkıbenin o dönemde Ahîler arasında bilindiğini gösterir.^[97]

92 Fahri Maden, İstanbul Bektaşileri, 2019.

93 Bedri Noyan, Bektaşilik Alevilik Nedir, 1995.

94 Gülbank: Şiirsel bir ahengi olan dua, yakarış ve söyleyişlere verilen genel isim.

Yeniçeri Gülbankı: Bismişah, Allah, Allah! /Baş üryan, sine püryan kılıç al kan. /Bu meydanda nice başlar kesilir, hiç olmaz soran. /Eyvallah, Eyvallah! /Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan. /Kulluğumuz, padişaha ayan. /üçler, yediler, kırklar... /Nur-ı Nebi, Kerem-i Ali /Gülbang-i Muhammedî /Pirimiz, Hünkarımız, Kutbu'l arifin Hacı Bektaş-ı Veli. /Dem-ü devranına Hu diyelim, /Hu!

95 Yılmaz Soyzer, 19. yüzyılda Bektaşilik ve Bektaşiler, 2012.

96 Kırklar Meclisi: Hz. Muhammet miraçtan dönerken bir meclise gelir, "Ben peygamberim," der. İçeriden, "Bizim aramıza peygamber siğmaz," diye cevap gelir. Bu birkaç kez tekrarlandıktan sonra, "Fakirlerin hizmetkarıyım" dediği zaman bu meclise kabul edilir. Hz. Muhammed, "Size kimler denir?" der. "Bize Kırklar denir," diye cevap alır. "Peki sizin ulunuz, büyüğünüz, küçüğünüz kim?" diye sorar. "Bizim küçüğümüz, büyüğümüz yoktur. Küçüğümüz de uludur, büyüğümüz de uludur. Birimiz kırkımız, kırkımız birimizdir" denir. Bunun üstüne Hz. Muhammed meclisten bunu kanıtlamalarını ister. O sırada Hz. Ali kolunu uzatır, bıçağın ucu ile kolunu hafif kanatır ve kolundan bir damla kan akar. Onu, her canın kolundan birer damla kanın gelmesi izler. Sonra Hz. Ali kolunu bağlar, hepsinin kanaması durur. Selman-ı Farisi dışardan bir üzüm tanesiyle gelir. Hz. Peygamber üzümü sıkar ve herkes ondan içer. Büyük bir coşkuyla hep beraber semaha kalkılır. Dönülürken Hz. Muhammet'in başından sarığı düşer ve kırk parçaya bölünür. Kırklar bu parçaları bellerine bağlarlar ve kemerbest olurlar. İşte Alevî ve Bektaşilerin yaptığı cem ayini, bu Kırklar Meclisi'nin devamı kabul edilir.

97 Rıza Yıldırım, Menakıb-ı Evliya, 2020.

Yine Alevi ve Bektaşi sūfliğinin teolojik bakımdan ana referanslarından biri olan Gadir-i Hum Menkıbesi,^[98] aynıyla İbn Gaybi tarafından 1451-1481 yılları arasında yazılmış fütüvvetnamede de geçmektedir. Gadir-i Hum, Şii ve Sünni dünyasında bilinen bir olay fakat Bektaşi geleneğinde yer alan versiyonu fütüvvetnamedeki gibi kendine has özelliklere sahiptir. İşte İbn Gaybi'nin fütüvvetnamesi, Gadir-i Hum'un bu versiyonunun bilinen ilk metni olup daha sonra yazılan Bektaşi metinlerine model olmuş olmalıdır.^[99]

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Bektaşi kaynaklarında geçen bazı önemli menkıbeler fütüvvetnamelerde de yer almaktadır. Bu tespitten hareketle: Bu menkıbelerin Bektaşi geleneği tarafından icat edilmediğini, köklerinin daha eskilere gittiğini ve Ahiler tarafından da bilindiğini söyleyebiliriz.^[100]

Sonuç olarak, 13. ve 14. yüzyıllarda Ahiliğin temsil ettiği dindarlık biçimi, Bektaşi sūfliğinin önemli kaynaklarından birisidir. Ahilik, 16. yüzyıldan itibaren sadece esnaf loncaları olarak devam etti. Dergâhlarıyla beraber Ahilerin çoğu, diğer batını derviş grupları gibi Bektaşilere karıştı.

3.3. Vefailik ve Babailer

3.3.1. Vefailik

Son yapılan çalışmalara göre, Anadolu'da, Orta Asya ve Türk kökenli olmayan başka bir tasavvufi yapı ortaya çıktı. Bu yapı, meşhur Iraklı Şeyh Seyyit Ebu'l-Vefa'ya (ö.1107) atfedilen Vefailik'tir. Yeni belgeler sayesinde, daha önce dikkat çekmeyen Vefailiğin önemi bugün daha iyi anlaşılmaktadır.^[101]

98 **Gadir-i Hum Menkıbesi:** Genel olarak bütün Şii grupların inancına göre, Hz. Peygamberin Veda Hacı dönüşünde Mekke ve Medine arasında bir yer olan Gadir-i Hum'da Hz. Ali'yi kendisinden sonra gelecek halife tayin etmiştir. Alevilik ve Bektaşilik gibi batını Şii grupların anlatımında ise konuya ilave detaylar gelmiştir. Buna göre Hz. Peygamber ile Hz. Ali bir gömleğin içine girerek tek vücut iki baş olmuştur. Etraftakilerin itirazları üzerine aynı gömlek içinde tek vücut tek baş olmuşlar. Hz. Peygamber; Ya Ali, "Etin benim etim, kanın benim kanım, cismin benim cismim, ruhun benim ruhumdur," demiş.

99 **Rıza Yıldırım, Menakıb-ı Evliya, 2020.**

100 **Rıza Yıldırım, Menakıb-ı Evliya, 2020.**

101 **A. Yaşar Ocağ, Dede Garkın ve Emirce Sultan, 2011.**

Bağdat'ta ortaya çıkan Vefailik, Anadolu, Suriye ve Irak sahasında etkili olmuştur. Ebu'l-Vefa hakkında yazılan menakıbnamede^[102] göre onun babası Ehl-i Beyt'ten olup, soyu Zeynel Abidin'e dayandırılmaktadır. Dönemin Abbasi yönetimi tarafından seyitlere yapılan baskıdan kaçarak Kürt aşiretleri arasına yerleşmiş ve Beni Nercis aşiretinden bir Kürt kadınla evlenmiş; Ebu'l-Vefa bu evlilikten doğmuştur. Anne tarafından Kürt olması hasebiyle "el Kürdi" olarak da tanınmıştır.^[103]

Ebu'l-Vefa hakkında yazılan menakıbnamede anlatılan bazı olaylar, onun ehl-i sünnet ilkelerine pek uymayan bazı davranışlar sergilediğini göstermektedir. Bu kitapta, Bağdat'taki halifenin şeyhe bir mektupla birlikte bir şarap kadehi gönderdiği; mektupta, kadın-erkek bir arada yaptığı ayinlerde şarap sunmak için kullanılmak üzere bu kadehin gönderildiğinin yazıldığı hikâye edilir. Bu hikâyenin benzer versiyonları Ahmet Yesevi ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde yaşamış Geyikli Baba için de anlatılmaktadır.^[104] (Hilmi Ziya Ülken'in yayınladığı bir belgede Geyikli Baba şarap içmektedir. Bu sebeple Orhan Gazi kendisine "iki yük araki ve iki yük şarap" yollamış. Zira "baba mey-hordur" diye).^[105]

Ebu'l-Vefa'nın müritlerinin büyük çoğunluğunun konar-göçer Türkmen ve Kürtlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Zira ölümünün ardından Ali el-Kürdi, Mead el-Kürdi, Çakır el-Kürdi, Boğa b. Batu, Abdurrahman b. Dogancı, Muhammed Türkmani, Şeyh Turhan, Şeyh Tekin, Muhammed b. Belikisa gibi halifelerinden bir kısmı "Kürdi" mahlasıyla, bir kısmı ise Türkçe adlarla anılıyordu. Ebu'l-Vefa döneminden yaklaşık yüzyıl sonra yaşadığı tahmin edilen Anadolu'daki en önemli temsilcisi Dede Garkın ve halifelerinin faaliyetleri sayesinde Vefailiği daha iyi biliyoruz.^[106]

Tarikatın en çok tartışılan yönü, Sünni veya gayri Sünni bir tarikat olup olmadığıdır. Tarikatın ilk dönemini saymazsak, konar-göçer aşiretler arasında gayri Sünni motiflere sahipti. İşte bu yapısı itibarıyla göçebe Türkmenler ve Kürtler arasında birçok taraftar toplamıştır.^[107]

102 **Menakıbnamede:** Velilerin faziletlerini ve efsanevi hayatlarını anlatan eserlerin ortak adı.

103 **Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik-Bektaşilik-Kızılbaşlık, 2015.**

104 **A. Yaşar Ocağ, Ebu'l-Vefa el Bağdadi, 1994.**

105 **A. Yaşar Ocağ, Kalenderiler, 1999.**

106 **Haşim Şahin, Vefaiyye, 2012.**

107 **A. Yaşar Ocağ, Ebu'l-Vefa el Bağdadi, 1994.**

Hacı Bektaş-ı Veli Horasan'dan Anadolu'ya göçerken muhtemelen bir Haydari dervişiydi. Onun adına yazılan velayetnamedeki vurguya bakılırsa Yesevilik ile de irtibatı olmuştur. Veya bu irtibat Haydarilik üzerinden de sağlanmış olabilir. Haydarilik ve Yesevilik dışında Hacı Bektaş ile bağlantılı olduğu düşünülen diğer tasavvufi yapı Vefailiktir. 14. yüzyılda yazılan, Orta Çağ'ın konuyla ilgili önemli kaynaklarından Eflaki'nin Menâkıbü'l Ârifin, Elvan Çelebi'nin Menakıb-ı Kudsiyye'si ve 15. yüzyılda yazılan Âşıkpaşazade'nin Tevârih'inde Hacı Bektaş'ın Baba İlyas ile beraber zikredilmesi onun da bir Vefai şeyhi sayılmasına neden olur. Çünkü Âşıkpaşazade'nin eserinde Baba İlyas'ın bir Vefai şeyhi olduğu ifade edilmektedir.^[108] Bununla beraber Baba İlyas'tan bahseden Eflaki ve Elvan Çelebi'nin eserlerinde Vefailiğe ait bir atıf yoktur.^[109] Bu bilgiler ışığında eğer Baba İlyas Vefai şeyhi ise Hacı Bektaş-ı Veli'yi de Vefailik ile irtibatlandırabiliriz.

Vefailiğin Anadolu coğrafyasındaki esas tesiri, Bektaşilikten ziyade Kızılbaş Aleviliği üzerinde olmuştur. Kızılbaş Alevi ocak sisteminde bazı büyük ocaklar mürşit ocağı olarak kabul edilir ve diğer küçük ocaklar bunlara bağlıdır. "Ağuiçen" ve "Dede Garkın" mürşit ocaklarının Ebu'l-Vefa'yı referans göstermeleri Kızılbaş Alevi ocaklarının bir kısmının Vefailik ile bağlantısını gösterir.^[110]

3.3.2. Baba İlyas ve Babailer Hareketi

Babailik, Anadolu Selçukluları devrinde, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas'a bağlı Türkmenlerin isyanı dolayısıyla ortaya çıkan dinî-tasavvufi bir harekettir. İsyanı Amasya yöresinde faaliyet gösteren Baba İlyas Horasani (ö. 1240) adında bir Türkmen şeyhi yönettiği için hareket onun adına izafeten Babailik adıyla anılmaktadır.^[111]

Babai hareketini Amasya yakınındaki dergâhında başlatan Baba İlyas'a, o dönemde Anadolu'da etkili olan gezgin derviş grupları da katıldı. Sosyal

ve ekonomik sıkıntılar içinde bunalan Türkmenler ve diğer konar göçerler, muhtemelen Baba İlyas'ı kurtarıcı gibi görüyordu. Halifelerinden Baba İshak liderliğinde Kefersud-Adıyaman bölgesinde ayaklanan Türkmenler, önemli başarılar kazandıktan sonra bu isyan bastırılmış, Baba İlyas Selçuklu kuvvetleri tarafından Amasya'da idam edilmiş ve Türkmenlerin çoğu Kırşehir yakınlarında Malya ovasında kılıçtan geçirilmiştir.^[112]

Her ne kadar Baba İlyas'ın çevresinde toplanan gezgin derviş gruplarının pek çoğunun katıldığı bu isyan hedefine ulaşamadıysa da bu başarısızlık, kurtulabilen taraftarları sıkı bir dayanışmanın içine soktu. Baba İlyas'ın daha hayattayken kutsallaşan şahsiyeti giderek yeni bir batını/gayri-müteşerri tasavvufi hareketin merkezi oldu.^[113]

Hacı Bektaş'ın Baba İlyas'ın halifesi olduğu, yukarıda da bahsedildiği gibi, 14. yüzyılda yazılan Eflaki'nin Menâkıbü'l-Ârifin, Elvan Çelebi'nin Menakıb-ı Kudsiyye adlı eserlerinde ve Âşıkpaşazade'nin Tevârih'inde geçmektedir.^[114] Bütün bunların yanında Hacı Bektaş-ı Veli'nin kardeşi Menteş, Babai hareketine katılmış ve bu savaşta öldürülmüştür. Dolayısıyla Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya geldikten sonra kendisi için yeni bir sūfi çevre olan Baba İlyas ile irtibatı olmalıdır.

Babailik adını taşıyan hareket, Anadolu'daki gezgin derviş zümrelerince de benimsenmiş ve 14. yüzyıldan itibaren de Rum abdalları olarak anılmaya başlanmıştır. Rum abdalları, bir manada Bektaşilerin öncüleriydi.^[115] Bu hareket 15. yüzyılın sonları itibarıyla aşamalı bir şekilde Bektaşilik içinde erimiştir.

3.4. Haydariler

Türk şeyhi Kutbettin Haydar'ın (ö. 1221?) Horasan'da kurduğu tarikat olan Haydarilik, kısa zamanda İran'ın diğer bölgeleriyle, Türkistan, Hindistan ve

108 Yalçın Çakmak, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, 2020.

109 Rıza Yıldırım, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşî Tarikatı, 2021.

110 A. Yaşar Ocak, Dede Garkın ve Emirce Sultan, 2011.

111 A. Yaşar Ocak, Babailik, 1991.

112 İlyas Üzüm, Kızılbaşlık, 2002.

113 A. Yaşar Ocak, Babailik, 1991.

114 İrene Melikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

115 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

Anadolu'ya kadar çok geniş bir alana yayıldı. Bunların hem Anadolu'daki hem de Hindistan'daki faaliyetleri hakkında İbn Battuta'nın seyahatnamesinde bolca malumat bulunmaktadır.

Kutbeddin Haydar'ın müritleri genellikle rint ve kalender meşrep (buradaki manasıyla dünyaya ve genel toplum kurallarına itibar etmeyen) kişilerdi. O ve dervişleri hakkında bilgi veren kaynaklar Haydar'ın sakallarını kesip bıyıklarını bıraktığını, Haydari dervişlerinse kulaklarına, bileklerine, boyunlarına, ayaklarına, hatta cinsel organlarına demir halkalar taktıklarını, bunların yersiz yurtsuz gezgin dervişler olduklarını, yalınayak dolaştıklarını, sırtlarına keçeden yapılmış bir aba, başlarına keçe külah giydiklerini bildirir.^[116]

13. ve 14. yüzyılda yaşamış Barak Baba, 2. kuşak Haydari dervişlerinden olup Anadolu'daki en önemli temsilcisiydi ve Tokat'ta tekkesi vardı. Barak Baba'nın saç, sakal ve kaşlarını kazıttığı halde aşağı sarkan gür bıyıkları vardı. Hamid Algar, onun tek farzı Ali sevgisidir der.^[117] 14. yüzyılda yazılan Menâkibü'l-Ârifin, Konya'daki Haydari tekkesinin şeyhi Hacı Mübarek-i Haydar ve onun halifeleri hakkında bilgiler verir. Bu eserde anlatıldığına göre Konya'daki Mevlevilerle Haydarilerin arası iyiydi.^[118]

Anadolu'da Sünni ve gayri Sünni tasavvufu etkilemiş Yunus Emre bir şiirinde:

Yunus'a Tabduk'tan oldi hem Barak'tan Saltuğa

Bu nasip çin cüş kıldı ben nice pinhan olam.^[119] der.

Bu beyitten açıkça anlıyoruz ki Yunus Emre Tabduk Emre'nin halifesi, Tabduk Emre'de Haydari şeyhi olan Barak Baba'nın halifesidir. Barak Baba da Sarı Saltuk'un halifesidir. Sonuç olarak Haydariliğin Yunus Emre üzerindeki dolaylı tesirinden bahsedilebilir. Bektaşî çevreler de Yunus Emre'yi kendilerinden kabul eder çünkü Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi Yunus'u kendi müritleri arasında sayar.^[120] Bununla beraber Yunus Emre, şiirlerinde Hacı Bektaş'tan bahsetmez.

İrene Melikoff'a göre, tek başına bir olgu olarak Yunus Emre'yi ayrı bir yere koymak lazımdır. O henüz yaban bir çevre içinde açmış bir şiir dehasıdır... Medresede yetişmiş ve İran edebiyatına aşına bir çevreyi temsil ettiği halde halk şairi sayılmaktadır. Onun için şiir, Ahmet Yesevi geleneğinde olduğu gibi eğitimsiz topluluklara İslam'ı yayma aracıydı.^[121]

A. Yaşar Ocak'a göre Hacı Bektaş Anadolu'ya bir Haydari dervişi olarak gelmiştir. Hacı Bektaş'ın doğup yetiştiği Nişabur (Horasan bölgesi) Haydarilerin o dönemde etkili olduğu bir sahadır. Hacı Bektaş'tan iki yüz yıl sonra kaleme alınan velayetnamede Haydarilik hatıraları hâlâ muhafaza edilmiştir. Buna örnek olarak velayetnamede sıklıkla dile getirilen tıraş olma (saç, sakal ve kaşlar), tırnak ve bıyık uzatma, kudüm çalma ve sema yapma uygulamaları gösterilebilir. Ayrıca velayetnamedeki Yesevilikle ilişkisi de Haydarilik vasıtasıyla olmalıdır.^[122]

Haydarilik, Anadolu'da 15. yüzyıldan sonra Rum abdalları gibi kendilerine benzeyen diğer tasavvufi zümrelerle birlikte çoğunluğu Bektaşilik içinde eriyerek sosyal hayattan silinmiş, bazı gelenekleri Bektaşiliğin içinde devam etmiştir.^[123]

Gezgin Dervişler

116 Tahsin Yazıcı, Haydariyye, 1998.

117 Ahmet T. Karamustafa, Tanrının Kural Tanınamaz Kulları, 2006.

118 A. Yaşar Ocak, Türk Süfliğine Bakışlar, 2012.

119 Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre, 2015.

120 İrene Melikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

121 İrene Melikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

122 A. Yaşar Ocak, Türk Süfliğine Bakışlar, 2012.

123 Tahsin Yazıcı, Haydariyye, 1998.

3.5. Rum Abdalları

13. yüzyılda Anadolu'daki gezgin derviş zümreler, 14. yüzyıl itibarıyla artık Rum abdalları olarak anılmaya başlar.^[124] 14. yüzyıla ait edebî vesikalardan anlaşıldığına göre, bu yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da abdal lakaplı dervişlerin çoğaldığı görülmektedir.^[125] Ömer Lütfü Barkan'a göre, Rum abdalları ya da Horasan Erenleri, "Baba", "Dede" adını taşıyan ve daha çok Türkmen boyları arasında yer alan dervişlere denilmektedir.^[126]

Halk sūfiliğinin geleneksel yazılı metinlerinde Anadolu'ya göç ettiğinden söz edilen her derviş, hangi tarikata mensup olursa olsun Horasan Erenleri'nden kabul edilirdi. Bugün dahi Anadolu'da bu kavram, bütün dervişlerin Horasan'dan göç ettiğini ima eder bir anlamda kullanılmaktadır. Bundan dolayı bu ifade aslında coğrafi bir sınırlandırmaya tabi olmayıp o bölgede hâkim olan sūfî meşrebi tanımlamaktadır.^[127] Buna Vefailiği örnek verebiliriz: Irak merkezli bir sūfî akım olmasına rağmen Horasan Erenleri'yle aynı cümleden kabul edilirler.

Rum abdalları Anadolu'nun en ücra köşelerine yayılarak bu bölgeleri iskân edip şenlendiriyorlardı. Kurdukları tekkeler birçok köyün çekirdeğini teşkil ediyordu. Bu da yavaş yavaş göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçişe zemin hazırladı. Rum abdallarından herhangi birisi öldüğünde genellikle sultan veya bey tarafından kendisine türbe yaptırılıyordu. Müritler şeyhlerinden ayrılmamak için buraya yerleşiyorlardı. Sonraki dönemde bu sayı daha da artarak bir köy meydana geliyordu. Müritler, türbenin etrafında bulunan yerleri ekıyor, yeni evler yaparak yeni köyler oluşturuyordu.^[128]

3.5.1. Rum Abdalları ve Osmanlılar

Âşıkpaşazade tarihinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş döneminde dört unsurun varlığından söz edilir: Abdalan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum ve Gazıyan-ı Rum. Bu dört gruptan birisi olan Rum abdalları gerek

¹²⁴ A. Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, 1999.

¹²⁵ Orhan F. Köprülü, *Abdal*, 1988.

¹²⁶ Ömer L. Barkan, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri*, 1942.

¹²⁷ A. Yaşar Ocak, *Dede Garkın ve Emirce Sultan*, 2021.

¹²⁸ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Rum Abdalları*, 2001.

Osmanlı Devleti'nin gerekse Anadolu Türkmen beyliklerinin kuruluşunda önemli rol oynamışlardır. Onlar, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk andan itibaren Osmanlı hakimiyetindeki bölgelere akın etmeye başlamışlar ve savaşlarda ciddi başarılar elde etmişlerdir. Osmanlı sultanlarıyla abdalların ilişkisi devlet kurulmadan önce de mevcuttu.^[129]

Osman Gazi döneminde Rum abdallarıyla başlayan ortaklık Orhan Gazi devrinde daha da yoğun bir hal aldı. Çünkü Osmanlı coğrafyası diğer beylikler bünyesinde bulunan abdalların cihat isteğini karşılayacak en uygun yapıdaydı ve Osmanlılar hızla büyüyerek bereketli toprakları fethediyordu. Orhan Bey'in yanında özellikle Bursa'nın fethi sırasında Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed, Doğlu Baba gibi abdalların varlığı ve bunların pek çok kahramanlıklar gösterdikleri bilinmektedir. Orhan Gazi, sözü edilen abdallara savaşlarda gösterdikleri kahramanlıklar neticesinde pek çok ihşanlarda bulunmuş, yeni fethedilen bölgelerde onlar için tekkeler kurmuştur.^[130]

Osmanlı sultanlarıyla abdallar arasındaki iyi ilişkiler Sultan I. Murad devrinde de devam etmiştir. Bu dönemde Sultan Murad'ın Postinpüş Baba'ya iltifatlarda bulunduğu bilinmektedir. Ancak şu da var ki, Sultan Murad döneminde ve daha sonraki dönemlerde devşirmelerin devreye girmesiyle devletin durumu ve şartları yavaş yavaş değişmeye başlamış ve sultanlar ile dervişler arasındaki ilişkiler farklılaşmıştır.^[131]

3.5.2. Rum Abdalları ve Bektaşiler

14. yüzyılın başlarından itibaren Hacı Bektaş ananeleri Rum abdalları arasında iyice gelişerek yayılmış olmalıdır. Bunda da başlıca rolü, bugünkü Hacıbektaş'ta bulunan Hacı Bektaş-ı Veli'nin yaşadığı dergâh oynamıştır. Bunun en önemli örneği Abdal Musa'nın faaliyetleridir. Abdal Musa, Hacı Bektaş'ın vefatından sonra tekkenin başına geçtiği rivayet edilen Hatun-Hatuncuk Ana'nın müridiydi. Hacı Bektaş'ta yetiştikten sonra henüz

¹²⁹ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Rum Abdalları*, 2001.

¹³⁰ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Rum Abdalları*, 2001.

¹³¹ Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Rum Abdalları*, 2001.

fetihlerin devam ettiği Batı Anadolu uçlarına giden diğer meslektaşları gibi o da Osmanlı Beyliği'ne gitti. Burada bazı fetihlere katılarak Hacı Bektaş menkıbelerinin gaziler arasında yayılmasını sağladı.^[132]

Abdal Musa'ya bakılarak Hacı Bektaş Dergâhında yetişen Rum abdallarının yayılma sahaları ve yürüttükleri propagandanın genişliği az çok tasavvur edilebilir. Abdal Musa gibi Rum abdalları Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Batı Anadolu'da kurdukları tekkelerde adını koymadan Bektaşiliğin temellerini attılar. Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'nde adları geçen Hacım Sultan, Sarı İsmail, Pirabi Sultan gibi Rum abdalları da henüz Bektaşî adını taşımayan bu ilk nesil Bektaşî şeyhlerinden sayılabilir.^[133]

Seyyit Ali Sultan (Kızıldeli), Hacı Bektaş'ın yolunu süren Abdal Musa'nın müridi ve halifesi olarak anlatılır. O, 13. ve 14. yüzyıllarda çok yaygın olan gazî-derviş modeline ideal bir örnek olan Rum abdalıydı. Onun hayatının birinci kısmı, Osmanlı askerleri arasında savaşarak, kalan kısmıysa Dimetoka'da (bugünkü Kuzey Yunanistan'da) kurduğu dergâhta irşat faaliyetleri yürüterek geçmiştir. Seyyit Ali Sultan bir bakıma Rumeli'nin Hacı Bektaş'ı olarak düşünülebilir. Zira Hacı Bektaş-ı Veli'nin temsil ettiği tasavvuf anlayışı ve onun taşıyıcısı olan Batı Anadolu'daki sosyo-kültürel yapı, 14. yüzyıldan itibaren Rumeli ve Balkanlar'a kaymıştır.^[134]

Zeynep Uslu'ya göre, Alevî ve Bektaşî edebiyatı Rum abdalları ile başlar. Bunun ilk önemli örneği de Abdal Musa'nın müridi Kaygusuz Abdal'dır.^[135] O, aynı zamanda Bektaşiliği o zamanın Osmanlı sınırlarının dışındaki Mısır'a taşıdı ve orada bir zaviye kurdu. Zaviye, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar faaliyetlerini sürdürdü.

Rum abdalları, aslında gevşek derviş gruplarıydı ve birbiri içinde eridiler. Bunların büyük bir kısmı tarikata dönüştü. Böylece Osmanlı Anadolu'su ve Balkanlar'da Bektaşilik gibi yeni bir tarikat ortaya çıktı.^[136] Abdal topluluklarından bir kısmının, Bektaşiliğe karışmayarak merkezden uzak

yerlerde yaşayan Kızılbaş Alevî zümreleriyle birleştiği anlaşılmaktadır. Bugün abdal isimli birçok Kızılbaş Alevî ocağı bulunmaktadır. Diğer kısımlarının da cemaat halinde Anadolu'nun çeşitli sahalarında köyler kurarak yerleştikleri tahmin edilmektedir.^[137]

Fuat Köprülü'ye göre Rum abdallarını Bektaşî şemsiyesi altına sığınmaya iten, 16 ve 17. yüzyılın ilk yarısında Safevîler ile ilişkilerin bozulması sebebiyle yapılan sıkı takibattır.^[138] Çünkü o dönem Safevî tehlikesi Osmanlı Devleti için büyük önem arz ediyordu ve Bektaşîler, Osmanlı Devleti'yle ilişkisinden dolayı sığınaklı bir limandı. 18. yüzyıla gelindiğinde Bektaşî abdalları tabirinin yayıldığı, abdal tabirinin Bektaşî kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanıldığı, eski abdal türbe ve tekkelerinin ise artık Bektaşî tekke ve türbelerine dönüştüğü görülmektedir.^[139]

132 A. Yaşar Ocak, *Kalenderiler*, 1999.

133 A. Yaşar Ocak, *Bektaşilik*, 1992.

134 Rıza Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 2019.

135 Zeynep Uslu, *Alevî Bektaşî Edebiyatı*, 2021.

136 Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 2018.

137 Orhan F. Köprülü, *Abdal*, 1988.

138 Ayfer Karakaya-Stump, *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık*, 2015.

139 Orhan F. Köprülü, *Abdal*, 1988.

4. 13. YÜZYILDAN 16. YÜZYILA BEKTAŞILIK

Bektaşilik, 13. yüzyıl Anadolu'sunda ortaya çıkan ve Hacı Bektaş-ı Veli ananeleri etrafında teşekkül edip, 16. yüzyılın başlarında Balım Sultan tarafından sistemleştirilen bir tarikattır. Yayıldığı saha da Osmanlı coğrafyasıdır.

13. yüzyılda Moğol istilası sonrasındaki kaos ortamı toplumda derin izler bırakmıştır. İnsanlar yaşadıkları sıkıntılardan kurtulmak için mistik yönelişlere başvurmuşlardır. Bu da Anadolu'nun iki büyük tasavvuf geleneği olan Mevlevilik ve Bektaşiliğin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Nitekim Mevlânâ ve Hacı Bektaş-ı Veli bu dönemde Anadolu'da faaliyetlerine başlayarak tasavvuf sistemlerinin temellerini atmışlardır. Takip eden yüzyılda ise Anadolu'da etrafındaki bölgeleri fethetmek için savaşçı bir istek uyandı. İşte bu istek de derviş-gazi tiplemesini doğurdu ve Türklerin önce Batı Anadolu'da, sonrada Rumeli'de yayılmasına yardımcı oldu. Bu ikinci etki Bektaşiliğin güçlenmesi ve yayılmasında büyük rol oynadı.^[140]

Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelmeden önce Horasan'daki hayatı, Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi'ndeki bazı yüzeysel bilgileri saymazsak pek bilinmiyor. 15. yüzyılın sonlarında yazılan Velayetname, Hacı Bektaş'ın İmam Rıza'nın soyundan bir seyyit ailesinin oğlu olarak dünyaya gelişini, Horasan'daki çocukluk ve tahsil devresini, Ahmet Yesevi'ye intisabını ve Anadolu'ya gönderilişini anlatarak başlar. Daha sonra hacca gidişi, oradan dönüşte Sulucakarahöyük'e (bugünkü Hacıbektaş kazası) yerleşerek burada dergâhını kurmasını, çevredeki Türkmenler arasındaki faaliyetlerini, dönemin siyasi otoriteleri, diğer sûfiler, ahiler ve medrese mensuplarıyla münasebetlerini hikâye eder. Hacı Bektaş'ın vefatını da anlattıktan sonra halifelerinin gittikleri yerlerde İslam'ı yayma faaliyetlerini naklederek son bulur.^[141]

A. Yaşar Ocak'a göre, Hacı Bektaş-ı Veli muhtemelen aşiretiyle birlikte Anadolu'da yeni bir sûfi çevreye intisap etmiştir. Bu çevre, onun içinden geldiği sûfi ekole çok benzeyen bir çevre olmalıdır. Onun, Velayetname'de

140 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

141 A. Yaşar Ocak, Hacı Bektaş Velayetnamesi, 1996

tasvir edilen tıraş (saç, sakal ve kaşların kesilmesi, bıyıkların bırakılması) biçimine bakarsak, Anadolu'ya gelmeden önce bir Haydari dervişi olması muhtemeldir. Hacı Bektaş-ı Veli ve kardeşi Mentеш'in Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas-ı Horasani'ye intisap ettikleri, 14. yüzyılda yaşamış Elvan Çelebi ve Eflâki'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Hacı Bektaş'ın kardeşi Mentеш'in 1239'da başlayan Babai İsyanı'na iştirak ettiği ve Selçuklu kuvvetleriyle yapılan muharebede öldürüldüğünü, Hacı Bektaş-ı Veli'ninse bu isyana katılmadığını hem Elvan Çelebi'den hem de Âşıkpaşazade'den öğrenmekteyiz.^[142]

Irene Beldiceanu'nun "Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler" adlı makalesine göre, Hacı Bektaş Sulucakarahöyük'e kabilesiyle beraber gelmiş ve burada meskûn bulunan Çepniler ile karışmasından Bektaşlı aşireti doğmuştur. Bektaşlılar koyun besler ve tahıl tarımı yaparlardı.^[143] 13. yüzyılda Hacı Bektaş-ı Veli önemli birisi olmalı çünkü bulunduğu bölge onun adıyla anılıyordu. Ayrıca Eflaki'nin eserinde, Mevlevi çevrelerle rekabet içinde olduğundan bahsedilir ki bu da onun tesir gücünü gösterir.^[144]

Bektaşilik yarı göçebe bir çevrede doğmuş ve zamanla kırsal alanlardan kasaba ve şehirlerin çevrelerine intikal etmiştir.^[145] Bektaşiliğin, Kızılbaş Alevilerden ayrıldığı ve farklılaştığı nokta kırsaldan kasaba ve şehirlerin çeperlerine gelmeleriyle başlar. Bektaşilik tarihi süreç içerisinde bir tarikat olarak ortaya çıkmış ve bu özelliğini korumuştur. Kızılbaş Aleviliği ise sûfi bir gelenek olmakla birlikte bir tarikat değildir.^[146]

Bektaşilik, adını Hacı Bektaş-ı Veli'den almış ancak ilk olarak Abdal Musa ile kişilik bulmuştur. Abdal Musa ve çevresindekiler 14. yüzyılda giderek unutulmaya yüz tutmuş "Baba İlyas ananesi" yerine Hacı Bektaş ananesini kitlelere tanıtmalarıyla dağınık derviş grupları Hacı Bektaş-ı Veli ananesi etrafında toplanmıştır.^[147] Böylece Osmanlı topraklarına akın eden Baba İlyas ardılı gazi ve abdallar arasında özellikle Hacı Bektaş-ı Veli ismi ön plana

142 A. Yaşar Ocak, Hacı Bektaş-ı Veli, 1996.

143 Irene Beldiceanu-Steinherr, Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler, 2019.

144 A. Yaşar Ocak, Hacı Bektaş-ı Veli, 1996.

145 A. Yaşar Ocak, Babailik, 1991.

146 Rıza Yıldırım, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, 2020.

147 A. Yaşar Ocak, Hacı Bektaş-ı Veli, 1996.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Rum Erenleriyle Tanışma Sahnesi

çıkılmıştır. 14. yüzyıl Osmanlı dünyasında din işlerini temsil eden en yaygın ve en etkili grup abdallar, savaş ve devlet işlerinde en etkili grup ise gazilerdi.^[148]

Bazılarına göre Rum abdalları bir manada ilk Bektaşî dervişleriydi. Ancak o zaman bunlara Bektaşî denilmiyordu. Aralarındaki ortak özellik, kuvvetli bir Hacı Bektaş ananesinin mevcudiyetiydi.^[149] Bu konudaki genel kanaat, Bektaşîliği oluşturan en önemli grubun Rum abdalları olduğu ve bunların da Bektaşîliğin içinde eridiği yönündedir. Rum abdallarının Bektaşîlik içinde erimeleri hemen olmamıştır. Bu süreç kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir. Çünkü bazı Rum abdalları Rumeli'de Bektaşîlerle rekabet halindeydi. Ancak Bektaşîlik tarikatlaştıktan sonra o ağ içinde tamamen eridi. 15. yüzyıldaki Otman Baba ve Seyyit Ali Sultan rekabeti, buna örnek olarak gösterilebilir. O dönem Otman Baba takipçileri olan Rum abdalları Eskişehir'deki Seyyit Gazi Tekkesi'ni merkez kabul ediyordu. Daha sonraki dönemde, Bektaşîler için yedi ulu ozandan birisi kabul edilen Yemini, Otman Baba ekolündendir. 1519'da yazdığı Faziletname adlı eserde Hacı Bektaş'tan bahsetmez ve Otman

148 Rıza Yıldırım Bektaşî Kime Derler, 2010.

149 A. Yaşar Ocak, Babailik, 1991.

Baba'yı kutup olarak görür. Bu da bize 16. yüzyılın başında iki grubun henüz kaynaşmadığını gösterir.^[150]

Abdal Musa'nın en önemli halifelerinden birisi olan Seyyit Ali Sultan-Kızıldeli, 15. yüzyılda Rumeli'nin Hacı Bektaş'ı sayılır. 1310 yılları civarında doğduğu ve 1412 ile 1420 tarihleri arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Orhan Bey'in emriyle Çanakkale'ye geçerek Rumeli fethini gerçekleştirmiş gazi-dervişlerdendir. Bektaşîliğin yayılmasında çok büyük hizmetleri olmuştur.^[151]

Seyyit Ali Sultan ile Hacı Bektaş-ı Veli'nin temsil ettiği tasavvuf anlayışı 14. yüzyılın ortasında Rumeli'ye taşınmıştır. Kızıldeli tekkesini 14. yüzyıl sonlarında Dimetoka (Trakya'ya sınır Yunanistan'da bir yer) yakınlarına kurarken bölgenin Müslüman nüfusu çoğunlukla konar-göçer Türkmendi.^[152]

Rıza Yıldırım'a göre, tarikatlaşmadan önce Bektaşîliğin ana dergâhı Seyyit Ali Sultan-Kızıldeli dergâhıydı. Hacı Bektaş mirasının Abdal Musa yoluyla Seyyit Ali Sultan'a gelmesinden dolayı onun kurduğu Kızıldeli dergâhı belirleyici bir rol oynadı. Yolun kurucuları olarak, Hacı Bektaş-ı Veli, Abdal Musa ve Seyyit Ali Sultan kabul edilir. Bu konuyla ilgili en eski kaynak Sadık Abdal (Seyyit Ali Sultan'ın müridi) divanıdır. Bu divana göre 15. yüzyılın ortasında özellikle Rumeli'de Bektaşî adıyla anılan bir tasavvuf ekolü teşekkül etmiştir. İkincisi ise, Rumeli ve Balkanlar'la ilgilidir. Tarikatın esas yayılma alanı bu bölgelerdir. Kızıldeli dergâhı Bektaşîliğin bu bölgelere yayılmasında öncülük etmiştir. Nitekim Bektaşîliğin tarikatlaşması Balım Sultan vasıtasıyla olmuştur ve Balım Sultan da bu tekkede yetişmiştir. Bektaşîlikteki on iki posttan ikinci ve üçüncü postlar bu dergâhla ilgilidir (ikinci post Seyyit Ali Sultan'a, üçüncü post ise Balım Sultan'a aittir).^[153]

Abdal Musa'nın bir diğer önemli müridi Kaygusuz Abdal'dır. Bektaşîlikteki on iki posttan biri olan Nakip postunun ona atfedilmesi, onun kurucu şeyhler arasında olduğunu gösterir. Bektaşîliğin yolunu süren dervişlerin ağırlığının

150 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

151 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/15-yuzyil-bektasiliginde-sadik-abdal-ornegi/>

152 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

153 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

Rumeli'de olması ve Kaygusuz Abdal'ın uzakta (Mısır) kalmasından dolayı onun müritleri Bektaşî tarihinde kalıcı yer bırakamamıştır. Bununla beraber ona ait olan manzum ve mensur eserler, tarikatlaşma öncesi Bektaşîliğin tasavvufî anlayışı hakkındaki en zengin kaynaklardır. Onun eserleri, 15. yüzyılın ortalarından itibaren görülen Alevleşme akımı hakkında bilgiler veren en eski kaynaktır. Ehl-i Beyt'e yapılan vurgunun artması, tevella ve Muhammet-Ali nuru gibi daha sonra Bektaşî sūfliğinin temellerini oluşturan unsurlar ilk kez Kaygusuz Abdal'ın eserlerinde karşımıza çıkar.^[154] Zeynep Uslu'ya göre, eğer Kaygusuz ekolü devam etseydi cemlerde Kaygusuz Abdal deyişlerinin daha çok olması gerekirdi.^[155]

Hacı Bektaş köyündeki Bektaşlu kabilesine önderlik eden kişiler-çelebiler, Hacı Bektaş'ın soyundan geldiğini söylüyorlardı ki Osmanlı da bunu böyle kabul etmekteydi. Hem Mevlânâ hem de Hacı Bektaş soyundan gelenler çelebiler olarak bilinir. Tahrir defterleri Osmanlı yönetiminin Hacı Bektaş'a gösterdiği hürmetin, Mevlânâ Celaleddin-i Rumî ve Sadreddin Konevî gibi şahsiyetlere gösterilen hürmete eşdeğer olduğunu kanıtlar. Öyle ki pek çok vakfın gelirlerini ellerinden alan Fatih Sultan Mehmet, Hacı Bektaş Tekkesi vakfına dokunmamıştır.^[156]

Osmanlıların çelebilere Evlad-ı Hacı Bektaş payesini vermeleri, onların hakimiyetinden önceki Karamanoğulları ve diğer beyliklerin egemenliği altındayken de bu vakfın aynı ailenin tasarrufu altında olmasından dolayıdır. Çelebi ailesi yalnızca bu vakfın mütevellî heyeti olarak görev almakla kalmayıp aynı zamanda tımarlı sipahi ve bey gibi görevleri de üstlenirlerdi. Ailenin reisi olan Mahmut Çelebi'nin etrafında Hacı Bektaş dervişleri bulunmaktaydı.^[157]

5. BALIM SULTAN VE SONRASI BEKTAŞİLİK

Bektaşî ortak belleğine göre Bektaşîliğin tarikatlaşmasının mimarı Balım Sultan'dır. O, 16. yüzyılın başında Kızıldeli tekkesinden Hacı Bektaş'taki Pirevi'ne gelmiş ve yeni bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir. Özellikle de Kızıldeli dergâhında çoktan belirmeye başlamış olan erkân ve ayinlere son halini vererek tarikatın ibadet uygulamalarını biçimlendirmiştir. Bu yüzden Bektaşî ayinlerinde (ayin-i cem) yapılan ritüellere Balım Sultan Erkânı denilmektedir. Balım Sultan'la birlikte inanç ve ritüellerin net ve ayırt edici bir biçimde ortaya konulmasıyla beraber artık Bektaşî tarikatı teşekkül etmiş oldu.^[158]

Pir Sultan Abdal'a atfedilen bir nefeste Balım Sultan'ın Kızıldeli tekkesinden gelişi anlatılır:

Ala gözlü Şah'tan bir dolu geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver.
Balım Sultan, Kızıldeli'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver.^[159]

Balım Sultan, Hacı Bektaş'taki Pirevi'ne geldiğinde buradaki vakfın başında Hacı Bektaş soyundan geldiğini iddia eden bir aile vardı. O zaman daha özlü bir tarifile tarikatlaşma; 16. yüzyılın başlarında, merkez tekkedeki vakıf ve onun etrafındaki insanlarla Balkanlar'daki Kızıldeli tekkesindeki Abdal geleneğinin bir araya gelmesiyle oluştu diyebiliriz.^[160]

Osmanlılar, Hacı Bektaş tekkesindeki çelebi ailesini Evlad-ı Hacı Bektaş olarak görüyordu. Dolayısıyla 15. yüzyıl sonlarına doğru bu ailenin reisi olan Mahmut Çelebi, merkez tekkedeki vakıf ve onun etrafındaki insanları temsil ediyordu. Aynı zamanda da devletin tanıdığı Şeyh'ti. Hem Âşıkpaşazade'de

154 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

155 Zeynep Uslu, Alevî Bektaşî Edebiyatı, 2021.

156 Irene Beldiceanu-Steinherr, Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşîler, 2019.

157 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

158 John K. Birge; Çeviri R. Çamuroğlu, Bektaşîlik Tarihi, 1991.

159 Cahit Öztelli, Bektaşî Gülleri, 1997.

160 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

hem de Otman Baba Velayetnamesi'nde adının geçmesinden hareketle Mahmut Çelebi'nin, yaşadığı dönemde önemli ve saygın bir şeyh olduğu sonucuna varabiliriz.^[161]

Balım Sultan, Balkanlardaki abdal geleneğini temsil ediyordu. Tarikatın mürşitlik makamı onundu. Balım Sultan daha yaşadığı dönemde Pîr-i Sani (ikinci kurucu şeyh) ve kutup olarak kabul edilmişti. Zaten Hacı Bektaş dergâhında iki müstakil türbe vardır. Bunların birincisi Hacı Bektaş-ı Veli'ye, diğeriye Balım Sultan'a aittir. Balım Sultan'a ait bir başka ilginç noktaysa, bazı arşiv kaynaklarında onun Hacı Bektaş-ı Veli'nin damadı olarak geçmesidir. Rıza Yıldırım'a göre Balım Sultan muhtemelen Mahmut Çelebi'nin kız kardeşiyle evliydi.^[162]

Balım Sultan'ın ismi arşiv kayıtlarında ve türbe kitabesinde "Hızır Bali" olarak geçmektedir. Yine bu kayıtlarda Balım Sultan, derviş olarak yazılmıştır. İlginçtir ki derviş sıfatı, aynı defterde adı geçen çelebiler için kullanılmamaktadır. Dervişlik, çelebilere ait vakıf şeyhliğinden başka, sūfi esasa göre belirlenmiş ve Bektaşî yolunu sürenlerin fiili mürşit olarak görüldüğü bir makamdır. Bektaşî geleneğindeki on iki postun dağılımına göre mürşit, Hacı Bektaş-ı Veli'nin postuna oturmaktadır.^[163]

Balım Sultan'dan sonra gelen bütün mürşitler mücerret yani bekarı. Balım Sultan ise tarikat hizmetini yürütenlere (Babaganlar) göre bekar, arşiv kayıtlarına ve çelebi ailesine göreyse evliydi.^[164] Hacı Bektaş'taki Pîrevi'nde postta oturan ve mücerret olan mürşide, Dede Baba unvanı verildi. Balım Sultan'ın mücerretliği ihtilafı olduğuna göre bu görevi ilk Sersem Ali Dede Baba'nın (ö. 1569-70) yaptığı düşünülebilir. Balım Sultan'la beraber bekar babalar daha makbul görülmüştür. Hiç evlenmeden tekkelerde yaşayan bu dervişler, alamet olarak kulaklarına demir halka takıyorlardı. Mücerret-bekar dervişlik âdeti, Bektaşîliğin öncüsü olan Rum abdallarından kalmış olmalıdır.^[165] Pîrevi'nde sürekli olarak ikamet eden evlenmemiş dervişlerin kendilerine ait teşkilatları olduğu da bilinmektedir.^[166]

161 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

162 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

163 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

164 Rıza Yıldırım, Bektaşîliğin Doğuşu, 2019.

165 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşîlik, 2019.

166 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşîlik, 2017.

Genel kanaate göre, II. Bayezid'in Balım Sultan'ı Dimetoka'daki Kızıldeli tekkesinden alarak Hacı Bektaş zaviyesinin başına getirmesi, Bektaşîliğin resmen devlet himayesinde bulunduğunu göstermektedir. A. Yaşar Ocak'a göre, Osmanlı'nın Bektaşîliği himaye politikası, tarikatın hoş gitmeyen tutumlara girmesini kısmen engelleme veya en azından kontrol altında tutmak içindir. Ayrıca zamanla Bektaşî vakıflarının zenginleştirilmesi, başta

Balım Sultan Türbesi

Hacı Bektaş'taki olmak üzere tamire muhtaç zaviyelerin onarılması gibi faaliyetler, Bektaşîliği devletin yanından ayrılmaması gerektiği konusunda ikna etmeye yaramıştır. Safevi propagandasının Anadolu'da yoğunlaştığı bu devirde Osmanlı'nın bu tavır önemli bir siyaset olarak değerlendirilmelidir. Safevi propagandasının hitap ettiği Kızılbaz Alevi çevrelerle pek çok ortak yanı bulunan Bektaşî muhitlerinin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması devlet adına önemli bir kazanç olmuştur. Bu sayede, en azından sürekli problem çıkarıp devletin başını ağrıtan bir sorun haline gelmesinin önü alınmıştır.^[167] Balım Sultan'ın ölümünden on yıl sonra patlak veren ve zor bastırılan Kalender Çelebi İsyanı bunun için güzel bir örnektir.

167 A. Yaşar Ocak, Bektaşîlik, 1992.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hacı Bektaş tekkesi şeyhi olan ve Hacı Bektaş'ın nesline mensup olduğunu iddia eden Kalender Çelebi 1526 yılında isyan etmiştir.^[168] Kalender Çelebi'ye katılanların önemli kısmı Hacı Bektaş'taki tekkenin civarındaki dirlikleri ellerinden alınan Dulkadirli sipahilerdi. Osmanlı, bu isyanı ilk etapta bastıramamıştır, isyanın iyice kontrolden çıkmasını önlemek için bazı siyasi tavizler vermek zorunda kalmıştır. Örneğin, Kalender Çelebi'nin safında yer alan sipahi boy beylerine dirlikleri tekrar geri verilmiş ve böylece onların Kalender Çelebi'nin saflarından ayrılarak devletin tarafına geçmeleri sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü bu akıllıca siyaset sayesinde isyan 1527 yılında bastırılmıştır.^[169]

Balım Sultan'ın Hacı Bektaş tekkesine şeyh olmasıyla birlikte mevcut inanç, ayin ve erkanın ne gibi değişiklikler geçirdiğini tespit etmek oldukça güçtür. Büyük ihtimalle, mevcut uygulamalar standartlaştırılmış, yazıya geçirilmiş ve o günden bugüne kadar standart Balım Sultan Erkannamesi olarak gelmiştir. Diğer Alevi grupların ayin ve erkanlarıyla Bektaşilerin ayin ve erkanları arasındaki benzerlikler dikkate alındığında ciddi bir değişikliğin olmadığını söyleyebiliriz. Bununla beraber Balım Sultan'ın faaliyet ve uygulamaları neticesinde Bektaşilik iyice derlenip toparlanmış ve tarikatın merkezi olan Hacı Bektaş tekkesine bağlı sağlam bir taşra teşkilâtı kurulmuştur. Sonuç olarak tarikat iktisadi bakımdan da güçlenmiş ve bağlı tekkeler üzerinde bir kontrol mekanizması kurabilmiştir.^[170]

Kızılbaş Alevi yolu ve erkanı, 18. yüzyıldan beri bilinen Bektaşî erkan ve inançlarına çok yakındır. Bununla beraber inanç ve erkan hususunda benzerlikler ne derece olursa olsun Bektaşilik ve Kızılbaş Aleviliği 16. yüzyılda birbirinden bağımsız gelişen cereyanlardı.^[171]

Halil İnalçık'a göre, 16. yüzyılın ilk yarısı, Osmanlı tarihinde birçok bakımdan temel dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı'da merkezîyetçi idare ve Sünnî İslam ideolojisi üzerine oturan klasik Osmanlı yönetim anlayışı bu dönemde kemale ermiştir.^[172] Hacı Bektaş'ın öğretilerini

168 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

169 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşilik, 2019.

170 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

171 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

172 Rıza Yıldırım, Bektaşî Kime Derler, 2010.

takip eden dağınık sûfi grupları merkezî bir çatı altında birleştirip standart tarikat tesisi de tüm bu değişimlerle birlikte değerlendirilmelidir. Devlet mekanizmasının yeniden yapılanması, imparatorluk genelinde sosyal ve dinî grupları da aynı istikamette dönüşmeye zorlamıştır.^[173]

Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi

Osmanlı Devleti açısından Bektaşî tarikatının merkezileşmesi diğer tarikatlara göre çok daha önemliydi. Batını/ gayri-müteşerri İslam anlayışı için 15. yüzyılın ikinci yarısında Safevi tarikatı Anadolu'da büyük bir çekim merkezi oluşturdu. Dolayısıyla, Osmanlı sınırları içerisindeki batını/gayri-müteşerri zümreleri Kızılbaş etkisinden korumak, Osmanlı idarecilerinin başlıca amaçları haline geldi.^[174]

Balım Sultan'ın başlattığı tarikatlaşma projesinin ikinci ayağı, Hacı Bektaş-ı Veli'ye manevi bağlılık duyanlar başta olmak üzere, abdal cemaatlerine ait tekkelerin Pîrevî'ne bağlanması ve bu suretle bir ölçüde hiyerarşik ve kontrol edilebilir bir ağ oluşturulmasıdır. Osmanlı yönetimi açısından mesele, imparatorluk sathına yayılmış muhtelif abdal tekkeleri ve buralarda meskûn batını/gayri-müteşerri derviş gruplarını yönetilebilir halde tutmaktır. Eğer

173 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

174 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

Hacı Bektaş dergâhı bunlar üzerinde bir şekilde denetim kurabilir ve merkeze bağlı kontrol edilebilir bir yapı oluşturabilirse, devlet açısından bu çok önemli bir gelişme olacaktır.^[175]

Hacı Bektaş-ı Veli'ye manevi bağlılık duyanlar ve abdal cemaatlerine bağlı tekkelerin hemen hepsi evlatlık vakıflar üzerinden kurulduğundan, Hacı Bektaş'taki Pirevi ile hiyerarşik ilişki ilk başlarda kurulmadı, sadece irşat faaliyetleri ve tarikat ilişkileriyle sınırlı kaldı.^[176] Evladiyet üzerine kurulmuş tekkelerindeki vakıflarda, ekseriyetle vakfi ve tekkeyi kuran birçok kişi kendinden sonra evladının bu makama geçmesi şartını vakfiyeye yazdırabiliyordu. 17. yüzyıl itibarıyla Hacı Bektaş tekkesi, diğer tekkelere vakıf şeyhi için aday önerebilir hale gelmişti. 18. yüzyıla gelindiğindeyse artık Pirevi'nin onayı olmadan tekkedar atanmayacağı kuralı getirildi.^[177]

Burada ilk akla gelen soru şudur: Rum abdalları, Bektaşilerden çok daha büyük bir grup olmasına rağmen,^[178] nasıl oldu da bunlara ait tekkeler Bektaşilik yapısı altında peyderpey de olsa toplanmayı kabul etti? Fuat Köprülü ve diğer bazı araştırmacılara göre, Rum abdallarını Bektaşî şemsiyesi altında sığınak aramaya iten başlıca sebep, 16 ve 17. yüzyılın ilk yarısında bu zümrelerin Safevi Devleti'ne meyiletme ihtimali karşısında büyük tedirginlik duyan Osmanlı Devleti'nin bunlar üzerindeki sıkı takibidir.^[179] Sonuç olarak, 17. yüzyıl, bütün abdal zümrelerinin Bektaşî hüviyeti kazandıkları bir yüzyıl olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğindeyse bütün bu gruplar artık Bektaşî şemsiyesi altına girmişti.^[180] Bu abdal gruplarının Bektaşilik adı altında toplanmasını tenkit edenler de yok değildir. Reha Çamuroğlu'na göre; heterodoks gayrimüteşerri dervişlerin uzlaştırıcı dünyasına en büyük darbeyi, Balım Sultan ile başlayan bu "kurumsallaşma" süreci vurmuştur.^[181]

5.1. Çelebi ve Babagan Bektaşileri

Bektaşilik, Balım Sultan'la beraber tarikatlaşarak kurumsal bir hüviyet kazanmıştı. Aynı zamanda da babagan ve çelebiler olarak iki sosyal-dinî gruba ayrıldı. Vakıf mütevellisini oluşturan çelebi ailesine "seccadenişin", tarikat süreği süren babaganlara da "postnişin" deniliyordu. Bugün Bektaşilerin elindeki tarikat silsileleri; Hacı Bektaş'tan Balım Sultan'a kadar tek bir silsilede yürürken, Balım Sultan'dan sonra bu silsile çatallaşmakta ve babagan ve çelebiler olarak iki koldan yürümektedir. Fakat çelebiler, devletin muhatap aldığı kol olduğundan geçerli silsile de onların silsilesi olmuş; Babagan silsilesi ise şifahi bir şekilde aktarıla gelmiştir. Ne var ki 18. yüzyılda Bektaşî tarikatı denildiğinde babagan kolu anlaşılmaktadır.^[182]

Babagan Bektaşileri, tarikat anlamında Bektaşiliğin temsilcileridir. Bu grup Tarikat-ı Bektaşiyi veya Tarikat-ı Nazenin olarak da adlandırılır. Diğer sūfi ekollerde olduğu gibi tarikata intisap etmek ve tarikat usullerine uyan yani ayinlere devam eden her kişi Bektaşî'dir.^[183] Tekkedeki mürşitlik-postnişin makamı bu gruba aittir. Tekkelerdeki hem maddi hizmet hem de manevi işler bunlar tarafından görülmektedir. Balım Sultan bu grubun ilk mürşididir. Balım Sultan'dan sonra gelen mürşitler hep mücerret/bekar olmuş ve dedebaba unvanını almışlardır.

Çelebi Bektaşileri, devlet nezdinde ve kendilerine göre Hacı Bektaş'ın soyundan gelmektedirler. Onlar aynı zamanda Hacı Bektaş'taki Pirevi'ne bağlı vakıfların mütevellileri ve devletin Bektaşilik nezdindeki resmî temsilcileridir. Bundan dolayı Bektaşî tekkelerinde vakıf şeyhi devlet görevlisi, mürşit ise tarikatın görevlisiydi.^[184] Bektaşî tarikatının en tepesinde devleti temsil eden çelebi ailesinden gelen şeyh bulunmaktadır. Çelebiler sadece Pirevi'ne bağlı vakıfların sorumlusuydu. Diğer Bektaşî tekkelerinin vakıflarının kendi mütevellileri vardı. Ancak çelebiler, 1700'lerden sonra diğer tekkelerden gelen vakıf temsilcilerinden birini seçebiliyorlardı.

175 Rıza Yıldırım, Bektaşî Kime Derler, 2010.

176 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019

177 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşilik, 2019.

178 Zeynep Uslu, Alevî Bektaşî Edebiyatı, 2021.

179 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, 2015.

180 A. Yaşar Ocak, Kalenderiler, 1999.

181 Reha Çamuroğlu, Tarih, Heterodoksi ve Babailer, 2005.

182 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

183 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

184 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2020.

Babagan ve Çelebi Bektaşilerinin dışında üçüncü bir grup da Balkanlar'daki Alevi-Bektaşî süreklileri kabul edilebilir. Bunlar, Balkanlar'da yaşayan ve Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlılık hisseden zümrelerdir.

1826'da tarikatın kapatılmasıyla büyük şehirler haricinde taşrada tekke merkezli Bektaşilik tekrar toparlanamadı. Bu dergâhlardan manevi olarak beslenen halk kitleleriyse bu darbeden ağır yara almakla beraber Bektaşî meşrep inanç yapılarını koruyarak devam ettirmişlerdir.^[185] Bu üçüncü grubun oluşmasında tek etken tarikatın kapatılması olmadı. Balkanlar'ın parça parça Osmanlı'nın elinden çıkmasını da hesaba katmak gerekmektedir.^[186] Bugün özellikle Balkanlar'da ve Anadolu'nun belli bölgelerinde Kızılbaş Alevi süreklilerine tabi olmayan Alevi gruplar bu kitlelerin devamıdır.^[187]

5.2. Çelebiler ve Kızılbaş Aleviler

Ortaya çıktıkları 15. yüzyılın sonlarından Osmanlı'nın yıkılışına kadarki dönemde Kızılbaş Alevilerinin devletle araları pek hoş değildi. Osmanlı-Safevi mücadelesinde Kızılbaş Aleviler Safevi tarafını tutmuştu. Safeviler yıkılıncaya kadar da Safevi-Erdebil Tekkesi, Kızılbaş Alevi ocaklarına halife atamayı sürdürmüştür.^[188]

Irak'ta Necef, Kerbela ve Kazimiye gibi Şiiler ve Alevilerce kutsal kabul edilen türbelerin civarında Bektaşî tekkelerinin olduğu bilinmektedir. 19. yüzyılın ortalarına kadar bu tekkelerin Kızılbaş ocakları tarafından ziyaret edildiği, Kızılbaş Alevi dedelerinin icazetnemeleri ve sözlü gelenek vasıtasıyla aktarılan bilgilerden anlaşılmaktadır.^[189]

16. yüzyılın ilk yarısında başlayan Osmanlı-Safevi savaşları ve siyasi ihtilaflarından dolayı, Anadolu'daki Kızılbaş Alevilerinin, mürşitleri olan Safevi şahları ile irtibatları kesilmişti. Bundan dolayı, Irak'taki Bektaşî tekkelerinden bazıları, Safevi şahları ve Anadolu'daki Kızılbaş Alevi ocakları

arasında aracılık görevi görmeye başladı. Bir şekilde Kızılbaş Alevi dedelerinin ocakzade-seyitlik statüsünü teyit eden muhtelif belgeler bu tekkelerde düzenlendi veya eski belgeler temize çekilip onaylandı.^[190]

18. yüzyılın ortalarına doğru, Safevilerin yıkılması ve Safevi izlerinin yok olup Hacı Bektaş dergâhının öne çıkmasıyla beraber, Orta ve Batı Anadolu'daki Kızılbaş Alevi ocakların bir kısmı Hacı Bektaş tekkesine bağlandı. Doğu Anadolu'daki dergâhların birçoğu bunu kabul etmemekle birlikte bağlananlar da oldu.^[191] Martin V. Bruinessen'e göre Doğu Anadolu-Dersim'de Hacı Bektaş dergâhına bağlanmayı kabul eden Ağuçen (bir kolu), Derviş Cemal ve Sarı Saltuk ocaklarına bağlı seyitler, kendilerinin Hacı Bektaş-ı Veli'nin tayin ettiği halifelerin soyundan geldiğini iddia ederler.^[192]

Hacı Bektaş'taki dergâhın önem kazanmasıyla beraber Kızılbaş Alevileri ile Çelebi Bektaşileri arasında yakınlaşma da olmuştur. 19. yüzyıl başından itibaren ocakzade dedeleri, icazetname almak veya yenilemek için artık Irak'taki dergâhlar yerine Kırşehir'deki Hacı Bektaş dergâhına yöneldiler.^[193] Bu yakınlaşma, çelebiler tarihi bakımından en önemli gelişme olmuş ve sonuç olarak çelebi ailesi birçok Kızılbaş ocağı nezdinde mürşit ocağına dönüşmüştür.^[194] Kızılbaş Aleviliği, 16. yüzyılda oluştu ve manevi liderleri Şah İsmail'di. Bu gelişmelerin ardından Hacı Bektaş dergâhına bağlanan Kızılbaş Alevileri için esas aktör Şah İsmail yerine artık Hacı Bektaş-ı Veli oldu.^[195]

Çelebilere bağlı Kızılbaş ocaklarının Bektaşilikle ilgisi sadece Hacı Bektaş dergâhını yani çelebileri mürşit tanımaktan ibarettir. Çünkü Kızılbaşların sosyal örgütlenme yapısı, onları bir mürşid-i kâmile muhtaç bırakıyordu.

Çelebilerin kendilerine ait talip toplulukları yoktur. Bununla beraber, Kızılbaşların çelebileri mürşit kabul etmesi, onların Hacı Bektaş dergâhındaki pozisyonunu kuvvetlendirmiştir. Osmanlı Devleti açısından Kızılbaş

185 Rıza Yıldırım, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, 2020.

186 İrene Mélikoff, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, 2004.

187 Rıza Yıldırım, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, 2020.

188 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, 2015.

189 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, 2015.

190 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, 2015.

191 Rıza Yıldırım, Geleneksel Alevilik, 2018.

192 Martin V. Bruinessen, Kürtlük, Türklük, Alevilik, 2019.

193 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşilik-Kızılbaşlık, 2015.

194 Rıza Yıldırım, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, 2020.

195 Rıza Yıldırım, Geleneksel Alevilik, 2018.

Alevilerini Hacı Bektaş dergâhına bağlamak ve bir şekilde onları sisteme entegre etmenin olumlu bir gelişme olduğu muhakkaktır.^[196]

Burada hemen şu soru akla gelmektedir. Neden Kızılbaş Alevileri Hacı Bektaş tekkesine bağlanırken Bektaşî tarikatının esas temsilcileri olan babaganları değil de tekkedeki tasavvufî-dinî konumları 16. yüzyıldan beri muğlak olan çelebileri seçtiler? Çünkü dinî-sosyal yapılanmalarının temeli soy gütmeye fikri üzerine oturan Kızılbaşlığın, herhangi bir tarikat gibi talep ve ikrar esasına dayanan Babagan Bektaşîliğine bağlanması uygun değildi.^[197] Çelebiler kendilerinin Hacı Bektaş-ı Veli soyundan geldiklerini iddia ediyorlardı. Dolayısıyla soy gütmeye burada esas kabul edilmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi Kızılbaş ocaklarının çelebilerle ilgisi, sadece onları mürşit tanımaktan ibarettir.^[198]

6. BEKTAŞİLİĞİN YAYILMASI

Bektaşılık, Anadolu topraklarında doğdu ve Rumeli topraklarına yayıldı. Ahmet Yaşar Ocak'a göre, bu topraklara kolay yayılma kabiliyetini müsamahalı din anlayışına borçludur. Onlar, diğer dinlerin inanç ve ibadetleriyle kaynaşma konusunda son derece başarılıydılar. Bu kabiliyetlerini ilk fetihler sırasında mükemmel bir şekilde ispat etmişlerdi. Sarı Saltık Zaviyesi bu tespit için son derece uygun bir örnektir. Balkanlardaki Sarı Saltuk zaviyeleri buldukları bölgelerdeki mahalli aziz kütlerini kendilerine mal ederek onları İslamlaştırmışler, böylece yerli Hıristiyan halkın Müslüman olmasında büyük bir pay sahibi olmuşlardır.^[199]

Tıpkı Mevleviler gibi Bektaşiler de Anadolu'nun çeşitli bölgeleri, Trakya, Arnavutluk, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Makedonya, Bulgaristan, Bosna, Macaristan, Mısır ve Irak gibi esas olarak Osmanlı coğrafyasının Türkçe konuşulan bölgelerinde faaliyet göstermişlerdir.^[200] Bu coğrafi dağılım göz önünde bulundurulduğunda Bektaşiliği bir Osmanlı fenomeni olarak tanımlamak yanlış olmasa gerekir. Bektaşilerin İran, Hindistan ve Türkistan bölgesinde hiçbir faaliyeti bilinmemektedir. Suraiya Faroqhi'ye göre, Osmanlı'nın Araplar ile meskûn şehirlerinde bile Bektaşî tekkeleri oradaki Türkçe konuşan ahalinin hizmetinde olmuştur. Mesela Mısır; Antalya ve Mısır arasında sürdürülen ticareten dolayı oraya ufak bir Bektaşî topluluğu yerleşmişti. Fakat bu dönemde burada Türkçe konuşan Memlüklerin hâkim olduğunu da unutmamak gerekir.^[201]

Irak'taki Bektaşî tekkeleri genellikle, Bağdat, Kazimiyye, Kerbela, Nəcəf ve Samarra gibi mukaddes Şii bölgelerindeydi.^[202] Özellikle Kerbela ve Nəcəf'teki tekkeler Osmanlı'nın bu bölgeye hâkim olmasından önce Rum abdallarına aitti. Bunlar daha sonra Bektaşî ağına katıldılar. Bu dergâhların bildiğimiz en önemli faaliyetleriyse Anadolu'dan gelen misafirleri ağırlamak ve Kızılbaş Alevi dedelerine seyitlik icazetnemesi vermektir.^[203]

199 A. Yaşar Ocak, Bektaşılık, 1992.

200 F. W. Hasluck, Bektaşilik İncelemeleri, 1937.

201 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

202 F. W. Hasluck, Bektaşilik İncelemeleri, 1937.

203 Ayfer Karakaya-Stump, Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, 2015.

196 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

197 Rıza Yıldırım, Bektaşî Kime Derler, 2010.

198 Çelebilere bağlanmış Kızılbaş ocaklarını daha detaylıca Kızılbaş Aleviler adlı çalışmamızda ele alacağız.

Bektaşiliğin, Anadolu ve Rumeli'de etkin olduğu söylenebilir. Anadolu'da, Antalya-Teke bölgesi, Toroslar, Karadeniz ve Anadolu'nun doğusunda Bektaşî tekkelerinin çok az bulunduğu görülmektedir. Güneydoğu Anadolu'daysa neredeyse hiçbir faaliyetleri yoktur.^[204] Anadolu'da en yoğun oldukları bölgelerse, Batı Anadolu ve Kızılırmak havzasıdır.

1800'lerin başında Anadolu'da Bektaşî Tekkeleri

17 ve 18. yüzyıllarda Balkanlar'da faaliyet gösteren 131 adet Bektaşî tekkesi tespit edilmiştir. Tekkelerin yoğun olduğu bölgeler, Trakya ve Bulgaristan coğrafyasıdır. İkinci sırada Atina'dan Saraybosna'ya kadar Güney Balkanlar yer alır.^[205] Bu güney koridorundaki dağılımına bakıldığında, Bosna'da Bektaşilik pek gelişmemiş fakat Yunanistan ve özellikle Arnavutluk'ta oldukça yoğun faaliyet göstermişlerdir.^[206]

Bektaşî tekkeleri genel itibarıyla şehirlerin çeperinde veya kasabanın yakınında meskundur. Kırsal bölgelerde olan Bektaşî tekkeleri, 16. yüzyıl sonlarında kentsel yerleşim bölgeleriyle paralellik arz etmeye başladı.^[207] Bununla

- 204 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017
 205 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşilik, 2019.
 206 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2020.
 207 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

17-18. yy. Balkanlar'da Bektaşî Tekkeleri

beraber tekkelerin bir kısmı, konum olarak stratejik yerlerde kuruldu; kimisi kale kenarında, kimisi anayollar üzerinde, kimisi de boğaza hâkim bir yerde inşa edilmiştir.^[208]

6.1. Arnavut Bektaşileri

Bugün Türkiye sınırları dışında Bektaşilik geleneğinin kurumsal olarak devam ettiği tek yer Arnavutluk'tur. Bunun birçok sebebi vardır; Arnavutluk millî mücadele hareketine Bektaşî dergâh ve dervişlerinin verdiği destek bunun önemli sebeplerinden biridir. Zira günümüzde Arnavutların millî kahramanlarının birçoğu ya Bektaşî dergâhlarında yetiştirilmiş ya da bu dergâhlarla güçlü bağlarının olduğu tespit edilmiştir.^[209]

Arnavut'taki Bektaşilere göre, Bektaşî babalarının Arnavutluk'a ilk gelişleri 15. yüzyılda olmuştur. Ama Arnavutluk'ta Bektaşiliğin yaygın hale gelmesi 1790-1822 yılları arasında Arnavutluk'u bağımsız bir devlet gibi yöneten ve kendisi de Bektaşî olan Tepedelenli Ali Paşa sayesinde olmuştur. Bu dönemde Bektaşiliğin Arnavutluk topraklarında sistematik bir şekilde tarikat olarak faaliyet gösterdiği ve Bektaşî tekkelerinin kurulduğu bilinmektedir.^[210]

- 208 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşilik, 2019.
 209 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.
 210 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması esnasında Bektaşî tarikatına da sert müdahaleler olmuştur. Bu müdahaleler İstanbul, Anadolu ve devletin diğer bölgelerinde yoğun bir şekilde hissedilirken, Arnavutluk'ta pek hissedilmemiştir. Çünkü Arnavutluk merkeze uzak olduğundan bu hareket pek tesirli olmamıştır.^[211] Bu yüzden Arnavutluk'ta bulunan Bektaşî tekkeleri, baskının yoğun olduğu diğer bölgelerden gelen Bektaşîler için bir sığınma yeri olma özelliğini kazanmıştır.^[212]

Balkan Savaşı sonrasındaki karışıklıklarda birçok Bektaşî tekkesi yağmalanmış fakat Bektaşîler, Arnavutluk davasının tabii müttelikleri kabul edildiğinden burada böyle bir baskıya maruz kalmamışlardır.^[213] 1925'te Bektaşîlik Türkiye'de yasaklandığında Arnavutluk'ta hâlâ güçlüydü. Türkiye'deki Salih Niyazi Dede Baba ve diğer önemli babaların çoğu Arnavut'tu. Fakat onlar da bu tarihten sonra memleketlerine gitmek zorunda kaldılar. Kendi beyanına göre, Salih Niyazi Dede Baba Arnavutluk'a adım attığı andan itibaren büyük bir iltifata mazhar olmuştur. Fazla vakit kaybetmeden Arnavutluk'ta Bektaşîliğe canlılık kazandırmak ve Bektaşî tekkelerini bir düzene sokmak için 1930 yılının nisan ayında Dedelik Konseyi'ni toplamış ve yeni kararlar alınmıştır. Bu kararlardan birisi de Bektaşî tarikatının ritüel ve dualarını Türkçeden Arnavutçaya çevirmek olacaktır.^[214]

1930-1939 yılları Arnavutluk'taki Bektaşîler için altın yıllar olduğu söylenebilir. Ayrıca Bektaşîler özellikle başta Sünni Müslümanlar olmak üzere diğer dinî gruplarla da müsamahaya dayalı bir ilişki sürdürmüşlerdir. Böyle bir ortamda Salih Niyazi Dede Baba her cuma namaz kılmak üzere yanına dervişlerini alarak camiye gidip diğer Müslümanlarla cuma namazını kılmıştır. Bu âdet Arnavutluk'ta hâlâ devam etmektedir.^[215]

Bektaşîlerin yüzyıllardır huzur içinde yaşadıkları Arnavutluk toprakları II. Dünya savaşının başlaması ve Arnavutluk topraklarının İtalyanlar tarafında işgaliyle birlikte Bektaşîler için güvenli bir sığınak olmaktan çıkmıştır. 1945 yılında Komünist Partisi'nin Arnavutluk'ta hakimiyeti ele geçirmesiyle

birlikte Bektaşîler için zor yıllar başlamış, 1967 yılında Arnavutluk'ta dinin yasaklanmasıyla birlikte tüm Bektaşî tekkeleri kapatılmıştır. Bundan sonra 1992'de serbest bırakılıncaya kadar Bektaşîler gizli gizli faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır.^[216]

Arnavut Dede Babası Reşat Bardi, 2008 Kocatepe Camii Cuma Namazında

211 F. W. Hasluck, Bektaşîlik İncelemeleri, 2012.

212 İtir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.

213 F. W. Hasluck, Bektaşîlik İncelemeleri, 2012.

214 İtir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.

215 İtir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.

216 İtir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.

7. YENİÇERİ OCAĞI VE BEKTAŞILIK

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşundaki rolü dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca nüfuzunu koruyan Bektaşilik, gerek oynadığı roller ve arz ettiği inanç yapısı, gerekse devletin 16. yüzyıldan itibaren resmen tanıdığı tek gayri Sünni tarikat olması sebebiyle en çok ilgi çeken ve tartışılan tarikat olmuştur.^[217]

İréne Mélikoff'a göre, Sünni İslam'ın savunuculuğunu üstlenmeden önce Osmanlılar da bütün Türkmen boyları gibi batını/gayri-müşerri bir dönem geçirdiler. İlk dönem fetihleri sürecinde bu Türkmen dervişlerinin Osmanlı sultanlarının yanında yer alışı, bu gazi dervişlere ayrıcalıklı bir konum sağlamıştır.^[218] İlk Osmanlı hükümdarlarının, Abdal Musa, Abdal Murad, Geyikli Baba ve Postinpuş Baba gibi Türkmen şeyhlere zengin vakıflarla desteklenmiş tekkeler açtıkları bilinmektedir. Bu gazi Türkmen dervişleri aracılığıyla Hacı Bektaş-ı Veli'yi tanıyan Osmanlı sultanları, gaziler arasında yaygın olan güçlü ananesi sebebiyle 14. yüzyılın ikinci yarısında yeniçeri teşkilâtını Hacı Bektaş anelerine bağlamıştı. 16. yüzyılın başında Bektaşiliğin tarikatlaşması ve onun resmen Yeniçeri Ocağı'nın tarikatı olması, Bektaşiliği daha da önemli hale getirdi ve Bektaşiliğin bu ayrıcalıklı konumu 1826'ya kadar kesintisiz devam etti.^[219]

Hacı Bektaş tekkesinin şeyhi posta geçmeden önce İstanbul'a geldiğinde Yeniçeriler onu merasimle karşılar ve tacını başına Yeniçeri ağası takardı. Bektaşî babalarından birine Hacı Bektaş vekili olarak 94. orta (Haliç, Karaağaç ve dolaylarını korumakla görevli kışla) denilen yerde "vekil postu" adlı bir oda tahsis edilmişti. Bedri Noyan'ın ifadesine göre, İstanbul Bektaşî dergâhlarının babaları/şeyhleri içinde en yaşlı olan sürekli Karaağaç Dergâhı postnişini olur ve Hacı Bektaş vekili unvanını alırdı. Yeniçerilerin geleneksel töreninde Bektaşiliği işte bu babalar temsil ederdi. Yeniçeri askerinin kılıç kuşanma töreni bu Bektaşî babasının huzurunda yapılırdı.^[220]

217 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

218 İréne Mélikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

219 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

220 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

15. yüzyılda yeniçeriler kendilerine Hacı Bektaş'ın köçek-oğulları diyorlardı. Bütün bunların yanında, İstanbul'daki Yeniçeri ocağında Bektaşî babalarının ikamet etmesine rağmen, resmî belgelerde tarikat ile Yeniçeriler arasındaki bağlantı şaşırtıcı derecede azdır. Suraiya Faroqhi'ye göre, geçmiş dönemlere kıyasla 18. yüzyıl gibi kayıtların çok daha iyi tutulduğu bir dönemde, bu konuyla ilgili kaynakların azlığına bakılırsa, geçmişteki ilişkinin yoğunluğu biraz abartılmış olmalıdır.^[221] Kanaatimce bunun en önemli sebebinin Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıl ve öncesindeki inanç yapısıyla 16. yüzyıl ve sonrasındaki inanç yapısı arasındaki farkta aramak gerekmektedir. Bektaşilik, Osmanlı ordusunun tarikatı olması hasebiyle her zaman önemli bir tarikatı fakat 16. yüzyıl sonrasında devletin dinî yapısında önemli dönüşümler meydana geldi ve bu dönüşüme paralel olarak Bektaşiliğe karşı temkinli bir yaklaşım gelişmeye başladı. Bu konunun karanlıkta kalmasının başlıca sebebiyse 1826 yılındaki kargaşada Yeniçeri Ocağı'nın arşivlerinin önemli bir kısmının yok olmasıdır.

18. yüzyılın başında yaşanan taht kavgalarında yeniçerilerin oynadıkları roller hakkında birçok çalışma bulunmaktadır. Bu konuda genellikle ulema ile yeniçeriler arasında bir koalisyon bahsedilirken, Bektaşilikle ilgili neredeyse tek bir ibare yoktur. M. Münir Aktepe'nin 18. yüzyılda Lale Devri'ni sona erdiren Patrona Halil İsyanı hakkındaki çalışmasında, Zülali Hasan Efendi ile bir zamanlar Ayasofya'da vaizlik yapan İspirzade Ahmet Efendi gibi ulema mensuplarının

Yeniçeri Ocağında Bektaş-ı Babası

221 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

isyana katıldığına dikkat çekilir. İsyanın geçici olarak başarılı olmasında yeniçerilerin katılımı başlıca etken olmuştur. Patrona Halil, çarşıda-pazarda ve yeniçeri koğuşlarında şeriatın savunulmasının temel ilkelerinden olduğunu söylemiştir.^[222] Oysa Bektaşiler şer'î kurallara uymamakla tanınır ve bilinirdi.

1826'da Bektaşiliğin yasaklanmasında tarikatın gayri Sünni tutumunun önemli bir rol oynamadığı düşünülebilir. Burada en önemli nokta şüphesiz yeniçerilerle olan ilişkiydi.^[223] Yılmaz Soyzer'e göre Bektaşiler yeniçerilerin nârına yanmıştır.^[224] Bununla beraber bütün Yeniçeri ocağı ortadan kaldırıldığı halde sadece Bektaşilerden 3-4 (veya 5-6) kişi idam edilmiş ve 37 kişi de sürgüne gönderilmiştir. Hacı Bektaş'taki ana tekkenin şeyhi affedilmiş ve yedi yıl sürgünden sonra tekkeye dönmesine izin verilmiştir. Daha da önemlisi tekke gelirlerinden bir kısmı ona verilmişti. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki 1826 sonrasında Bektaşiler Osmanlı idarecilerince pek de ciddi bir tehlike olarak görülmemişlerdir.^[225]

Yeniçeri Kahvehanesi

Bazı araştırmacılara göre, II. Mahmut reformlarının hayata geçirilebilmesi için ulemanın desteğine ihtiyaç vardı, bu nedenle Yeniçerilerle ilişkisi bahane edilip Bektaşî tarikatı kapatılarak bir kısım ulemaya taviz verilmiş olabilir. Suraiya Faroqi'ye göreyse, yapılan askerî ıslahatın maliyetleri hesap edildiğinde, zengin Bektaşî vakıflarının mallarının hazineye aktarılması daha akla yatkın bir görüştür. Bize göreyse her iki görüş de etkili olmuştur. Bununla beraber kapatılma süreci mali bakımdan pek de başarılı olmamıştı. Bu işten maddi bir çıkar sağlayanlar daha çok kapatılan tekkelerin komşuları olan mahalli eşraf olmuştur.^[226]

Bütün bu bilgiler ışığında Bektaşiler ile yeniçeriler arasındaki ilişkinin boyutunun mahiyeti nasıl değerlendirilmelidir?

Aslında aralarındaki ilişki, başta Hacı Bektaş'ı pîr kabul etme, birtakım törensel benzerlikler ve dayanışmaya dayanmakla birlikte bu bir tarikat boyutunda değildi. Bir yeniçeri kendisini manevi olarak Hacı Bektaş'ın korumasında hissedebilirdi.^[227] Yeniçeri ocağında Bektaşî babalarının bulunmasının yanında, yeniçeri kahvelerindeki saz şairlerinin de büyük kısmı Bektaşilerden seçilir, bu kahvehanelerin her birinde sürekli ikamet eden bir Bektaşî babası bulunur ve akşamları kahvehane meydanında nefesler okunurdu.^[228] Buna mukabil Bektaşiler de askerî bir güç odağı olarak yeniçerilere dayanma arzusunda olmuşlardır. Bunun yansımaları olarak da Girit gibi bazı bölgelerde emekli yeniçeri ağalarının önyak olmasıyla Bektaşî tekkeleri de açılabilmiştir. Bütün bunlara rağmen, her iki grubun sosyolojik ortamları farklıdır. Her şeyden önce bir kişinin Bektaşî olabilmesi için nasip/ıkrarlı olması gerekirdi. Yeniçeriler, çok azı hariç, nasip/ıkrarlı Bektaşî değillerdi, onlar yalnızca Bektaşî sempatiyanıydı.^[229]

222 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.
 223 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.
 224 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2020.
 225 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

226 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.
 227 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.
 228 Fahri Maden, İstanbul'un Dini, Sosyal ve Kültürel Hayatında Bektaşilik 2020.
 229 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

8. 1826 SONRASI BEKTAŞILIK

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Bektaşî tekkelerinin akıbeti için Saray-ı Hümayun'daki camide sadrazam ve şeyhlerin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıya, Nakşî, Mevlevî, Halvetî, Celvetî ve Sâdî tarikatı şeyhleri katıldı. Bu toplantıdan çıkan karar gereğince merkez tekke hariç diğer bütün Bektaşî tekkeleri kapatıldı. Üç baba (başka bir iddiaya göre dört veya beş) idam edildi, bazı babalar da sürgün edildi. Bunların yanında bazı Osmanlı aydınları da tarikatla ilişkisinden dolayı sürgün edildi. Bunların içinde Şanizade Ataullah Efendi de vardı ki Osmanlı ilim adamları arasında Batı ilimlerini ülkeye getirip bu alanda çalışmalar yapanların başında gelmekteydi. Osmanlı Devleti Bektaşî tekkelerindeki türbelere dokunmamış, meydan evlerini mescide çevirmeye ve altmış seneden yeni olan tekkelerin yıkılmasına karar vermişti.^[230]

Bektaşilik yasaklanmadan önce kendilerine devlet tarafından methiyeler düzülüyordu fakat yasaklandıktan sonra Kızılbaş Alevileri gibi onlar da Rafizî olmakla suçlandı. Bektaşilik yasaklanırken gösterilen gerekçelerin başında; Hulefa-i Raşidin'e hakaret ve Kur'an'ı kendilerine göre yorumlama gelmekteydi. M. Esad Efendi Üss-i Zafer adlı eserinde, sürgüne gönderilen Bektaşîlerin küfür ve sapıklık hatta devlet aleyhinde casusluk içerisinde olduğunu, bu tekkelerde bol miktarda içki bulunduğunu hatta bu içki şişelerine Kur'an yapraklarının tıkaç yapıldığını ifade etmektedir. Tekkelerin çivisine varıncaya kadar her şey sayılarak kayıt altına alınmış fakat onun bu iddialarını doğrulayacak tek bir kanıt bulunamamıştır.^[231]

Bektaşî tekkeleri kapatıldıktan sonra sadece Hacı Bektaş'taki merkezi tekkeye yani Pirevi'ne dokunulmamıştı. Bu tekke yekpare kalırken diğer tekkeler zamanla parça parça satılmıştır.

1826 sonrası süreçte toplam otuz yedi kişi sürgüne gönderilmiştir. Sürgün yeri olarak özellikle çok sayıda ilmiye mensubunun olduğu Birgi, Aydın, Kayseri ve Amasya gibi yerler seçilmiştir. Buraya sürgün edilen Bektaşîlerin gözetimi, ıslahı ve itikadî sağılanı diye düşünülmüş olmalıdır.^[232]

230 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

231 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

232 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

Merkez dergâha Nakşî şeyhi tayin edilmiş ve dedebabaya yani tekkenin müşidine dokunulmamış ama vakfın yasal temsilcisi unvanıyla dönemin Hacı Bektaş tekkesinin şeyhi Hamdullah Çelebi de Amasya'ya sürgün edilmiştir. İlginç bir şekilde vakfın gelirlerinin bir kısmı yedi yıl sonra affedilen (1833-34) Hamdullah Çelebi'ye verilmiştir.^[233] Öte yandan dergâhta kalan dervişler Nakşî ayinini icraya mecbur bırakılmış, bu şarta riayet etmeyenler de dergâhi terk etmiştir.^[234]

1826 sonrası Hacı Bektaş'taki tekkeye dokunulmadığı gibi yeni gelen Nakşî şeyhinin müracaatı ile bugünkü mevcut olan cami de bu dönemde yapılmıştı. Burada 16. yüzyılda Dulkadir Beyi Şehsuvar tarafından bağışlanmış bir cami vardı. Muhtemelen o cami yıkılmış veya başka amaçla kullanılmıştı. Nakşî şeyhinin dilekçesine göre cami yıkılmış ve yeri boş kalmıştı.^[235]

Yasaklandıktan sonra bir kısım Bektaşî babaları, Kadiri, Rufai ve Celvetî gibi başka tekkelere sığınmıştı. Bugün hâlâ buralarda Bektaşî mezarlarına rastlamak mümkündür. Bektaşîliğin sözlü geleneğinde sıkça kullanılan "Her Rufai fahri altında bir Bektaşî tacı vardır" cümlesi bir gerçeği apaçık ifade etmektedir.^[236]

Bektaşîliğin en zor dönemi 1826-1839 arasındaki dönem olmuştur. 1839'dan sonra kısmi bir rahatlama dönemi başlamıştır. II. Mahmut'un annesi (Pertevniyal Valide Sultan), şeyhi Emin Baba'nın Edirnekapı'daki tekkesini tamir ettirmiştir. Ama esas rahatlama 1848'den sonra başladı. Bu dönem itibarıyla tekkeler kanunen yasaklı ve kapalıyken bütün ayin ve erkan devam etmektedir. Tarikat, devlet adamlarından pek çok kişi tarafından desteklenmiş; tekkeler yeniden tamir ve ihya edilmeye başlanmıştır. Hatta devletin, bu dönemde şeyhlerle yazışmalar yaptığı bile olmuştur.^[237]

Hacı Bektaş tekkesinde 1826-1848 arasında Nakşibendi hegemonyası vardır. 1848'de Hacı Bektaş tekkesi şeyhliğinde bulunan Nakşibendi şeyhi M. Nuri Efendi, vakfın gelirlerinin taksimatı sonucunda çıkan ihtilaftan dolayı tekkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olay Bektaşîliğin en önemli

233 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

234 Rıza Yıldırım, Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, 2020.

235 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

236 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/gecmisten-gunumuze-bektasilik/>

237 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

dönüm noktalarından biridir. Bu olaydan sonra devlet tarafından gönderilen hiçbir Nakşibendi şeyhi merkez tekkeye girememiştir. Ancak şehrin uzak bir köşesinde oturmuş ve devletten maaş almışlardır. Devlet bu duruma rıza göstermemişse de yapılan yazışmalarda mevcut durumu kabullenmiş gözükmektedir.^[238]

1826'da kapatılan tekkelerin açılması çok uzun bir zaman almamıştı. Bununla beraber 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan sosyal ve siyasi durum daha öncesine göre farklılık arz eder. Bunu da dikkate aldığımızda Bektaşiliğin klasik yapısının 1826'dan sonra sona erdiği söylenebilir.^[239] Şevket Koca'nın ifade ettiğine göre, 1848'den sonra dergâhlar yeniden açıldığında büyük şehirler hariç eski dergâhlar eski standart uygulamalarına devam edememişti. Özellikle Balkanlar'da Balım Sultan Erkannamesi yerine, Kızıldeli ve Otman Baba Erkannamesi'ne dayalı cemler uygulanmaya başlamıştır.^[240]

Suraiya Faroqhi'ye göre, 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılması sırasındaki olaylarda Bektaşilerin pasif kaldığı bilinmektedir. Yeniçerilerin direnişine bir şekilde katılma çabası dahi söz konusu değildir. Bu tutum, tarikatı maddi tahribattan korumanın yanında 1848'den itibaren yeniden faaliyete geçmeleri sürecinde devletin olumlu bir tavır takınmasında da önemli olmuş olmalıdır.^[241]

1826'dan sonra devlet tekkelere Nakşibendi şeyhleri atadıktan sonra belli dönemde bazı Bektaşî babaları usulen de olsa Nakşibendi icazetnamesi almıştır. Bunlardan en önemlisi yüksek düzeyde şeriat ve tarikat dersleri almış olan Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'dır. Hilmi Dede Baba on beş yaşında Bektaşî, yirmi sekiz yaşında da dedebaba olmuş ve yirmi iki yıl dedebabalık yapmış, Kur'an, hadis, kelim gibi konularda yüksek ilim sahibi bir şahsiyettir. Ayrıca büyük bir şair olup Arapça, Arnavutça ve Fransızcaya oldukça hâkimdi. Balım Sultan Erkannamesi'nin saray yönetimini rahatsız etmesi üzerine 1876'da yeni bir erkanname hazırlanmıştır. Ancak hiçbir Bektaşî bunu uygulamamıştır.^[242] Mehmet Ali Hilmi Dede Baba, 1826'dan sonraki dönemin önemli bir simasıdır. Meşhur şair Edip Harabi'nin de mürididir.^[243]

238 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

239 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

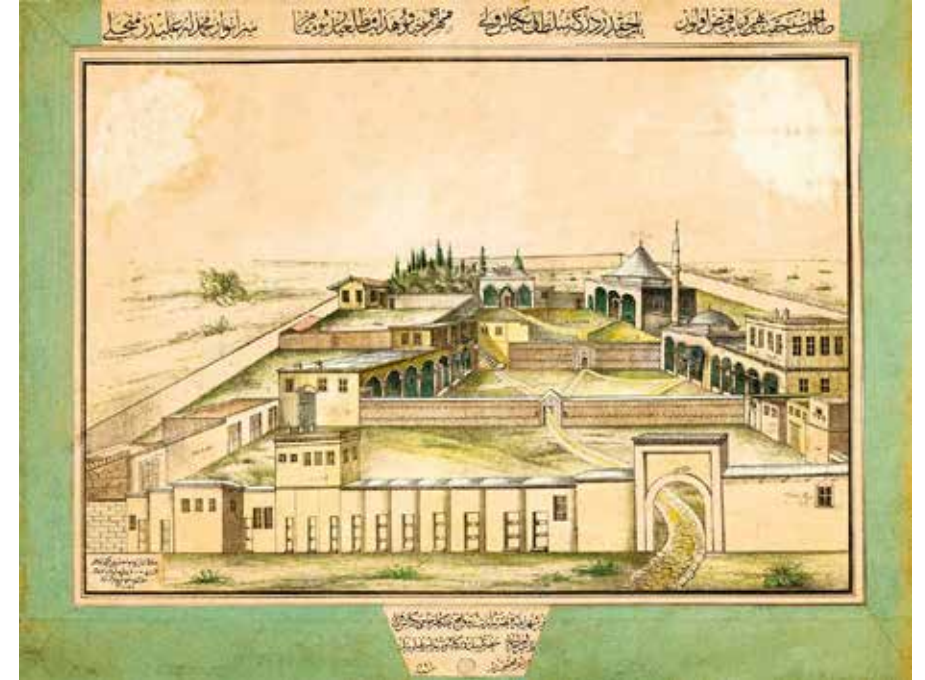
240 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

241 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

242 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

243 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

1826'dan sonraki olaylardan babaganlara nazaran çelebiler daha çok etkilenmiştir. Çünkü devletin doğrudan muhatabı onlardı. Bundan dolayı çelebi ailesi Amasya'ya sürgün edildi ama babaganlar dergâhta kaldı. Amasya sürgünü çelebi ailesi için yeni bir hamleye vesile oldu. Sivas, Çorum, Amasya, Tokat ve Yozgat civarındaki Kızılbaş Alevilerin dergâha bağlılıkları daha da pekiştirildi.^[244]

Hacı Bektaş-ı Veli Dergahının 1299/1881-82'de Çizilmiş Resmi

1848'den sonraki dönemde, Bektaşilikteki çelebi ve babagan ayrışması iyice su yüzüne çıkacaktır. Daha doğrusu babagan kolu kendisinin farklı olduğunu artık açık ifade etmeye başlamıştı. Dede babalık deyimi resmî belgelerinde ilk kez 1880'de görülecektir.^[245] Babagan kolu ancak bazı büyük şehirlerde devam edebilmiş; diğerleri ise toparlanamamıştır. Bununla beraber bu tekkelerin manevi nüfuz alanlarında bulunan bölgelerde Bektaşî inanç ve unsurlarını yaşatan zümreler varlığını korumayı başarmıştır.^[246] Bugün bu gruplar Alevi Bektaşiler olarak anılmaktadır.

244 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

245 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

246 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

1925 yılında tekkelerin tamamen kapatılmasından önceki son postnişin Salih Niyazi Dede Baba, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nda babagan kolunu temsil etmiştir. Aynı dergâhta çebebi kolunu temsil eden Cemalettin Çelebi ve kardeşi Veliyeddin Efendi de vardı. Ana dergâhta bulunan babagan kolunu temsil eden babalardan sadece iki baba Türk, geri kalanların hepsi Arnavut'tu. Bu dönemde Salih Niyazi Dede Baba, gayri resmi de olsa diğer tekkelerin babalarını tayin eder ve cem ayinini yönetirdi.^[247]

8.1. Jön Türkler, Masonluk, İttihat ve Terakki

Bektaşiliğin tarikat yapısını temsil eden babagan kolu 19. yüzyılda ciddi bir sosyolojik dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümün en önemli ayağı İstanbul'da cereyan etmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren tarikat üzerindeki baskı fiilen ortadan kalkınca İstanbul Bektaşiliğinin edebî ve estetik yapısı bir cazibe merkezi haline gelerek yüksek kültür çevrelerinde yayılmaya başlamıştır. Özellikle Batılılaşma cereyanlarının revaçta olduğu çevrelerin Bektaşiliğe sempatiyle yaklaşıtları anlaşılmaktadır.^[248]

Yeni Osmanlılar-Jön Türkler denen muhalif grubun Bektaşiliğin özgürlükçü yapısına sempati duyduğu bilinmektedir. Sürecin bir neticesi olarak Jön Türk hareketinde epeyce Bektaşî bulunmaktaydı. Rumelihisarı'ndaki Nafi Baba Tekkesi Jön Türkler'in toplantı mekânı haline gelmişti. Masonlarla da aynı dönemde yakınlaşma başlamıştı.^[249]

İréne Mélikoff'a göre 1826'da gizliliğe çekilen Bektaşiler, kendine ruhen yakın bulduğu laik-liberal çevrelerden etkilenmiştir. Böylece ruh ve zekaca yakınlık duydukları masonların yanında her zaman destek bulmuşlardır. Bektaşilerin dinlere karşı müsamahalı tavrı, masonların amaçlarına da uymaktaydı. II. Meşrutiyet'ten sonra kurulacak olan mason locasının sekreterliğine Bektaşî babası olan Filozof Rıza Tevfik getirildi.^[250] Yine bu dönemde bazı Bektaşilerin de mason oldukları bilinmektedir. Mason olan Bektaşilerin belli başlıları şunlardır: Ziya Paşa, Namık Kemal, Kemalettin Apak, Hayrullah Öz, Talat Paşa, Besim Ömer Atalay, Filozof Rıza Tevfik.^[251]

247 İtir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.

248 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

249 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

250 İréne Mélikoff, Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 2004.

251 Teoman İlhami Güre, Masonluk ve Bektaşilik, 2014.

İttihat ve Terakki döneminin Sadrazamı Talat Paşa, Bektaşiliği ve masonluğu hakkında hatıralarında şunları söyler: "Bektaşî olduğum gibi aynı zamanda masonum. Nasıl ki Bektaşiliği milli bir yol olarak kucakladım, masonluğu da evrensel beşerî muhabbet ve kardeşlik olarak tüm insanlık için huzur temin edecek bir yol olarak kabul ettim."^[252]

Bektaşî halife babası ve aynı zamanda 33. derece mason olan Teoman İlhami Güre'nin 1990'lı yıllarda bir TV programında yaptığı Bektaşilik ve Masonluk hakkındaki değerlendirme şöyledir: Bektaşilik ile Masonluk arasında ne organik ne de eğitim sistemi açısından bir bağ vardır. Masonluk bir kültür ve eğitim sistemidir, din veya onun türevleri değildir. Masonluk, insanlar arasında dil, din farkı ayırmadan bir arada kardeşçe yaşamayı isteyen kapalı bir okul-ekoldür.^[253]

Sütlüce'deki Bademli Tekkesi, Sultan II. Abdülhamit döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerine destek veren tekkelerden biridir. Avrupa'dan gelen gazete ve dergiler, Bademli Tekkesi Şeyhi Münir Baba ve oğlu Hüseyin Ulvi Baba vasıtasıyla üyelere dağıtılmıştır. Münir Baba zamanında Bademli Tekkesi seçkin kişilerin gelip gittiği bir yer olmuştur.^[254]

8.2. Bektaşiler, Birinci Dünya Savaşı ve Atatürk

Bektaşiler, hem I. Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı'na aktif olarak katılmışlardır. Hacı Bektaş tekkesindeki çebebi ailesi içinde en aktifi olan Cemalettin Çelebi, I. Dünya Savaşı sırasında İttihatçı liderler tarafından Kızılbaş Alevi toplumunun lideri olarak kabul edilmişti. Onun, Mücahidin-i Bektaşiyân adı altında doğu cephesinde savaşmak için iki tümen asker toplaması buradaki nüfuzunu gösterir.^[255] I. Dünya Savaşı'nda Batı cephesinde de Babagan Bektaşiler savaşmıştır. Atatürk'ün doktoru ve Bektaşî Halife Babası olan Dr. Ragıp Erensel, Çanakkale Savaşı'na Alman eşi Erica Anabacı (Bektaşî babalarının eşlerine anabacı denir) ile katılmış, yaralı askerlere bakan Anabacı cephede şehit düşmüştür.^[256]

252 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

253 Teoman İlhami Güre, Masonluk ve Bektaşilik, 2014.

254 Fahri Maden, İstanbul Bektaşileri, 2019.

255 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

256 Hacı Bektaş-ı Veli Takipçileri sempozyumu, 2020.

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'nin ardından 22 Aralık 1919'da Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nı ziyaret etmiştir. Ziyaretinde dergâhın çelebi kolunun şeyhi olan Cemalettin Çelebi'den savaş için destek istemiş, Cemalettin Çelebi de Mustafa Kemal'e destek sözü vermiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından Cemalettin Çelebi, Kırşehir mebusu olmakla kalmayıp aynı zamanda meclis başkan vekilliğine seçilmiştir. Mecliste, babagan koluna mensup isimler de mevcuttur. Bunlar arasında Denizli'yi temsil etmek üzere Hüseyin Mazlum Baba ve Ergani mebusu olarak da Ahmet Nüzhet (Saraçoğlu) Baba seçilmiştir. Bu dönemde Millî Mücadele'nin ve özellikle de Mustafa Kemal'in büyük destekçilerinden biri olan Salih Niyazi Dede'nin Tayyare Cemiyeti'ne büyük miktarda para bağışladığı bilinmektedir. Bununla birlikte babaganlar Ankara'da pek tanınmamaktadır. Ankara'daki önemli bürokratlar da Bektaşî olarak çelebileri tanımakta ve onlarla ilişki kurmaya çalışmaktaydılar. Burada vurgulanması gereken bir başka husus ise Mustafa Kemal'in hem çelebiler hem de babaganlarla diyalogunun oldukça iyi düzeyde olmasıdır. Muhtemelen bu yüzden iki taraf da Mustafa Kemal'in Bektaşî olduğunu iddia etmişlerdi. Çelebiler, Mustafa Kemal'in Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nda Çelebi Cemalettin'i ziyareti sırasında Bektaşîliğe girdiğini ve yine bu vesileyle Cumhuriyeti kuracağını ilk defa Cemalettin Efendi'ye söylediğini iddia etmişlerdir.^[257]

Mustafa Kemal, 1914'te Sofya'da askerî ateşeyken Bulgar devletinin verdiği bir kıyafet balosuna yeniçeri kıyafetleriyle katılmıştı. Babagan Bektaşîlerin sözlü geleneğinde bu olay, Bektaşîliğin geleceği için önemli bir müjde olarak görülmüştür.^[258] Bu olaya yüklenen mana şu olsa gerek: Yeniçerilik 1826'da kaldırılınca onun bağlı bulunduğu tarikat olan Bektaşîlik de yasaklanmıştı. Mustafa Kemal'in giydiği yeniçeri kıyafetleriyse Bektaşîliğin tekrar dönüşüne işaret etmektedir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu 1922'de *Nur Baba* isimli romanını yayımladı. Yakup Kadri bir dönem Yahya Kemal Beyatlı ile Çamlıca Bektaşî tekkesinin

müdavimlerindendi.^[259] O dönemde tekkenin şeyhi Nur Baba ismiyle bilinen meşhur Ali Nutki Baba'ydı. Bu romanda Nur Baba ve onun dergâhı pek iyi tanıtılmaz. Romandaki bu bakış açısına dönemin Bektaşî aydınlarınca çok eleştiriler getirilmiş ve reddiyeler yazılmıştır.^[260]

Yakup Kadri, yapılan eleştirilere karşı, eserinin bir roman, Nur Baba ve diğer karakterlerin de hayal mahsulü olduğunu savunmuştur. Ona göre, Bektaşîlik gizliliğe çekilince hakkındaki iftiralar artmıştır. Nur Baba sayesinde Bektaşîliğe atılan iftiralardan mum söndü hadisesi ve çıplak kucaklaşma gibi şeylerin bu tarikatla hiçbir alakasının olmadığı anlaşılmıştır. Nur Baba romanı cem ayinlerinin gerçek mahiyetini anlatmak suretiyle Hacı Bektaş ocağına hizmet bile etmiştir ve bu anlatılan çirkin hallerin tarikatın adap ve erkânıyla hiçbir alakası olmadığını göstermiştir.^[261]

Nur Baba romanıyla ilgili anlatılan bir anekdota göre, Atatürk romana konu olan Ali Nutki Baba'yı yine bir Bektaşî babası olan doktoru Ragıp Erensel Baba vasıtasıyla Çankaya'ya sofrasına davet eder ve onu tanıyınca siz hiç de romandaki gibi birisi değilsiniz der ve gönlünü alır.^[262]

Mustafa Kemal, Sofya'da 1914 Yılındaki Kıyafet Balosunda

257 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dede'nin, 2005.

258 **Bunu** bir TV programında Bektaşî babalarından Dursun Gümüşoğlu veya Teoman İlhami Güre'den duymuştum ama hangisi olduğunu tam olarak hatırlamıyorum.

259 Fahri Maden, Hacı Bektaş-ı Veli Takipçileri Sempozyumu, 2020.

260 Y. Kari Karaosmanoğlu, Nur Baba, 2020.

261 Y. Kari Karaosmanoğlu, Nur Baba, 2020.

262 Fahri Maden, Hacı Bektaş-ı Veli Takipçileri Sempozyumu, 2020.

9. 1925 SONRASI BEKTAŞİLİK

Bektaşilik, 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Türkiye'de resmi olarak yasaklanmışsa da gerçekte bütün öteki tarikatlar gibi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.^[263] Bu süreçte Babagan Bektaşileri şehir içinde sır olup tasavvufî faaliyetlerini gizli mekanlarda, özellikle de evlerde icra etmeye başladılar.^[264] Hacı Bektaş'taki Pîrevi'nde faaliyetleri yasaklanan çelebiler ise Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağıldı. Daha evvelden başlayan kızılbaşlar ve çelebilerin ittifakı, bu dönemde varlığını devam ettirmiştir. Böylece kızılbaş ocakları çelebi kolunun nüfuz sahalarını artırmıştır.^[265] 1826'da Bektaşî tekkeleri kapatılınca daha çok çelebiler zarar görmüştü fakat 1925'teki kapatılmadan en fazla etkilenen hiç şüphesiz babaganlar oldu. Çünkü yasaklar babaganların güçlü olduğu şehirlerde etkiliydi. Oysa çelebilere bağlı Kızılbaş Alevileri zaten şehirlerden uzaklarda yaşıyorlardı, tekkeleri ve sabit cem evleri de yoktu; cemlerini evlerde yapıyorlardı. Yasaktan sonra da aynı usul devam etti.

1925 sonrası Babagan Bektaşileri aleyhine gelişen bu zor şartlar altında mürşitleri Salih Niyazi Dedebaba Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nda ancak bir sene daha kalabilmiştir. Salih Niyazi Dedebaba 1926 yılında Ankara'ya yerleşip Ulus'ta Anadolu Oteli adında bir tesisi işletmeye başlamıştı. Aslında Salih Niyazi Dedebaba bu oteli gizli bir dergâh olarak kullanmış ve tarikat faaliyetlerini 1927 yılına kadar burada devam ettirmiştir. Bir iddiaya göreyse Atatürk, Salih Niyazi Dedebaba'ya sabırlı olmasını, zira işlerin yoluna gireceğini söylemişti. Bundan dolayı Salih Niyazi Dedebaba Ankara'da uzun bir süre beklemiş fakat işler yolunda gitmeyince buradan ayrılmıştır.^[266]

Bektaşilerdeki genel kanaat, Atatürk'ün Bektaşiliği ve Mevleviliği geçici bir süre için kapattığı yönündedir. Bedri Noyan'ın aktardığı bilgiye göre, Atatürk, Mevlevilik ve Bektaşiliği Millî Mücadele'ye faydalarından dolayı ayrı tutmak istemiş fakat geçiş döneminde onların da kapatılmasına karar vermek zorunda kalmıştır. Bektaşilere göre, daha sonraki yıllarda Atatürk'ün hastalığı, Hatay sorunu ve Dersim olayları tarikatın tekrar açılması veya bir şekliyle resmi olmasa da serbest bırakılmasının gündeme alınmasını engellemiştir.^[267]

263 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

264 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

265 A. Yılmaz Soyger, 19, Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

266 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

267 Dursun Gümüšoğlu-Ali Rıza Gürzoğlu, Bektaşilik İlm-i Hali, 2012.

1925 yılında tekkeler kapatıldığında Pîrevi'nde bulunan biri dedebaba olmak üzere sekiz babanın altısı Arnavut asıllıydı ve hepsi de kısa süre içinde Arnavutluk'a gitti. Salih Niyazi Dedebaba'nın vefatından sonra kimin dedebaba olacağıyla ilgili bir tartışma yaşandı. Bu dönemde, Türkiye, Arnavutluk ve Mısır'da bulunan Bektaşî büyükleri ve kendilerine bağlı olanlar zaman zaman Bektaşiliğin asıl merkezinin kendi ülkeleri olduğunu savunmuşlardır.^[268]

Salih Niyazi Dedebaba hayattayken Bektaşiliğin kurumsal merkezinin neresi olduğuyla ilgili herhangi bir tartışma söz konusu olmamıştı. Bektaşiliğin kurumsal merkeziyle ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalar Salih Niyazi Dedebaba'nın vefatının ardından vuku bulmuştur. Neticede çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve merkezle ilgili farklı kanaatler seslendirilmiştir.^[269]

Salih Niyazi Dedebaba'dan sonra Arnavutluk, Mısır ve Türkiye'de üç ayrı dedebabalık müessesesi oluşmuştur. Bununla birlikte Bektaşiliğin merkeziyle ilgili ortaya atılan bütün iddialarda Salih Niyazi Dedebaba referans alınmıştır. Bu dönemde Bektaşilik, Türkiye'de gizli bir şekilde faaliyetlerini yürütmeye çalışırken Arnavutluk ve Mısır'da özgürce varlığını sürdürebilmiştir.^[270] Bugün Mısır hariç, sadece Türkiye ve Arnavutluk'taki tekkeler merkez olma iddiasına devam etmektedir. Bektaşiliğin manevi merkezi her zaman Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'dır. Bu tekkelerin kurumsal merkez olma iddiasının gerekçesi, Hacı Bektaş'taki tekkenin kapalı olmasından dolayıdır.

9.1. Türkiye'deki Bektaşilerin İddiaları

Salih Niyazi Dedebaba'nın 1930'da Türkiye'den ayrılmasından sonra, Türkiye'deki babalar ayinlerini gizlice yapmaya devam ettiler. Bununla birlikte, daha önce mücerret/bekar olan babaların çoğu, mücerretlik yeminlerini bozup evlenmişlerdi. Bu dönemde Salih Niyazi Dedebaba'nın vefatına kadar Türkiye'de dedebabalık ile ilgili herhangi bir tartışma söz konusu olmamıştı.

268 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

269 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

270 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

Çünkü Salih Niyazi Dede Baba geleneksel manadaki Bektaşiliğin son doğal müşidi durumundaydı.^[271]

Salih Niyazi Dede Baba 1930'da Mısır üzerinden Arnavutluk'a gitmeden önce Türkiye'deki halifelerinden Ali Naci Baykal'a vekalet verdiği iddia ediliyor. Salih Niyazi Dede Baba 1941'de vefat edince Ali Naci Baykal elindeki mektubu öne sürerek Türkiye'de dedebabalığı ilan etti.^[272] Bugün Türkiye'deki Bektaşilerin elinde Salih Niyazi Dede Baba'ya ait olduğu iddia edilen bir mektup bulunmaktadır.

Halife babalar tarafından yapılan seçim sonucunda Bedri Noyan, Ali Naci Baykal Dede Baba'nın 1960 yılında vefatından sonra Türkiye Bektaşiliğinin dedebabası seçildi. Bedri Noyan, Bektaşilik tarihi açısından önemli bir simadır. Gerek kendi gayretleriyle elde ettiği gerekse konumu dolayısıyla kendisine intikal eden kitap, el yazmaları ve belgeler ışığında Bektaşilikte icra edilen erkân konusunda temel kaynaklara dayalı sağlıklı açıklamalar ortaya koymuştur. Alevilik-Bektaşilik üzerine kaleme aldığı 7 ciltlik eseri bu konuda önemli bir kaynaktır.^[273] Noyan, tabipliği ve yazarlığının yanında, usta bir hattat, ressam, şair ve müzisyendir.^[274]

Bektaşî halife babası Turgut Koca, vefatından kısa bir süre önce (şubat 1997) Cem dergisine verdiği röportajda şunları anlatır:

“Dede Baba mücerret olmalı, Salih Niyazi Dede Baba mücerretti; onunla birlikte birçok mücerret baba Arnavutluk'a gitti. Mücerretlik ancak kırk yaşından sonra verilebiliyor, Türkiye'de onu bir şekilde yapamadık. Tek mücerret halife baba Arnavutluk'ta ikamet eden Reşat Bardi Baba'dır. Dede Baba, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmalıdır. Reşat Bardi Baba'ya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması teklif edilecekti ama böyle bir girişimi sonuçlandırmaya Turgut Koca Halife Baba'nın ömrü vefa etmedi.”^[275]

271 İtir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.

272 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

273 İlyas Üzüm, Bedri Noyan, 2007.

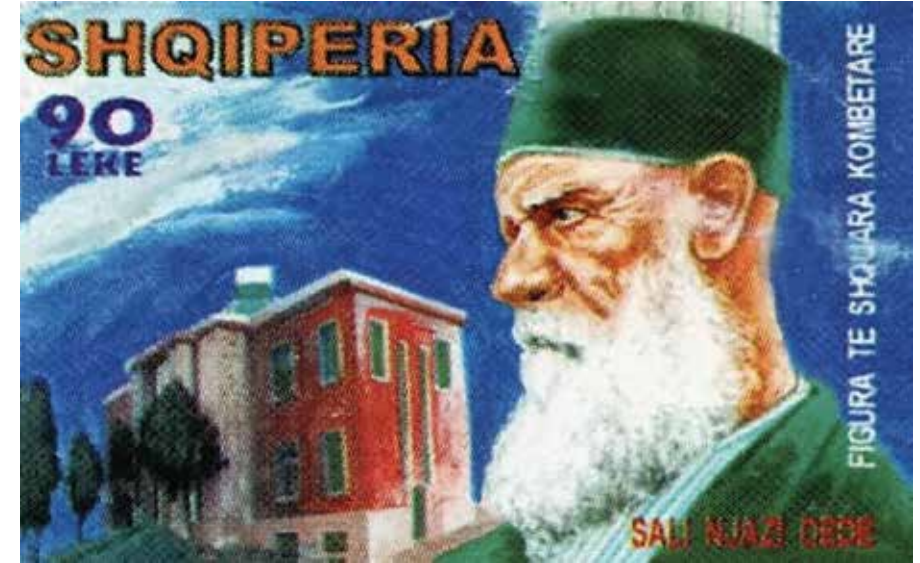
274 www.turkocaklari.org.tr/iz-birakanlar/dr-bedri-noyan-3560

275 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

Buradan da şunu anlıyoruz ki dedebabanın bekar-mücerret olması çok önemlidir. Ama dedebabanın Türk vatandaşı olması sonradan Türkiye'deki Bektaşilerin ortaya attığı bir iddia olmalı. Çünkü daha önce böyle bir tecrübe yaşanmamıştı.

9.2. Arnavutluk'taki Bektaşilerin İddiaları

1925'te Bektaşilik Türkiye'de yasaklandığında Arnavutluk'ta hâlâ güçlüydü. Türkiye'deki dede Baba ve diğer önemli babaların çoğu Arnavut'tu ve onlar da bu tarihten sonra memleketlerine gittiler. 1930'larda Arnavutluk'ta Bektaşilik resmî olarak kabul edilmişti ve nüfusun %10-15'ini oluşturuyorlardı. Ayrıca hemen herkes tarafından nüfusun en değerli unsurlarından biri olarak görülüyordu.^[276]

1930'lu Yıllarda Salih Niyazi Dede Baba adına Arnavutluk'ta Basılmış Posta Pulü

Bektaşiliğin geleneksel merkezinin Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı olduğu bilinmektedir. Bu durum hem Mısır hem Arnavutluk hem de dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan diğer Bektaşiler tarafından kabul görmektedir.

276 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

Bununla birlikte Türkiye’de tarikatların yasaklanmasıyla doğal olarak Bektaşiliğin merkezinin kapısına kilit vuruldu. Bu sebeple Pîrevi’ndeki son dedebaba Arnavutluk’a göçmüş ve tarikat faaliyetlerini orada devam ettirmiştir. Bu gelişme Bektaşilik tarihinde kurumsal ve manevi merkez (Hacı Bektaş ilçesinde bulunan Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı) ayrımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ayrım Arnavutluk’taki Bektaşiler tarafından benimsenmiştir. Onlara göre günümüzde Bektaşiliğin manevi merkezi Hacı Bektaş’ta, kurumsal merkeziyse Tiran-Arnavutluk’tadır.^[277]

Arnavut Bektaşileri, Türkiye’de tarikatlarla ilgili şartların değişmesi ve dolayısıyla tarikat faaliyetlerine yeniden izin verilmesi halinde, Arnavutluk’taki kurumsal merkezin bu işlevinin sona erip, Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı’nın yeniden asli fonksiyonuna dönebileceğini iddia etmektedirler.^[278]

9.3. Mısır’daki Bektaşilerin Durumu

1948’li yıllarda Arnavutluk dış dünyaya kapalı bir ülke haline geldiğinden doğal olarak Arnavutluk’ta olan bitenlerle ilgili doğru haber almak zorlaşmıştı. Böylece kendisi de aslen Arnavut olan Ahmet Sırrı Dedebaba, Kahire’de 30 Ocak 1949 tarihinde Arnavutluk dışında bulunan Bektaşî babaları ile halife babalardan oluşan bir toplulukla bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıda Arnavutluk’taki durum ele alınmış, neticede Bektaşiliğin manevi görevini üstlenmek üzere Ahmet Sırrı Baba Bektaşilerin dedebabası seçilmişti. Bu seçimle Kahire’deki Bektaşî tekkesi de bir süreliğine Dünya Bektaşiliğinin merkezi haline gelmişti. Uzun bir aradan sonra aralarında mücerret bir dedebabanın olmasından büyük memnuniyet duyan Türkiye Bektaşilerinin önde gelen isimlerinden bir kısmı o dönemde Ahmet Sırrı Dedebaba’ya biat etmişlerdi.^[279]

Ahmet Sırrı Dedebaba, 1950’de seçimleri kazanan Demokrat Partili bazı Bektaşî milletvekillerinin daveti üzerine Türkiye’ye geldi. 4 Ekim 1952’de

İstanbul’da Merdivenköy’de bir dostunun evinde Bektaşî ayini icra ettikleri gerekçesiyle yaklaşık otuz kişiyle birlikte tutuklandı. Bu olayın ardından mahkeme kararıyla Türkiye’den sürgün edildi. 1953 yılı aralık ayında kırgınlık içinde Kahire’ye döndüğünde Bektaşiliğin Mısır’daki çöküşü başlamıştı. Zira, 1952’de Mısır’da gerçekleştirilen askerî darbeye tekkenin başlıca hâmesi olan Kral Faruk tahtından indirilip sürgüne gönderilmiş, bir diğer destekçisi Arnavutluk’un devrik kralı Ahmed Zogu’da Mısır’ı terk etmek zorunda kalmıştı.^[280]

Ahmet Sırrı Dedebaba Mısır’a döndükten sonra zor günler yaşamıştı. Zira Mısır’da devrim gerçekleşmiş, 8 Mart 1957 tarihinde askerî amaçlar için kullanılmak üzere Kaygusuz Sultan Dergâhı kamulaştırılmış ve Ahmet Sırrı Dedebaba dervişleriyle birlikte hükûmetin tahsis ettiği bir binaya taşınmak zorunda kalmıştı. Bundan sonra Ahmet Sırrı Dedebaba’nın Bektaşiliği Mısır topraklarında canlı tutma çabaları amacına ulaşamamıştır. Böylece Mısır’ın Bektaşiliğin merkezi olma iddiası da sona ermiştir.^[281]

277 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

278 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

279 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

280 Salih Çift, Ahmet Sırrı Baba, 2020.

281 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

10. BATINI/GAYRİ MÜTEŞERRİ EKOLLERİN İNANÇ VE İBADET ANLAYIŞI

İslam dünyasında iki çeşit inanç grubu var diyebiliriz: Sünnilik ve Şii/Şiilik/Alevilik. Gerçi Ahmet Yaşar Ocak bunlara Haricileri de ekleyerek bu sayıyı üçe çıkarıyorsa da biz burada teorik detaylara girmeden Haricileri de Sünnilik içinde değerlendireceğiz.

Sünni inanca göre Peygamber sonrası kutsal mesaj kesilmiştir. Bundan sonra ulema, kitap/ayetler ve sünnet/hadisler ışığında mesaj çıkarır. Ulemanın en yetkinleri mezhep imamlarıdır. Onlardan sonra da fakihler gelir. Sünnilere göre Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in bir ayrıcalığı yoktur. Şii/Alevi inancına göreyse peygamberle beraber nübüvvet bitmiş fakat velayet devam etmiştir. Hakikat bilgisini Ali ve Ehl-i Beyt taşımaktadır.^[282]

Bir dinî grubun inancı bir boyut, dindarlık biçimiye başka bir boyuttur. Yukarıdaki paragrafta inanç boyutunu açıklamaya çalıştık. Şimdiyse dindarlık şekli, yani genel anlamıyla dinin hayata geçirilmesi boyutunu ele alacağız. İslam toplumlarının ana gövdesini, şeriat-fıkıh temelli dindarlık oluşturur. Buna Ortodoks-müteşerri dindarlık diyebiliriz.^[283] İkinci dindarlık biçimi olan derviş dindarlığı/evliya inancıysa büyük ölçüde tasavvufun etkilenmiş bir dindarlık biçimidir. Bu dindarlık biçiminin en önemli özelliği peygamber soyuna bağlılık olup, şeriata ait söylem ve pratiklerden uzaktır.^[284] Bu gruba da batini/gayri-müteşerri dindarlık diyebiliriz.

Birinci dindarlık biçimine göre, esas hidayete erme, kurallar manzumesine uymakla yani şeriatla mümkündür. Yani Allah insanları belli kurallara uymak için yaratmış ve bu kuralları da vahiy yoluyla net bir şekilde bildirmiştir. Peygamber sonrası durumda ulema bunu fıkıhla geliştirerek bir hukuk sistemi/şeriat oluşturdu.^[285] Bütün Sünni gruplar/dört mezhep bu dindarlık anlayışına sahiptir. Şiilerdense, İran'daki İmamiye Şia'sını bu gruptan sayabiliriz.

282 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

283 Rıza Yıldırım, Aleviliğin Doğuşu, 2020.

284 Ahmet T. Karamustafa, Kızıbaşıklık-Alevilik-Bektaşilik, 2020.

285 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

İkinci dindarlık biçimine göreyse, dindarlıkta esas önemli olan evliya inancı yani kutsal potansiyel sahibi kişilere bağlanmaktır; burada kutsal potansiyel, imamet (Ehl-i Beyt İmamları) ve velayet olarak karşımıza çıkmaktadır.^[286] Kutsal potansiyel sahibi şahsa bağlanma, onlara ikrar verme, el almayla mümkündür. Bu kutsal potansiyeli taşıyan kişiye bağlanınca kurtuluşa erilir dolayısıyla da şerri/fikhî kurallar artık ikinci planda kalır.^[287] Bunlara göre fakihlerin ortaya koydukları kurallar önemli değildir. Öncelikli olan Allah'tan peygambere oradan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt imamları vasıtasıyla aktarılan velayet, marifet bilgisidir. İşin sırrı bununla ilişki kurmaktır. Bu anlayış esas Müslümanlık kabul edildiği için burada şeriat, fikhî prensipler olarak değil de soyut anlamda Allah'ın emirleri olarak anlaşılır. Kızıbaşı Aleviliği ve Bektaşilik gibi Alevi zümreleri bu grup içerisinde ele alabiliriz.

10.1. Allah-Tanrı Tasavvuru

Ortodoks-müteşerri yani şeriat-fıkıh temelli Müslümanlığın Allah tahayyülüyle batini bilgi temelli Müslümanlığın Allah tahayyülü aynı değildir. Ortodoks-müteşerriye göre Allah ile doğrudan irtibat kurmak mümkün değildir. Allah ile irtibat ibadetler vasıtasıyla (özellikle de namaz) mümkündür. Dolayısıyla olgunlaşma ve ideal insan olma, O'nun emir ve yasaklarına uyarak gerçekleştirilir. Burada uyulması gereken kurallar, Kur'an, sünnet ve fakihlerin bunlardan çıkardığı hükümler ve içtihatlarıdır.^[288]

Batini bilgi temelli gayri-müteşerri yapılarda amaç Allah'ı bilmektir. Fakat bu bilme akıl yoluyla değil, kalp yoluyla olur. Buradaki marifet bilgisinde, O'nunla bütünleşmek, O'nda erimek vardır. Bu anlayışa göre Allah ile evren arasında bir yakınlık vardır. Yani Allah insandan ve maddeden ayrı olmayıp Allah, insan ve varlık aynı anda aynı mekânda var olur. Dolayısıyla onunla ilişki kurma biçimi doğrudan olabilmektedir. Peygamber hayattayken yaratıcıyla toplum arasındaki bağı peygamber sağlarken, o öldükten sonra bu görev Ehl-i Beyt imamları ve velilere kalmıştır.^[289]

286 Rıza Yıldırım, Aleviliğin Doğuşu, 2020.

287 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

288 Rıza Yıldırım, Klasik Alevî Kaynaklarına Göre Alevî İnanç ve İbadet Kurumları, 2021.

289 Rıza Yıldırım, Klasik Alevî Kaynaklarına Göre Alevî İnanç ve İbadet Kurumları, 2021.

Bazı Bektaşî şairlerinin, müteşerri-ortadoks ulemanın Allah anlayışlarına karşı alaycı eleştirileri vardır. Bunların ilklerinden birisi 14. yüzyılda yaşamış Kaygusuz Abdal'dır. O, aynı zamanda da Alevî Bektaşî edebiyatının kurucusu sayılır. Nefeslerinden birinde bu anlayışa olan eleştirisini şöyle ifade eder:

Yücelerden yüce gördüm
Erbapsın sen Koca Tanrı.
Âlem okur kelim ile
Sen okursun hece Tanrı.
Kıldan bir köprü yapmışsın
Gelsin kullar geçsin deyu.
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen sen geç Tanrı.
Kaygusuzum der buradan
Cümle mahluku yaradan.
Kaldır perdeyi aradan
Gezelim beraber Tanrı.^[290]

John K. Birge bu nefesi şöyle izah eder: Müteşerri-ortadoks ulemanın Tanrı'sını iyice düşündüm; O, her ayrıntıyı hesap eden bir mülk sahibi ya da bir usta gibiydi. Onlara göre, kıldan daha geniş olmayan köprü yapmış, yargılamada tüm insanlar onun üzerinden geçiyor, günah ve inkâr nedeniyle geçemeyenler cehenneme düşüyor. Böyle bir Tanrı, insan gibi karşıya geçmeyi kendisi denemeli. Ben Kaygusuz onların zahiri, insan benzeri Tanrı'ya yüzümü çeviriyorum. Kendi hayatımda bildiğim Tanrı'ya bakıyorum. Hakikati anlamak için onu ayıran perdenin kalkmasını ve böylece gerçeği doğrudan tecrübe edebilmeyi diliyorum.^[291]

Yukarıdaki Kaygusuz Abdal'ın alaycı eleştiri tarzının daha estetik halini, ondan önce yaşamış ve onun öncüsü sayılan Yunus Emre'de de görmek mümkündür.

290 Cahit Öztelli, Bektaşî Gülleri, 1997.

291 John K. Birge, Bektaşılık Tarihi, 1991.

Terazi kurdun günâhum tartmağa
Kasd idersin beni oda atmağa.
Terazi ona gerek, bakkal ola
Ya bezirgân tacir ü attar ola.
Pes niçün murdârı açup tartasın
Sen gerek lutfila anı örtesin.^[292]

John K. Birge, Yunus Emre'ye atfedilen bu şiirde, Yunus'un bir bakkalla insanların amellerini tartan Tanrı arasında yaptığı karşılaştırmayı da yukarıdaki zahir ulemasına yapılan alaylı eleştiri tarzının öncüsü sayar. Birge'ye göre Yunus'un da Tanrı anlayışı Kaygusuz Abdal gibidir.^[293] Fuat Köprülü de bu şiiri Kaygusuz Abdal'ın, Yunus Emre'yi taklit ederek yazdığını söyler.^[294]

292 Mustafa Tatçı, Yunus Emre Divanı, 2021.

293 John K. Birge, Bektaşılık Tarihi, 1991.

294 Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 1991.

11. BEKTAŞİLİKTE İNANÇ VE İBADET

11.1. Bektaşilikte İnanç

Bektaşilik, Rum abdalları gibi zümrelerin devamı olması sebebiyle daha başından beri batını/gayri-müşerri bir yapıya sahipti. Safeviler vasıtasıyla Alevi tesirinden sonra bugünkü duruma gelmiştir. Hak-Muhammet-Ali anlayışı ve On İki İmam kültü zamanla Bektaşi esaslarının yanında yerini almıştır.^[295]

Bektaşiliğe kendine mahsus hüviyetini kazandıran ve müsamahalı yapısını bir arada tutan harç tasavvuf olmuştur. İslam dünyasında umumi olarak tasavvufa damgasını vuran vahdet-i vücud sistemi Bektaşiliğin tasavvuf anlayışını da tesir altına aldığından^[296] şöyle diyebiliriz ki, Bektaşilerin tasavvuf anlayışını oluşturan en önemli unsur Ehl-i Beyt'e bağlılık ve vahdet-i vücud anlayışdır. Hatta bu anlayış aynı zamanda bütün Alevi-Batını Şii zümrelerin kimliklerini de oluşturmuştur.^[297]

Bektaşilerde inancın ana iskeleti Hak-Muhammet-Ali üzerine kurulmuştur. Hak, uluhiyeti; Muhammet, nübüvveti; Ali'de velayeti temsil etmektedir. Burada akıl mülk âlemine; aşk ise kalp âlemine hükmeder. Bu aşamada akla Hakikat-ı Muhammediye, aşka ise Sırrı-ı Ali denir. Bundan dolayı insan-ı kâmil, Muhammet-Ali'nin bir görüntüsünden başka bir şey değildir. Hz. Muhammet, son peygamber; Hz. Ali, evliyaların ilk halkasıdır. Nübüvvet devri Hz. Muhammet'le bitmiş, velayet devriyse Hz. Ali ile başlamıştır ve her dönemin velileri vardır.^[298]

Bektaşilere göre bütün maddi alem insan-ı kâmil için yaratılmıştır. İnsan kâinatın özetidir. Allah, meleklerle Âdem'e secde etmesini istemiştir çünkü Âdem'i yaratırken ona kendi ruhundan üflemiştir.^[299] Kâmil insan olmak

295 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

296 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

297 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

298 Dursun Gümüšoğlu-Jülide Tokçiftçi, Bektaşilik ve Bektaşiler, 2012.

299 Bkz. Secde sûresi. 9. ayet.

ancak bir müridin nezaretinde mümkündür. Manevi mertebelerin aşılması ancak bu tecrübeyi daha önce yaşayan bir rehberin kılavuzluğunda olur.^[300]

Ehl-i Beyt anlayışı Bektaşilik inancının ana unsurlarından birini oluşturur. Alevi ve Bektaşi nefeslerinin en önemli konularından biri On İki İmam'dır. On İki İmam hakkında nefes-deyiş söylememiş hiçbir Bektaşi şairi yoktur.^[301] Bazı Bektaşi babaları, Bektaşilerin zikirlerini salavat-ı On İki İmam diye tarif ederler. Yani önce bilinen salavat getirilir daha sonra aynı salavat 12 kez tekrarlanır fakat bu tekrarlar seyyidina Muhammet yerine, sırasıyla On İki İmam ismi söylenir (seyyidina Ali, seyyidina Hasan, seyyidina Hüseyin gibi...)^[302] On İki İmam anlayışıyla birlikte başta "tevella ve teberrâ" (Ehl-i Beyt'i sevenleri sevmeye ve sevmeyenleri sevmeme) düsturu olmak üzere öteki Alevi unsurlar da Bektaşiliğe girmiştir. Ancak burada sözü edilen bütün Alevi unsurlar Şii'deki olduğu hüviyetiyle Bektaşiliğe girmemiş, batını yapısına uygun tasavvufi mahiyet kazanmıştır.^[303]

11.1.1. Vahdet-i Vucüt

Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında tasavvufi bir ifadedir.^[304] Daha basit ifadesiyle tasavvuf terminolojisinde yatanla yaratılanın tek ve bir olduğunu savunan görüştür.

Vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde Hz. Muhammed'in ruhani varlığı Allah'ın ilk tecelli mertebesi, ilk yaratılan nur olarak anlaşılır. Nur-ı Muhammed'i anlayışına Bektaşiler Hz. Ali'yi de ilave etmiş ve buna göre, Hz. Ali'nin velayeti nübüvvetin devamı olarak kabul edilmiştir. Buradaki tevhit-nübüvvet-velayet birlikteliği vahdet-i vücud anlayışından kaynaklanır. Hak "küntü kenz- gizli hazine" sırrına binaen bilinmek istemiş; bu bilinmekliği isim ve sıfatların tecellisiyle gerçekleşmiş; vahdetten kesrete çıkmıştır. Bu tecellinin en alt mertebesinde âlemin özü olarak insan vardır. İnsan Allah'tan gelen nüzul/inişini, Allah'a uruc/yükselerek tamamlar; Onun tecellisi olan sıfatlarla sıfatlanıp "insan-ı kâmil" mertebesine ulaşır hakikat makamına erer.^[305]

300 Dursun Gümüšoğlu-Jülide Tokçiftçi, Bektaşilik ve Bektaşiler, 2012.

301 Mehmet Saffet Sarıkaya, Alevi-Bektaşi Kültürü, 2009.

302 Fahri Maden, Bektaşilik ve Yeniçeriler, 2022.

303 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

304 Ekrem Demirli, Vahdet-i Vucud, 2012.

305 Mehmet Saffet Sarıkaya, Alevi-Bektaşi Kültürü, 2009.

Meşhur Bektaşi yazarlardan Giridi Ali Resmî Baba, vahdet-i vücud tanımında İbn Arabî'ye atıf yapar. Ona göre vahdet-i vücud, Allah'tan başka varlık olmadığı, O hak ve mutlak vücud olduğundan dolayı, hak ile halk, halik ile mahluk arasında fark yoktur. Allah "zâtıyla Hak, sıfatları yönüyle halktır."^[306]

Son dönem Bektaşilerinden Turgut Koca Halifebaba'ya göre: Vahdet-i vücudcu tarikatlar Hakk'a cennet ve cehennem bağı ile bağlanmaz. Bütün alışverişleri Hak iledir. Kendilerinde bir varlık kuruntusu taşımazlar. Bu evrende Hakk'tan başka bir varlık olmadığını bilirler. Hakk'ın zâtı yani özü bakımından her şeyden soyutlanmış ve arınmış fakat tecelliler yönüyle her şeyde gerçekleştiğini zevk ederler. Hakk'ın adı ve niteliklerinin açığa çıkmasıyla değişik huy ve biçimlerin meydana geldiğini, eşyanın birbirinin zıddı oluşunun ilahi niteliklerinin birbirini tamamladığını idrak ederler. Ona göre bu görüşü benimseyen yollar: Melamilik ve Mevleviliğin Şemsi koludur. Fakat bu görüşün başlıca temsilcisi Bektaşilerdir.^[307]

Prof. Dr. Cavit Sunar'a göre tarikatların hepsinin gayesi vahdet-i vücud olmakla beraber bu görüşü en saf şekliyle Bektaşilik ve Melamilik temsil eder.^[308]

Yılmaz Soyzer'e göre Bektaşilik nevi şahsına münhasır bir tasavvuf ekolüdür. Kimi müntesipleri, Masonların, İttihatçıların, Türkçülerin ve Arnavut milliyetçilerinin içinde yer aldıkları gibi, kimileri de devlet ideolojisine sadık kalmışlardır. Her ne kadar Bektaşiler farklı yerlerde görülse de Bektaşiliğin asıl varlık bağlamında yer aldığı zemin vahdet-i vücud temelli tasavvuftur.^[309]

11.1.2. Bektaşilikte Tenasüh-Reenkernasyon Var mıdır?

Arapça bir kelime olan tenasüh, Türkçede ruh göçü, yeniden doğuş manasına gelir. Bunun Batı dillerindeki karşılığıysa reenarnasyondur.^[310]

306 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

307 Dursun Gümüšoğlu-Jülide Tokçiftçi, Bektaşilik ve Bektaşiler, 2012.

308 Dursun Gümüšoğlu-Ali Rıza Gürzoğlu, Bektaşilik İlm-i Hali, 2012.

309 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

310 Ali İhsan Yitik, Tenasüh, 2011.

2000'li yıllar öncesinde Bektaşilik hakkında yazan ve bizim de sıkça faydalandığımız İrene Mélikoff gibi bazı uzmanlar Bektaşilerin tenasühe inandıklarını iddia ediyorlardı.^[311] Bunda, 16-17 yüzyıllar arasında Bektaşilik içinde eriyen bazı Rum abdallarının inancının Bektaşiliğe mal edilmiş olması muhtemeldir. Mesela 15. yüzyılda Bektaşiliğin en önemli rakibi olarak görülen ve de Rum abdallarının en büyük temsilcisi Otman Baba'da (ö. 1478) tenasüh inancına rastlanır.^[312] 2000 sonrasında Bektaşilik hakkında önemli akademik çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar, bu tür ihtilafı konuları daha iyi anlamamızı sağladı.

Bektaşilikteki devriye inancı ile tenasühteki devriye-ruhların göçü inancı birbirine benzedikleri için bu ikisinin aynı şeyler olduğu zannedilmiş olabilir. Önemli Bektaşi yazarlarından Giridi Ali Resmî Baba'ya (ö.1789) göre devriye anlayışı, mürşidin kontrolünde farklı evrelerden geçerek insan-ı kâmile dönüşme sürecidir. Yani bir ruhî seyr-i sülük olayıdır. Devriye bu anlayışa göre tenasüh değildir. Bektaşi babaların mezar taşlarında, kâmil mürşit oldukları, Ehl-i Beyt'in kölesi oldukları, Allah'a ulaştıkları ve cennete gittikleri ibaresi bulunur. Bu anlayış tenasühe uymaz.^[313]

19. yüzyılda yaşamış en önemli Bektaşi mürşitlerinden Mehmet Ali Hilmi Dedebaba (ö.1907) tenasühü açıkça reddetmektedir.^[314] 20. yüzyılda yaşamış bir başka çok önemli Bektaşi dedebabası olan ve kendi dönemine kadarki Bektaşilikle ilgili eserleri toplayıp külliyat oluşturan Bedri Noyan da eserlerinde tenasühü reddetmektedir.^[315]

John K. Birge, Arnavutluk'ta karşılaştığı önemli Bektaşi aydın ve entelektüellerinin tenasühe itibar etmediklerini ifade etmektedir. Ama ona göre, Salih Niyazi Dedebaba, kişinin ruhunun ölünce yaşamının alışkanlık ve ilgilerine bağlı olarak benzediği hayvana geçeceğini söylemiştir.^[316] Arnavutça kaynaklardan yararlanarak Salih Niyazi Dedebaba üzerinde tez hazırlayan İtir Hamzaj ise Salih Niyazi Dedebaba'nın bu görüşünün yalnız Birge'nin kitabında geçtiğini ve başka kaynaklarda böyle bir görüşe rastlanmadığını iddia eder.^[317]

311 İrene Mélikoff, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, 2004.

312 A. Yaşar. Ocak, Kalenderiler, 1999.

313 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

314 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

315 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir? 1995.

316 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

317 İtir Hamzaj, Salih Niyazi Dedebaba, 2005.

Son çalışmalardan da hareketle Bektaşilikte tenasüh inancının olmadığını söyleyebiliriz. Bazı araştırmacılar deviri, tenasüh inancının bir uzantısı olarak yorumlasalar da Bektaşilikteki devir inancı tenasühteki ruh göçünden ziyade tasavvufteki seyr-i sülûk inancının bir uzantısıdır. Salih Niyazi Dede Baba'nın ve onun gibi bazı Bektaşî babalarının böyle bir inancı olsa bile, bu ferdi planda bir görüş olup genele teşmil edilmez.

11.1.3. Dört Kapı Kırk Makam

Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfedilen ve onun en önemli eserlerinden biri kabul edilen Makâlât'ın konusu 4 kapı 40 makam olup burada, seyr-i sülûk denilen ruhani yolculuk yani Bektaşilik içindeki yücelme ve yükselme mertebeleri farklı açılardan anlatılır.^[318]

Bütün Bektaşî ayin ve erkânı, 4 kapı 40 makam şeklinde ifade edilen bu tasavvufi telakkîye dayandırılır. Kul ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır. Bütün ayin ve erkân kulun bu yolculuğunu temsil eder.^[319]

Bektaşilere göre, Şeriat: Anasından doğmak, Tarikat: İkrar vermek, Marifet: Nefsini bilmek, Hakikat: Hakk'ı kendi özünde bulmaktır.^[320] Buradan da anlaşılacağı üzere Bektaşiler dört kapının ilki olan şeriat kapısını da Sünnilerden farklı bir şekilde yorumlamaktadır.

11.1.4. Üç Sünnet Yedi Farz

Bektaşiler kendilerini Caferî mezhebinden kabul ederler. Fakat buradaki Caferî mezhebi, İran'daki gibi fıkıh merkezli olmayıp tasavvufî bir ekoldür.

Bektaşiliğe ait erkân ve diğer uygulamaların yazılı olduğu yazma eserlerde (defter), İmam Cafer'in görüşleri olarak; üç sünnet ve yedi farza uymaları ve

de Muhammet-Ali evladına bağlı kalmaları istenmektedir. Üç sünnet yedi farzdan kastedilen klasik mananın dışında batını-tasavvufî şeylerdir.^[321]

Üç sünnet: 1-Kelimeyi tevhitte ayrılmamak. 2-Kalplerden her türlü düşmanlığı silmek. 3-Hakk'a ve mürşide teslim olmaktır.^[322]

Yedi farz: 1-Mürşidin nefesi hakkın kudreti bilinmeli. 2-Sır açığa vurulmamalı. 3-Mürîd mürşidine niyaz etmeli. 4-Mürşit hakkı söylemeli. 5-Musahip hakkını ayin-i ceme getirmeli ve orada hesaplaşmalı. 6-Halifeden el alıp tövbe edilmeli. 7-Taç takılmalı.^[323]

Yazma eserlerde üç sünnet-yedi farza uymayanlar için, bunlara inanmayanlarla dostluk eden sûfî olamaz; onlar On İki İmam'ın şefaatten mahrum kalıp dünya ve ahirette imansız kalacaktır uyarıları vardır. Ama bunların bir tekini terk edenlerin durumu farklıdır. Terk ettiği sünnet ve farza göre bazı maddi cezalar vardır.^[324]

11.2. Bektaşilikte İbadet

11.2.1 Bektaşilikte İbadet Anlayışı

Bektaşiliğin ibadet anlayışı, Sünnilik ve diğer fıkıh merkezli mezheplerin ibadet anlayışından farklıdır. Bektaşiler, batını/gayri-müşerri yapısı sebebiyle namaz, oruç ve hac gibi şer'î ibadet esasları karşısında genellikle kayıtsız bir tutum içerisinde olmuşlardır. Bu konuyla ilgili ipuçlarına muhtelif Bektaşî velayetnamelerinde ve nefeslerinde açıkça rastlanabildiği gibi meşhur Bektaşî fıkraları da buna ayrı bir delildir.^[325] Aslında bu kayıtsız tutum onların bu ibadetleri reddettiklerinden değil sadece batını yorumları esas almasından kaynaklanır.

321 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

322 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

323 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

324 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

325 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

318 Hüseyin Hürrem Ulusoy, Uluslararası Hacı Bektaş-ı Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2020.

319 Mehmet Ersöz, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, 1977.

320 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

Bektaşilere göre, ikrar-nasip almış her Bektaşî namaz, oruç ve hac ibadetlerini yapar. Fakat bu ibadetleri şeriat ehlinen farklı olarak yapar. Bektaşilerin namazı, nefsi arındırmak, kalbi temizlemekle olur.^[326] İkrar vermiş Bektaşiler, ayn-i cem adıyla bilinen kutsal törene katılırlar. Bu cem törenine, halka namazı,^[327] tarikat namazı veya niyaz denir. Meşhur Bektaşî mürşidi Bedri Noyan'a göre, Kur'an'da sabah, akşam ve gece salata kalkınız buyruğu vardır. Bektaşiler de bu buyruğa uyarak gündüz çalışır gece ibadet ederler. Sabah ve akşamları da Türkçe dualarını ederler.^[328]

Hem Sünni hem de gayri Sünni zümrelerin sahiplendiği Yunus Emre de namaz kılmamakla suçlanmıştır. Ona atfedilen bir şiirde Yunus, bu ithamlara şöyle cevap verir:

Bana namaz kılmaz diyen, ben kılarım namazımı.

Kılar isem kılmaz isem O Hakk bilir niyazımı.^[329]

Bektaşilikte oruç, yalan söylememek, kul hakkı yememek ve kalbi yaramaz şeylerden temizlemekle olur. Her Bektaşî mürşit "Eline, beline ve diline sahip ol," der.^[330] Oruçla ilgili Hacı Bektaş-ı Veli'ye atfedilen Makalat-ı Gaybiye Kelimat-ı Ayniyye adlı eserde şöyle denilmektedir:

"Ey derviş bil ki oruç üç derecedir. Birincisi halk, ikincisi seçkinlerin, üçüncüsü de seçkinlerin seçkinleri derecesidir. Birinci derece orucu; karnı ve cinsel organları orucu bozan şeylerden korumaktır. İkinci derece orucu; gözü namahreme bakmaktan, kulağı uygun olmayan sözleri duymaktan ve dili de böyle sözler konuşmaktan korumaktır. Üçüncü derece oruç ise peygamberler ve evliyalara mahsustur ki bunlar gönlü Hakk'tan gayri şeyden korurlar."^[331]

Bektaşilere göre şeriat ehlinin haccı da Allah buyruğu fakat hakikat ehlinin haccı, insanlara hizmet, dostun cemalini görmek ve gönlüne girmekle olur.

İnananların kalbi Allah'ın evi yani Beytullah'tır. Dolayısıyla Bektaşilerce kible insandır.^[332] Yunus Emre'ye atfedilen bir şiirde bu konu şu şekilde ifade edilir:

Yunus Emre der hoca, gerekse var bin hacca,

Hepisinden iyice, bir gönüle girmektir.^[333]

Bektaşiler için genel kanaat, şeriat yasalarını tamamıyla ihmal ettikleri yönünde olmakla beraber bu her zaman doğru değildir. İkrar cemine girerken şer'i usule göre abdest alınır ve ikrar almadan öncede iki rekât namaz kılınır.^[334] John K. Birge, Arnavutluk'ta Salih Niyazi Dede Baba ile misafir odasında otururken birkaç akşam bir dervişin verandaya çıkıp ezan okuduğunu görmüş, şaşkınlıkla sorunca, Dede Baba, işte bu şeriat kısmı demiştir.^[335] Salih Niyazi Dede Baba (1930 sonrası) ve ondan sonra Arnavutluk'ta görevli diğer dedebabalar Cuma namazlarına giderlerdi.^[336] Bu uygulama bugün hâlâ devam etmektedir.

Bektaşiler arasında bazen münferit şeyler de olmuştur. Mesela, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Karyağdı Baba Tekkesi Şeyhi Hafız Baba (ö.1917), Eyüp sırtlarındaki tekkesine yakın Zeynep Hatun Mescidi'nde imamlık yapmıştır. Cemaatten bazıları, onu Bektaşî olduğu için şeyhülislam şikâyet etmişlerdir. Şeyhülislamın da "Hem Bektaşiler namaz kılmaz dersiniz hem de kıldıranı şikâyet edersiniz," dediği nakledilir.^[337]

Bektaşiler şer'i ibadet olarak nasip-ikrar törenindeki abdestte, genel itibarıyla Hanefî mezhep kurallarını uygulamakla beraber Şii-Caferî gibi davrandıkları da vakidir. 19. yüzyıldaki bir yazma eserde, nasip alma-ikrar töreninde, abdest alırken ayakların mesh edilmesi yerine yıkanması salık verilmektedir. Bir başka yerdeyse nasip almak için alınan abdestte ayaklar mesh edilmektedir. Abdest, Sünni veya Şii fihhına göre yapılsa da her uzuv yıkanırken talibin rehberi tarafından okunan dua veya söylenen sözler tamamıyla tasavvufî ıstılahlarla doludur. Mesela rehber talibin eline üç kez su dökerken, "Ey talip, ellerini yıkamaktan istenilen, şimdiye kadar ellerinle bulaştığın haramdan pak ve münevver olmandır."^[338] der. Buna benzer telkinler her uzuv yıkanırken yapılmaktadır.

332 Mahmut Ere Aydın, Bektaşilikte Namaz, Oruç, Hac, 2022.

333 Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre, 2015.

334 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

335 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

336 İllir Hamzaj, Salih Niyazi Dede Baba, 2005.

337 Halil İbrahim Şahin, Hacı Bektaş Veli Takipçileri Sempozyumu-7, 2020.

338 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

326 Mahmut Ere Aydın, Bektaşilikte Namaz, Oruç, Hac, 2022.

327 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/bektasiler-acisindan-bektasilik-nedir/>

328 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

329 Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre, 2015.

330 Mahmut Ere Aydın, Bektaşilikte Namaz, Oruç, Hac, 2022.

331 Dursun Gümüšoğlu-Jülide Tokçiftçi, Bektaşilik ve Bektaşiler, 2012.

11.2.2. Bektaşilikte Ayin ve Erkan

Ayin, Bektaşilerin dinî törenleri; erkan ise, Bektaşi geleneğinde ibadetler, takip edilen yol ve ilkelerdir.

Ritüel; dinî törenler ve bu törenlerde yapılan ibadetler, takip edilen yol ve ilkelere verilen addır. Yani ayin ve erkanın her ikisine de ritüel diyebiliriz. Erkanname; inancın temel değerlerini, ritüellerini konu alan metinlerdir. Bektaşilikte ilmihal ifadesi kullanılmamakla beraber Erkanname'ye ilmihal diyenler de vardır.^[339]

Bütün Bektaşi ayin ve erkânı, “4 kapı 40 makam” şeklinde ifade edilen meşhur tasavvufî telakkiye dayandırılır. Kul ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır. Bütün ayin ve erkân kulun bu seyr-i sülûk yolculuğunu temsil eder.^[340]

Günümüzde Bektaşiler, “Balım Sultan Erkânı” denilen Bektaşiliğin klasik ilkelerine göre hareket etmektedir.^[341] Tarih boyunca aşağı yukarı Balım Sultan Erkannamesi uygulanmaktadır. İbadetlere ait tüm detaylar ve hiyerarşiler burada detaylı bir şekilde yazılmıştır.^[342]

Postta oturan mürşit konumundaki babanın okuduğu Türkçe ilahi-nefeslere “gülbank”, muhip ve dervişlerin okuduğu nefeslereyse “tercüman” denir.^[343] Bir Bektaşi dervişinin sülûk hayatında en çok yer alan ritüeller; “tercümanlar” ve “gülbanklar”dır. Çoğu kez kafiyeli olan bu dualar, ayinlerden gündelik hayata kadar birçok yerde kullanılır. Kâinatta her şey kutsaldır dolayısıyla her davranış kutsal bir metne dayanır. Böylece her ritüele ait bir tercüman-gülbank vardır.^[344] Ayin-i cem sırasında zamanın çoğu tercüman-gülbank okumakla geçer.

339 Dursun Gümüšoğlu-Ali Rıza Gürzoğlu, Bektaşilik İlm-i Hali, 2012.

340 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/bektasiler-acisindan-bektasilik-nedir/>

341 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

342 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşi Dergâhları, 2005.

343 Dursun Gümüšoğlu-Ali Rıza Gürzoğlu, Bektaşilik İlm-i Hali, 2012.

344 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

11.2.2.1. Ayin-i Cem

Bektaşilerin toplu yaptığı dinî törenlere ayin-i cem denir. En büyük ayin-i cem muharrem ayının ertesi gecesi bütün tekkelerde yapılır.^[345] Bektaşilikte ayin-i cemlerin yapıldığı iki mekân vardır. Birisi toplu ibadetlerin-halka namazlarının kılındığı, nasip alma törenlerinin yapıldığı meydan evi; diğeri, inanç önderleri olan babaların Bektaşilikle ilgili eğitim yaptığı yerdir. Birincisine yalnızca yola intisap etmiş nasipli kişiler girer. İkincisineyse, uygun görülen herkes katılabilir. Bu ikincisinde sofralar kurulur, yemekler yenir, sazlar eşliğinde nefesler okunur, sohbet ve muhabbet edilir. Bu sofraya “Ali Sofrası” adı verilmiştir ve bir eğitim kürsüsüdür.^[346]

Bektaşilerin ibadet anlayışı ayin-i cemde kendini gösterir. Ayin-i cem, kırklar meclisinin yeryüzünde tekrarını sembolize eder.^[347] Bektaşilikte ayin-i cem sırasında ve muhabbet sofrasında on iki hizmet vardır. Yapılmasına itina edilen bu hizmetleri yapanlar şöyle adlandırılır; rehber, berber, süpürücü/ferraş, zâkir/nefes okuyan, sofracı, ibrikar, sâki, meydançı, gözcü, pervane, çerağcı ve kapıcı.^[348] Bütün canlar meydana dolunca önce çerağ merasimi (çerağcı, cem'in başında velayet nurunu temsilen kandil yakar) yapılır ve ardından ayin-i cem başlar. Kadın erkek aynı ortamda ama farklı yerlerde oturur.^[349]

11.2.2.2. İkrar Cemi

Bu ayin, tarikata giriş merasimi yani tarikata kabul edilmeye ehil olan kadın ve erkekleri eski mensuplarına tanıtan önemli bir cemdir. İkrar, yola ve erkana girecek olan talibin şeyhin öğüt ve telkinlerini kabul etmesi ve bunlara uyacağına söz vermesidir. İkrarı olmayan Bektaşi sayılmaz ve bu cem'e alınmaz. İkrar ayini Hz. Peygamber'e biat etme törenini de sembolize eder.^[350] İkrar sırasında Fetih suresinin 10. ayeti okunur. “Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli

345 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

346 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/bektasiler-acisindan-bektasilik-nedir/>

347 İrene Mélikoff, Efsaneden Gerçeğe Hacı Bektaş, 2004.

348 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

349 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

350 Harun Işık, Şia'dan Kızılbaşlığa Türker'de Alevilik, 2010.

onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir."^[351]

11.2.2.3. Baş Okutma-Görgü Cemi

İkrar veren herkes Bektaşî olur ama devamında her yıl bağlı bulunduğu şeyhe baş okutmak yani görgüden geçmek zorundadır. Bu sayede bundan sonraki ibadetlere katılabilir ve tarikattaki yerini güncellemiş olur.^[352]

Baş okutma-görgü cemi senede bir kez yapılmaktadır. Tekke olan yerlerde tekkede yapılır; olmayan yerlereyse gezici babalar gönderilir. Bu ayın için kurbanlar kesilir, yemekler yapılır ve bütün müritler ayine davet edilir. Yıllık görgüden geçecek canlar baş açık yalın ayak meydana gelirler. Buna "dar meydanı" denir. "Buraya gelenlerin hakkında şikâyetçi olan var mı," diye canlara sorulur eğer şikâyet yoksa ve kendilerinin de itiraf edeceği günahı yoksa babanın önünde diz çökerler. Baba dua okur, sırtına sağ elinin parmaklarını açarak üç kere vurur ve ardından can yerine oturur. Şikâyet varsa şikâyet dinlenir, şikâyetin durumuna göre baba karar verir, küçük günahlar için ceza nakdidir ve dergâha bağışlanır. Suç ve günah büyükse ceza büyük olur, ayrıca dergâha gitmesi ve günahlarından temizlenmesi istenir. Bazen de Mekke'ye, Ncef'e ve Kerbela'ya seyahate gönderilir. En büyük ceza "düşkünlük"tür; bu tam anlamıyla cemaatin dışına atılmak demektir ki artık cemaatle o ferдин ilgisi kalmaz.^[353]

351 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fetih-suresi/4591/8-10-ayet-tefsiri>

352 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşilik, 2019.

353 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

12. BEKTAŞİLİĞİN SÜNNİ KARAKTER TAŞIMA İDDİASI

Bektaşilik inanç olarak elette Alevidir. Burada Sünnilikten kasıt şer'i emirlere (namaz, oruç, hac vb.) uyup uymamayla ilgilidir. Alevilikte inanç olarak en önemli unsur; peygamberle beraber nübüvvetin bittiği, velayetinse devam ettiğidir. Hakikat bilgisini Hz. Ali ve Ehl-i Beyt taşımaktadır.^[354]

Bektaşiliğin Sünni olduğunu iddia edenlerin en önemli dayanağı Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait olduğu iddia edilen Makalat adlı eserle (Bektaşiler de bunu böyle kabul eder), 15. yüzyıldan sonra yazılmış bazı kaynaklarda çizilen Hacı Bektaş-ı Veli portresidir.^[355] Bu konular üzerine 1990'lerin başında okumaya başladığımızda, bizim de karşımıza çıkan ilk kitaplardan birisi Makalat idi.^[356]

Bektaşiliğin en önemli iki eserinden birincisi Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi, İkincisi ise Makalat'tır. Makalat, makaleler; bir velinin söylediği değerli sözlerin yazılı olduğu eserlere denilmektedir. Bu kitapta 4 kapı ve 40 makam denilen tasavvufi telakki-seyr-i sülük yani Bektaşilik içindeki yücelme ve yükselme mertebeleri farklı açılardan anlatılır.^[357] Kul ancak 4 kapı denilen şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır. Bu kapılardan birincisi olan şeriat kapısının birinci makamı, iman etmektir. İkinci makamı, ilim öğrenmek, üçüncü makamı ise namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmektir.^[358] İşte buradaki şeriat kapısının üçüncü makamı olan namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek ifadelerine binaen Bektaşiliğin Sünni bir tarikat olduğu iddia edilmiştir.

Bektaşiliğin Sünni bir tarikat olduğunun diğer bir iddiasıysa 17. Yüzyılda, yüzden fazla Bektaşî tekkesine misafir olan Evliya Çelebi'nin

354 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

355 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

356 Esad Coşan, Makalat, 1990.

357 Hüseyin Hürrem Ulusoy, Uluslararası Hacı Bektaş-ı Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 2020.

358 Esad Coşan, Makalat, 1990

seyahatnamesinde yazdıklarıdır. Seyyahımız, Bektaşi dervişlerinin Sünni olduklarını, beş vakit namaz kıldıklarını ve kendisinin onlarla beraber olduğu sürede onlara Kur'an öğrettiğini anlatmaktadır.^[359]

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Bektaşiliğin teşekkülü 13. yüzyıldan başlayıp 16 yüzyıla kadar devam etmiştir. Bektaşiliğin menşeyini oluşturan Rum abdallarının hangi şartlarda ve hangi tesirlerle, hangi zümreler arasında ortaya çıktığına bakmak gerekmektedir. 16. yüzyıl öncesi en önemli batını/gayri-müteşerri sûfi grupları Rum abdallarıydı. Dolayısıyla Bektaşilerin gayri-müteşerri karakteri taşınması kadar tabii bir şey olamazdı.^[360]

Bektaşiliğin en önemli kaynağı 15. yüzyılda yazılmış Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'dir. Velayetname'de, Bektaşilerin namaz kılmadığı ve halk içindeki dualara katılmadığına dair eleştiriler vardır.^[361] Diğer Bektaşi büyüklerinin velayetnamelerinde de benzer şeyler görülebilir. 14. yüzyılın Mevlevi çevrelerinde yetişen ve Menâkıbü'l-Arifin adlı eserin yazarı Ahmet Eflaki (ö.1360), Hacı Bektaş-ı Veli'yi, "Gönlü marifetle dolu ama şeriatın emirlerine uymaz," diye tarif eder. Burada Eflaki'nin anlattığı ile Velayetname'nin anlattığı uyum içindedir. Yani şer'i kuralları pek önemsemeyen ve yer yer bunlara uymayan (beş vakit namaz gibi) bir şeyh çıkar karşımıza. Ancak velayetnamede namaz kıldığıyla ilgili menkıbeler de yer almaktadır.^[362]

Âşıkpaşazade tarihinde, Bektaşi dervişlerini Hacı Bektaş-ı Veli yolundan ayrılmakla, sapkınlıkla ve şeytani âdetler edinmekle suçlamaktadır. 16. yüzyılda Hoca Sadettin, Gelibolulu Âli ve Taşköprüzade de aynı şekilde zamane Bektaşilerinin Hacı Bektaş-ı Veli ile alakalarının olmadığını dile getirir.^[363]

Fahri Maden, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bektaşiler* adlı çalışmasında, Evliya'nın Bektaşi dervişlerini şer'i emirlere bağlılıklarıyla alakalı yazdıklarına ihtiyatla yaklaşılması uyarısında bulunur. Zira Evliya, birçok Bektaşi tekkesini ziyaret etmiş, onlarla dostluklar kurmuş, hatta bir defasında hastalandığında

359 Fahri Maden, *Seyyah ve Sûfi*, 2013.

360 A. Yaşar Ocak, *Bektaşilik*, 1992.

361 John K. Birge, *Bektaşilik Tarihi*, 1991.

362 Rıza Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 2019.

363 Fahri Maden, *Seyyah ve Sûfi*, 2013.

bir Bektaşi tekkesinde şifa bulmuştur. Dolayısıyla onlara karşı bir yakınlık hissetmesi doğaldır. Bu sebeple duygusal bir değerlendirmede bulunma ihtimali vardır. Ayrıca Evliya Çelebi mizacı gereği elden geldiğince toplumdaki karşıtlıkları dengelemeye çalışan bir karaktere sahiptir.^[364]

20. yüzyılın meşhur Bektaşi müridi Bedri Noyan'a göre, şeriat, fıkhi prensipler olarak değil de soyut anlamda Allah'ın emirleri olarak anlaşılmalıdır. Yani şeriat: Dünyaya gelmek, bilgi sahibi olmak ve kendini kurtarmaktır.^[365] Dolayısıyla Makalat'ta geçen şeriat kapısını Bektaşiler dışında müteşerri-Sünni anlayışta olanlar fıkhi prensipler olarak yorumlamaktadır.

Bugünkü Bektaşilere göre ikrar-nasip almış her Bektaşi namaz, oruç ve hac ibadetlerini ifa eder ama bunları şeriat ehlinin yaptığından farklı olarak yapar. Bektaşilerin namazı, nefsi arındırmak, kalbi temizlemekle olur. Oruç, yalan söylememek, kul hakkı yememekle olur. Hac ise, insanlara hizmet, dostun cemalini görmek ve gönlüne girmekle olur.^[366]

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında söyleyebiliriz ki, Bektaşiler şer'i ibadetleri reddetmemiş fakat Sünni-müteşerri anlayıştan farklı olarak batını yorumları esas almışlardır. Bunun en büyük delilini bugünkü Bektaşilerin bu ibadetleri nasıl yorumladıklarında aramak gerekir. Ayrıca bize göre, Bektaşiler belli dönemden sonra gayri Sünni gayri-müteşerri olmuş değillerdi, zaten Hacı Bektaş-ı Veli'den bu yana onlar batınıydı. Bununla beraber elbette bazı istisnalar vardır. Cenaze namazları, ikrar-nasip alma töreninde talibe şer'i usule göre abdest aldırma ve iki rekât namaz kıldırma, bunun en bariz örneğidir. Bundan başka 1930'dan beri Bektaşi babalarının diğer dinî gruplarla kaynaşmak için Arnavutluk'ta cuma namazlarına gitmeleri gibi bazı bölgesel uygulamalar da mevcuttur.

364 Fahri Maden, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bektaşiler*, 2013.

365 Bedri Noyan, *Bektaşilik ve Alevilik Nedir*, 1995.

366 Mahmut Ereğ Aydın, *Bektaşilikte Namaz, Oruç, Hac*, 2022.

13. KÜLTÜR, SANAT VE EDEBİYAT

Bektaşiliğin müsamahalı dinî yapısı, doktrin, ayin, erkan ve teşkilatını şekillendirdiği gibi kültürel cephesine de belli bir hüviyet kazandırmıştır denilebilir.^[367] Türk edebiyatında, 19. ve 20. yüzyıl halk mecmualarında anlatılan hikayelerde Bektaşiler, zeki, hazırcevap, iğneleyici ve katı dinî kuralları pek umursamayan tipler olarak karşımıza çıkar.^[368] 19. yüzyılın meşhur Bektaşi mürşidi Hilmi Dede Baba bir şiirinde Bektaşileri şöyle anlatır:

İçmişiz cam-ı muhabbetten şarab-ı aşkı biz
Laubali meşrebiz rindane ülfet bekleriz.

Yani biz aşk şarabının muhabbet kadehinden içmişiz. Olaylar karşısında kayıtsız, hiçbir şeye aldırış etmeyiz, bu yüzden de rindlere (dünya işlerine önem vermeyen, kalender, gönül eri) has dostluk bekleriz.^[369]

13.1. Nefesler

Bektaşi deyince herhâlde ilk akla gelen şeylerden birisi nefesler olmalıdır. Nefesler; Ahmet Yaşar Ocak'ın tarifıyla, Türk halk edebiyatı nazım şekillerinden olan ilahilerin Alevi ve Bektaşi aşıklarınca yazılanlarına denir. Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinden Yunus Emre'nin deyişlerine ve oradan da Kaygusuz Abdal'ın şiirlerine kadar uzanan bir tekâmül zincirinin ürünü olan nefesler gerek nazım gerekse musiki olarak son derece ilgi çekici bir güzellik ve zenginlik arz eder.^[370] Nefeslerde kullanılan dil de sade halk dili olup Arapça, Farsça kelime kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmıştır.^[371]

Bektaşi nefesleri melodileşmiş (ezgi-name) dualardır. Bu nefesler, Bektaşiliğin inanış ve ibadetinin önemli kaynaklarından. Bütün itikadi yapı ve ritüeller

367 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

368 Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

369 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

370 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

371 İrene Mélikoff, Efsaneden Gerçeğe Hacı Bektaş, 2005.

nefeslerde dile gelir: Yerin yaradılışı, kırklar meclisi; on iki hizmet ve benzeri âdetler nefeslerle tanımlanır; nefeslerle ayin-i cem törenleri yönetilir. Özetle Bektaşiliğin bütün sırları nefeslerle açıklanır.^[372]

Bektaşi nefeslerinin en önemli konularından biri de On İki İmam'dır. On İki İmam hakkında nefes-deyiş söylememiş Bektaşi şairi herhalde yoktur.^[373]

Bektaşilerin cemlerinde en çok yedi ulu ozanın nefesleri meşhurdur. Bu ozanların isimleri her yerde aynı olmasa da Seyyit Nesimi, Kaygusuz Abdal, Şah Hatayi, Virani, Yemini, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmət gibi şairler bizim en çok karşımıza çıkanlarıdır. İrene Mélikoff, kendi listesine Seyyit Nesimi yerine Abdal Musa'yı koymaktadır.

Yukarıdaki listeye Kaygusuz Abdal yerine Fuzulî'yi koyan araştırmacılar da vardır.^[374] Özellikle Bektaşilerce muharrem mateminde okunan *Hadikatü's-Süeda* (Saadete Ermişlerin Bahçesi) Fuzulî'nin eseridir. Saadettin Nüzhet Ergun'un *Bektaşi Şairleri ve Nefesleri* adlı eserinde en çok Hatayi mahlasıyla şiir yazmış olan Şah İsmail'e ait nefesler vardır.^[375]

19. yüzyılda İstanbul Bektaşiliği Türk kültürünü, musiki ve şiir bakımından etkilemiştir. Bu asırda birçok halk ozanı ya Bektaşi'ydi ya da Bektaşi muhibbi.^[376]

13.2. Yazı-Resim Sanatı

Bektaşilerde resim sanatı kendine mahsus bir gelişme göstermiştir. Bunlar, Hz. Ali, Ehl-i Beyt, Hacı Bektaş-ı Veli ve diğer büyük Bektaşi evliyasını ve kerametlerini anlatan halk tipi resimlerdir. Bektaşilikte esas olarak yazı ile resim yapma sanatı önemli bir gelişme göstermiş olup çoğu Hz. Ali'yi konu

372 İrene Mélikoff, Efsaneden Gerçeğe Hacı Bektaş, 2005.

373 Mehmet Saffet Sarıkaya, Alevî-Bektaşi Kültürü, 2009.

374 Yasin İpek, Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik, 2010.

375 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

376 A. Yılmaz Soyzer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

edinen orijinal yazı-resim örnekleri meydana getirilmiştir.^[377] Yazı-Resim sanatı; varlığın zahir-dış ve batın-iç suretlerine sembolik bir göndermede bulunur.^[378]

Zeynep Uslu'nun tespitlerine göre, Bektaşi metinlerinde şekil mana ikiliği görülür. Edebiyat bu metni sır hale getirir; anlayanın gönlünde hissetmesi yani ikisi arasındaki farkın erbabi tarafından görülmesi.^[379] Aynı şeyi yazı-resim sanatında da görmek mümkündür. Çünkü yazı-resimler, anlatılmak istenen sırrı ehli olmayandan sakınarak perde görevini üstlenmişlerdir.^[380]

Yazı-Resim Sanatında İnsan Sureti

13.3. Bektaşi Tekkelerindeki Kitaplar

Bektaşilerin kültür seviyesini tekke kütüphanelerinde bulunan kitaplardan kısmen de olsa anlayabiliriz. Bu kütüphanelerdeki kitaplar temel eserler dışında İstanbul ve ona yakın büyük metropollerdekilerde çeşitlilik arz ederdi. 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki bir tekkenin kütüphanesinde İbn Haldun'un Mukaddime'sinin bulunması, o dönemde yaşayan Bektaşilerin kültür seviyesi hakkında bize ipucu verebilir.^[381]

1827 yılında Antalya'da Elmalı Abdal Musa Tekkesi ve 1845 yılında da İstanbul'daki bir tekkenin kütüphanesindeki kitapların listesi hazırlanmıştır.

³⁷⁷ A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

³⁷⁸ Meryem Günana, Alevî ve Bektaşi Yazı-Resim Sanatında İnsan Sureti 2020.

³⁷⁹ Zeynep Uslu, Alevî Bektaşi Edebiyatı, 2021.

³⁸⁰ Meryem Günana, Alevî ve Bektaşi Yazı-Resim Sanatında İnsan Sureti, 2020.

³⁸¹ A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik adlı çalışmasında bu tekkelerde bulunan kitapları gruplandırmıştır. Onun tasnifine göre:

İlk grup eserler, sözlükler ve gramer kitaplarıdır. Bunlar Arapça, Farsça sözlükler olup, dönemin eğitilmiş zümrelerine hitap eden kaynak eserlerdir. Gramer kitaplarının varlığı bu dillerin eğitiminin yapıldığına da işaret eder. Bektaşilerin hem şiirleri hem de ayin ve duaları Türkçedir. Bununla beraber Arapça da önemlidir çünkü bu ayin ve duaların içinde ayetler de geçmektedir. Hatta her ayine bir ayet delil gösterilir.

İkinci tür eserler, ansiklopedik kitaplar ve tarih kitaplarıdır.

Üçüncü tür kitaplar, Hanefi fihına ait kitaplardır. Bu kitapların varlığı, onların Hanefi olduğuna delil olarak gösterilemez. Ancak, içinde yaşadıkları toplumun inanç esaslarını öğrenmek gibi başka gayelerinin de olduğu sonucu çıkarılabilir.

Dördüncü grup kitaplar, Hurufî olarak anılan yazarların kitaplarıdır. Yalnız bu kitaplar sadece İstanbul'daki kütüphanelerde vardı.

Beşinci grup, İbn Arabî, Mevlânâ ve diğer meşhur mutasavvıfların eserleridir.

Altıncı grup, mutasavvıf şairlerin şiirlerinin toplandığı divanlardır.

Yukarıdaki kitap dağılımından hareketle Bektaşilerin, 19. Yüzyıl Osmanlı toplumunun kültür seviyesinin oldukça üzerinde olduklarını söyleyebiliriz.

14. BEKTAŞI TEKKELERİNİN GELİRLERİ

Osmanlı Devleti'nde dinî hayat, kuruluşundan itibaren iki temel dinî kurumdan biri olan tekkelere dayanarak gelişme göstermiştir. Devlet kendisine faydası olabilecek her kişi ve kurumu koruyup desteklemiştir. Bu çerçevede özellikle yeni fethedilen yerlerden pek çok dervişe toprak tahsis edilerek tekkelerin kurulması ve varlığını sürdürmesi sağlanmıştır.^[382]

16. yüzyıl itibarıyla Osmanlı'da en geniş tekke ağına Bektaşiler sahipti diyebiliriz. Yeniçerilerle ilişkisini de hesaba kattığımızda Bektaşilik devlet nezdinde oldukça muteberdi. Bundan dolayıdır ki Bektaşî tekkeleri Osmanlı Devleti'nde müstesna vakıflardan biriydi. Bu vakıflar, hükümetin ve evkaf idarelerinin müdahalesi olmadan doğrudan doğruya hususi mütevellileri tarafından serbestçe idare edilmiştir. Müstesna evkaftan olması nedeniyle de bazı dönemler hariç vergiden muaf tutulmaktaydı.^[383]

Bektaşiler gibi büyük bir kitlenin varlığının devamı için önemli miktarda gelir kaynağına ihtiyaç vardı. Dolayısıyla bu tekkelerin vakıflardan başka gelirlerinin de olması gerekiyordu. Tekkelerin gelirlerini; vakıf gelirleri, şahıslardan elde edilenler ve devletten sağlanan gelirler olarak üç başlıkta toplamak mümkündür.

Yukarıda da belirtildiği gibi vakıf gelirlerinden devlet yardımına ve şahıslardan gelenlere kadar pek çok gelir kaynağı Bektaşî tekkelerinin yaşamasını sağlamıştır. Fakat burada asıl gelir kaynağı vakıf arazilerindeki zirai gelirlerdir ki buralarda büyük çapta zirai üretim yapılmaktaydı. Genel olarak Bektaşî tekkelerine, ticari faaliyetleri bakımından zirai işletmeler denilebilir. Zirai ürünlerin yanında hayvancılık da tekkelerin diğer başlıca gelir kaynaklarındandı. Bunun yanında büyük tekkelerde atlar da yetiştiriliyordu. Bu atların belki çok az bir kısmı satışa sunuluyor, kalan kısmıysa ekseriyetle Bektaşîlerin değer verdiği kişilere armağan ediliyordu.^[384]

382 A. Yılmaz Soyyer, 19, Yüzyılda Bektaşılık, 2012.

383 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/gecmisten-gunumuze-bektasilik/>

384 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşılık, 2017.

Bektaşî tekkelerine devlet ve siviller tarafından bağışlanan mülklerden gelen gelirlere "Mukataa" denirdi. Bunlar çeşitli arazi ve emlakten senelik kira karşılığı olarak alınan bedellerdir.^[385]

Devletten gelen gelir kaynakları da önemli bir yekûn tutmaktaydı. Bunların en önemlisi öşürdü. Öşür, devlete verilmesi gereken onda bir oranında bir vergidir ki bu bazı bölgelerde Bektaşî tekkesine verilmekteydi. Ayrıca büyük ve merkezi tekkelere de tamirat ve tadilat yardımları yapılıyordu. Bunların yanında, doğrudan tekkeye değil de tekkeyle ilişkili kişilere yapılan yardımlar da azımsanmayacak miktardaydı. Bektaşî tekkelerinde şeyhe, devlet tarafından "Hırka bahası" adı altında maaş da veriliyordu.^[386] Buna ilaveten, "Taamiye" adı altında, dergâhlarda hizmet eden ve gelirleri yeterli olmayanlara devlet tarafından yemek parası verildiği gibi, vefat eden şeyh ailelerine de çeşitli yardımlar yapılmaktaydı.^[387]

Şahıslardan elde edilen gelirler, "Niyazlık" adı altında alınan paralar ve vakfiye olarak bağışlanan mülklerdir. Her Bektaşî kendi maddi durumuna göre tekkeye bir yardım yapmaktaydı, buna da "Müntesip yardımı" denirdi. Dolayısıyla müntesip yardımını da şahıslardan gelen yardımlar olarak kabul edebiliriz.^[388]

Bazı Bektaşî dergâhlarında dervişlerin yaptıkları el yapımı ürünler pazarlarda satılır ve gelirleri tekkeye kalırdı. Aziz Atlı'nın, Balkanlar'da Bektaşilik adlı eserinde bahsettiğine göre, istisnai de olsa bazı dervişler her sene başında def ve kudüm çalarak etraftan yiyecek toplayıp tekkedeki misafirlere yedirirlermiş.^[389] Yiyecek toplama âdeti, Bektaşîliğin de menşeyini oluşturan gezgin dervişlerin âdetlerindedir.

385 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/gecmisten-gunumuze-bektasilik/>

386 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşılık, 2017.

387 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/gecmisten-gunumuze-bektasilik/>

388 <https://www.dursungumusoglu.com.tr/gecmisten-gunumuze-bektasilik/>

389 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşılık, 2019.

15. BEKTAŞILIK HAKKINDA BAZI EK BİLGİLER

Bektaşiliğin teşekkülünde imamet meselesi herhangi bir rol oynamamıştır çünkü hilafet meselesi onlar için önemli bir konu değildir. Hz. Ali'nin sahip olduğu sıfat olan velayet, hilafetten daha üstündür.^[390] Onlara göre bunun en açık delili de ilk üç halife döneminde Hz. Ali'nin hilafet mücadelesine girmemesidir.

21-22 Mart'ta kutlanan Nevruz, ilkbaharın başlangıcı kabul edilir. Bu, asırlardır yılbaşı sayılmış bir gün olup Bektaşî ve Kızılbaş Alevileri arasındaysa Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilir.^[391]

Bektaşî tekkelerinde mücerret-bekar derviş ve babalar bulunduğu gibi hiç evlenmemiş kadın dervişlerden de bahsedilir. Bazı Bektaşî aileler farklı sebeplerden dolayı kızlarını dergâha “nezr” etmektedirler. Bu kızlara tekkede mücerretlik erkanı verilmekte, bunlar “Bacı Sultan” adını almakta ve hayatının sonuna kadar dergâhta yaşamaktadır. Bu kızlar bütün ayin ve merasimlerde bulunurlar ve büyük saygı görürler. İstanbul Çamlıca'da Nur Baba Dergâhi olarak bilinen Bektaşî tekkesinde Havva Bacı isimli bir dervişenin kabri bulunmaktadır.^[392]

Bektaşilikte karı-koca aynı mürşitten nasip alabilirler ama aynı anda alamazlar çünkü Bektaşilikte Alevilikten farklı olarak aynı anda nasip alanlar birbirinin musahibi-kardeşi sayılır.^[393] Bedri Noyan'a göre musahipler, genel durumları, meslek ve kültürleri itibarıyla birbirine denk olmalıdır.^[394]

Alevî ve Bektaşîlerin tavşan etini yememelerinin kökü çok eskilerde olsa gerektir. H. Ziya Ülgen, tavşanın Oğuz-Bozokların totemi olduğunu ve bundan dolayı da tavşan yemediklerini yazar. İbn Batuta Sinop'ta tavşan yemeyenlerin olduğundan bahseder.^[395]

390 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

391 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

392 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

393 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005

394 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

395 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

Güvercin, Bektaşiler için kutsaldır. Zira Hacı Bektaş'ın Sulucakarahöyükte güvercin donunda/şeklinde geldiği inancı vardır.^[396]

John K. Birge'ye bir Bektaşî babası, fiziksel olarak sağlam olmayan (bir gözü veya kolu olmayan gibi) Bektaşiliğe kabul edilmez demiştir.^[397] Bunu Teoman Güre Halifebaba da 1997'de bir TV programında doğuştan sakat olanlar için söylemiştir.^[398]

15.1. Bektaşî Sırrı

1826'da Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından sonra Bektaşilik gizli cemiyet olarak faaliyet gösteren yapıların bazı özelliklerini göstermeye başlamıştır. “Bektaşî sırrı” denilen kavram bu dönem literatüre girmiştir ve şartların zorlamasıyla gizlilik başlamıştır. A. Yılmaz Soyger Bektaşî sırrının, tasavvuftaki vahdet-i vücud anlayışının değişik yansımalarını ifade ettiğini düşünmektedir.^[399]

John K. Birge'ye göre, Bektaşilikte tüm ritüeller mutlak bir gizlilik altında korunur ve inançlar da açıkça kamuoyundan gizlenir. Buna Bektaşî sırrı denir ve bu sır üç boyutludur. İlk kısmı teolojik düzeydedir: Allah'ın en büyük ismi diye adlandırılan “İsm-i Azam”ın insan olduğu söylenmiştir. Bu yukarıda bahsedilen tasavvuftaki vahdet-i vücud anlayışının Bektaşilikteki yansımalarıdır. İkinci olarak, ilk üç halifeyi reddetme anlayışı ve Ehl-i Beyt'i sevmeyenleri sevmeme manasındaki “teberra” da bir sır politikasıdır. Üçüncü sır ise ahlaki ve toplumsaldır. Osmanlı tarihinde kadının yeri Bektaşilerde farklıdır. Ritüellere kadın ve erkek beraber katılırlar. Yazara göre tekkelerin diğer evlerden uzakta yapılmasının nedenlerinden biri de bu olmalıdır.^[400]

396 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

397 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

398 Teoman İlhami Güre, Masonluk ve Bektaşilik, 2014.

399 A. Yılmaz Soyger, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

400 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

15.2. Kerbela-Muharrem Matemi

Hız. Hüseyin muharrem ayının onuncu gününde Kerbela'da şehit edilmiştir. Muharrem ayında Kerbela şehitleri için matem tutulmaktadır. Bu 10-12 gün içinde Bektaşiler matem orucu tutar, doyusya yemek yemezler, şeffaf kaplarda su içmezler, hatta hiç su içmeyenleri bile vardır. Bu günlerde hamama gidilmez, saç-sakal tıraş edilmez, tırnak kesilmez, karı-koca münasebeti olmaz, çamaşır değiştirilmez, çalgı çalınmaz, düğün yapılmaz ve yapılan yerlere de gidilmez, kurban kesilmez ve babalara niyaz edilmez. Sadece Hız. Hüseyin'in hatırasına odaklanılır. Muharrem'in onuncu günü muhakkak tekkelerde olunur, herkes bir şeyler getirir ve bu getirilenlerle büyük bir kazanda aşure yapılır. Aşure yapma işi bir törenle olur, önce baba sonra dervişler sırayla kazanı karıştırır.^[401]

Kerbela olayını bütün detaylarıyla yazan eserler vardır. Bektaşiler arasında en tanınmış Fuzulî'nin *Hadikatü's Süheda* (Saadete Ermişlerin Bahçesi) adlı eseridir. Muharrem ayında Bektaşiler bir araya gelerek bu eseri okurlar. Muharrem ayı için yazılan ağıt/mersiyeler Bektaşî edebiyatının özel bir bölümünü teşkil eder.^[402]

15.3. Bektaşilikte On İki Post

Post, süfî gelenekte şeyhlik makamını ifade eder. Şeyhin oturduğu post mensup bulunduğu tarikatın pirinin makamıdır ve şeyh posta oturmakla tarikat pirini temsil eder. Bektaşilikte, Hacı Bektaş tekkesinde bulunan on iki post, on iki imamı, on iki büyük peygamberi ve on iki büyük Bektaşî velisini temsil eder.^[403] Ayin-i cemlerde bu postlara babalar oturur. Eğer post sayısınca baba yoksa onların yerine kıdemli dervişler oturur.

Bektaşilikteki on iki post şöyledir; 1. Horasan, pîr postu-Hacı Bektaş-ı Veli makamı, 2. Mürşit postu-Hız. Muhammet makamı, 3. Hız. Ali postu-rehber makamı, 4. Aşçı postu-Seyyit Ali Sultan makamı, 5. Ekmekçi Postu-Balım Sultan makamı, 6. Nakip postu-Kaygusuz Sultan makamı, 7. Atacı (atıcı) postu-Kanber Ali makamı, 8. Meydancı postu-Sarı İsmail Sultan makamı,

401 A. Yılmaz Soyyer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

402 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

403 Safi Arpaguş, Post, 2007

9. Türbedar postu-Kara Donlu Can Baba makamı, 10. Kurbançı postu-Hız. İbrahim makamı, 11. Ayakçı postu-Abdal Musa Sultan makamı, 12. Mihmandar postu-Hızır (a.s.) makamıdır.^[404]

15.4. Bektaşilikte Mertebeler

Bektaşilerin buldukları makam ve yaptıkları vazifelere göre farklı mertebeleri vardır. Bu mertebeler aşağıdaki gibidir:

1. Mertebe, Âşık: Bektaşiliğin kenarında duran, ilke ve âdetlerine sadakatli fakat henüz nasip almamış kişiler için kullanılır.^[405] Yani bu mertebedekiler henüz Bektaşî olmamış sempatizan konumundadır.

2. Mertebe, Muhip: Bektaşiliğe intisap etmenin ilk adımı ve aynı zamanda da yol âşığıdır. Yani âşığa göre bir ileri aşama olan nasip almış, giriş erkanından geçmiş ve Bektaşî olmuştur. Bunlar tarikat törenlerine katılabilir.^[406]

3. Mertebe, Derviş: Bektaşî tarikatında muhiplerin bir üst derecesi derviş olup bu seviyede adanmışlık da vardır. Sık sık tekkede kalıp babaya hizmet eder. Dervişlik için basit bir tören yapılır ve tarikat tacı giydirilir. Mücerret/bekar ve müteehhil/evli olarak ikiye ayrılırlar. Bekar ise ve öyle kalmak istiyorsa ayrıca bir mücerret erkanı da vardır.^[407] 1925'ten sonra Türkiye'de bu erkan yapılmıyor fakat Arnavutluk'ta hâlâ devam etmektedir.

4. Mertebe, Baba: Bektaşî baba adayı olan derviş ancak bir halife baba tarafından babalığa atanır. Kendisi için yapılan özel bir törenle, sancak, sofra, çerağ gibi kutsal emanetler teslim edilerek bir posta atandığına dair icazetname verilir. Giysilerine, libas-ı fahire denir ki bir dervişe göre en önemli fark, tacına yeşil sarık sarmasıdır. Baba, tarikat içinde nasip verebilen bir mürşittir.^[408]

404 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

405 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

406 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

407 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

408 Şevket Koca, Bektaşilik ve Bektaşî Dergâhları, 2005.

5. Mertebe Halife Baba: Dede Baba uygun görürse mevcut babalar arasında bir babayı halife baba olarak seçer. Dede Baba tarafından yapılan özel bir törenle kutsal emanetler kendisine teslim edilir ve bir tutanakla mühürlenir. Dünya üzerindeki halife baba sayısı toplam on ikiyi geçemez. Halife babalar, kendilerine bağlı kılınan babaların yıllık hizmetlerini görür ve talep halinde baba ataması yaparlar. Giysileri babalarla benzerlik taşısa da saçlarındaki sarığı (imame) sağ omuzlarına sarkıtırlar.^[409]

6. Mertebe, Dede Baba: Bu makam Bektaşilikteki en üst mertebe olup aynı zamanda Hacı Bektaş Dergâhı Postnişinliği'ni kapsamaktadır. Yeryüzünde bir tane olan dede baba, Bektaşî kurumunun yegâne temsilcisidir. Ama bugün Türkiye ve Arnavutluk'ta ayrı ayrı dede babalar vardır. Bektaşî tarikatında tüm mertebeler bir atamayla olmasına karşılık, bu makam seçimle belirlenir. Dede babanın Hakk'a yürümesi üzerine mevcut halife babalar, mümkünse Pirevi'nde bir araya gelerek ittifakla bir halife babayı bu göreve seçerler. Burada maksat ittifak arayışı olduğundan eğer bir aday üzerinde ittifak sağlanamıyorsa en az on bir kez seçim yaparlar ve hâlâ ittifak edilememişse seçim otuz gün ertelenir ve yeniden icra edilir. Burada artık ittifak aranmaz, oy çokluğuna bakılır. Şayet oylar eşit çıkarsa, Hakk'a yürümüş olan eski dede babanın pazubendi açılır ve orada yazılı olan bir isim iki oy sayılarak seçim tamamlanır. Dede babanın normalde mücerret olması gerekir ama bu kurala Türkiye'de uyulmamaktadır.

Orjinal Kıyafetleriyle Bektaş-ı Dede Babası

15.5. Bektaşilikte Kıyafet

Bektaşilikte muhipler yani nasip alarak Bektaşiliğe girenler için özel bir kıyafet yoktur. Sadece nasip alırken başına arakiyye/takke denilen bir başlık giydirilir ve beline üç düğümlü tığ-bend denilen ip bağlanır. Ancak derviş olanlar için bazı özel kıyafet de vardır. Dervişe, tennure^[410] haydariyye^[411] ve hırka^[412] giydirilir; beline, kanberiyye,^[413] kemer ve palhenk taşı^[414] kuşatılır; boynuna teslim taşı,^[415] başına da taç^[416] giydirilir.^[417]

Bektaş-ı Babası Mezar Taşı

Bir dervişin veya babanın Bektaşî olduğunu gösteren en önemli giysi, başındaki 12 dilimli taç ile boyunlarına astıkları 12 dilimli teslim taşıdır. 12 dilimli taç beyazdan olup tacın üzerine dervişler beyaz, babalar açık yeşil sarık sarar. 12 dilimli taç ve teslim taşı aynı zamanda mezar taşlarında da vardır.^[418]

410 Tennure: Düz yakalı, kolları, önü yukarıdan açık, geniş ve uzun etekli bir entari.

411 Haydariye: Eteği belden biraz aşağıda kolsuz yelek.

412 Hırka: Düz yakalı, boyu topuğa kadar uzun, omuzlardan eteğe kadar bolca bir cübbe.

413 Kanberiyye: Yumurta şeklinde ve büyüklüğünde, ortası boylamasına delik taştır. Kemerin biraz altında bele bağlanır.

414 Palhenk Taşı: Teslim taşının biraz büyüğü olup kemere takılır.

415 Teslim Taşı: Kenarlarında on iki muntazam hilal bulunan 5-15 cm. çapında bir taş.

416 Taç: On iki dilimli başlık-On İki İmam'ı sembolize eder.

417 Bedri Noyan, Bektaşilik ve Alevilik Nedir, 1995.

418 Aziz Atlı, Balkanlarda Bektaşilik, 2019.

16. SONUÇ

13. yüzyıl Anadolu'su tasavvuf tarihi açısından oldukça önemlidir. Zira, Moğol istilasıyla beraber Hacı Bektaş-ı Veli ve Mevlânâ gibi günümüze kadar gelen büyük sûfi gelenekleri kuran mutasavvıfların yerleştikleri bir coğrafya olmuştur.

Hacı Bektaş-ı Veli Horasan'dan Anadolu'ya gelince muhtemelen yeni bir sûfi çevreye intisap etmiştir ki, bu çevre, onun içinden geldiği tasavvufi ekole çok yakın batını/gayri-müteşerri bir yapıdaydı.^[419]

14.-15. yüzyıllarda Anadolu'daki en büyük derviş gruplarını Rum abdalları oluşturuyordu. Bu dönemde Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritleri de Rum abdalları zümrelerindendi. Bu konudaki genel kanaat, Bektaşiliği oluşturan en önemli grubun Rum abdalları olduğu ve onların da Bektaşiliğin içinde eridiği yönündedir.^[420]

Bektaşilik, 13. yüzyıl Anadolu'sunda ortaya çıkan ve Hacı Bektaş-ı Veli ananeleri etrafında teşekkül edip 16. yüzyılın başlarında Balım Sultan tarafından sistemleştirilen bir tarikattır. Dolayısıyla yarı göçebe bir çevrede doğmuş ve zamanla kırsal alanlardan kasaba ve şehirlerin çevrelerine intikal etmiştir. Bektaşiliğin, Kızılbaş Alevilerden ayrıldığı ve farklılaştığı nokta kırsaldan kasaba ve şehirlerin çeperlerine gelmeleriyle başlar. Yani Bektaşilik ve Kızılbaş Aleviliği iki ayrı kulvarda yürüyen, kökleri aynı gelenekten beslenmiş ve aynı muhitlerden türemiştir. Bu iki grubun inanç ve ibadet uygulamalarında ciddi benzerlikler olsa da toplumsal organizasyonları, tarihsel süreçleri, hiyerarşileri ve ilişki biçimleri farklıdır.^[421] Müstakil birer ekol olmaları 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın başlarındadır. Her ikisinin yol ve erkanları da bu devirde şekillenmiştir.^[422]

419 A. Yaşar Ocak, Hacı Bektaş-ı Veli, 1996.

420 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2019.

421 Rıza Yıldırım, Aleviliğin Kökenleri Üzerine Tezler, 2020.

422 Rıza Yıldırım, Menakıb-ı Evliya, 2021.

Bektaşî ortak belleğine göre, Bektaşiliğin tarikatlaşmasının mimarı Balım Sultan'dır. O, 16. yüzyılın başında Batı Trakya'daki Kızıldeli tekkesinden Hacı Bektaş'taki Pirevi'ne gelmiş ve buradaki Hacı Bektaş-ı Veli soyundan geldiğini iddia eden çelebilerle beraber yeni bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir. Özellikle de Kızıldeli dergâhında çoktan belirmeye başlamış olan erkân ve ayinlere son halini vererek tarikatın ibadet uygulamalarını biçimlendirmiştir.^[423]

Bektaşilik, Anadolu topraklarında doğdu ve Rumeli topraklarına yayıldı; yani, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri, Trakya, Arnavutluk, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Makedonya, Bulgaristan, Bosna, Macaristan, Mısır ve Irak gibi esas olarak Osmanlı'nın hüküm sürdüğü bölgelerde faaliyet göstermiştir.^[424] Bu coğrafi saha göz önüne alındığında Bektaşiliği bir Osmanlı fenomeni/olgusu olarak tanımlamak yanlış olmasa gerektir.^[425]

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıldan itibaren yeniçerileri manevi olarak Bektaşiliğe bağlamıştı. Bu tarih itibarıyla Osmanlı'nın resmen tanıdığı tek gayri Sünni tarikat olan Bektaşiliğin bu ayrıcalıklı konumu 1826'ya kadar kesintisiz devam etti.^[426] Bununla beraber yeniçeriler -çok azı hariç- Bektaşî değillerdi, Bektaşî sempatzanıydı. Her şeyden önce bir kişinin Bektaşî olabilmesi için nasip/ıkrar alması gereklidir.^[427]

1826'da Bektaşiliğin yasaklı hale gelmesinin başlıca sebebi Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağı'yla olan bağlantısıydı.^[428] Ayrıca II. Mahmut'un reformlarını hayata geçirebilmesi için ulemanın desteğine ihtiyacı vardı. Dolayısıyla kapatmanın arkasında bir kısım ulemaya taviz verme düşüncesinin yatmış olması muhtemeldir. Bir diğer sebep ise yeniçerilerin ortadan kalkmasından sonra yapılacak askerî ıslahatlar için çok ciddi bir maddi kaynağa ihtiyaç vardı. Bundan dolayı zengin Bektaşî vakıfları askerî ıslahatların maddi kaynağını karşılamak için biçilmiş kaftandı.^[429]

423 John K. Birge, Bektaşilik Tarihi, 1991.

424 F. W. Hasluck, Bektaşilik İncelemeleri, 1937.

425 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

426 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

427 A. Yılmaz Soyuer, 19. Yüzyılda Bektaşilik, 2012.

428 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

429 Suraiya Faroqhi, Anadolu'da Bektaşilik, 2017.

13.-15. yüzyıl Anadolu'sunda özellikle kırsal kesimde, 16. yüzyıl ve sonrası gibi Sünni-Alevi ayrımı yoktu. Orta Çağ'da Anadolu'da görülen bu gevşek dokulu Sünnilik daha sonra karşımıza çıkan fıkıh merkezli Sünnilikten farklı olup bugünkü Alevi inancının pek çok unsurunu barındırıyordu.^[430]

16. yüzyılın ilk yarısı, Osmanlı tarihinde birçok bakımdan dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı'da merkezîyetçi idare ve Sünni İslam ideolojisi üzerine oturan klasik Osmanlı yönetim anlayışı bu dönemde kemale ermiştir.^[431] Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasıyla başlayan Safevi-Osmanlı mücadelesi hem Alevi meşrep yapılarıdaki hem de Sünnilik içerisindeki gri alanları ortadan kaldırdı ve daha koyu yapılar ortaya çıktı.

Bektaşilik inanç olarak Alevidir. Alevi inancına göre Peygamberle beraber nübüvvet bitmiş fakat velayet devam etmektedir. Hakikat bilgisini Ali ve Ehl-i Beyt taşımaktadır.^[432] İnancın ana iskeleti Hak-Muhammet-Ali inancı üzerine kurulmuştur. Hak, uluhiyeti; Muhammet, nübüvveti; Ali'de velayeti temsil etmektedir.^[433]

Bektaşiliğin ibadet anlayışı, Sünnilik ve diğer fıkıh merkezli mezheplerin ibadet anlayışından farklı olup, batını/gayri-müteşerri yapıları sebebiyle namaz, oruç ve hac gibi şer'i ibadet esasları karşısında genellikle kayıtsız bir tutum içerisinde olmuşlardır.^[434] Aslında bu kayıtsız tutum onların bu ibadetleri reddettiklerinden değil sadece batını yorumları esas almasından kaynaklanır.

430 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

431 Rıza Yıldırım, Bektaşî Kime Derler, 2010.

432 Rıza Yıldırım, Bektaşiliğin Doğuşu, 2020.

433 Dursun Gümüšoğlu-Jülide Tokçiftçi, Bektaşilik ve Bektaşiler, 2012.

434 A. Yaşar Ocak, Bektaşilik, 1992.

SÖZLÜK

A

Abdal; Dünya hayatını bırakarak sūfî olan, Allah'a yönelen gezgin derviş.

Abdal Musa; 14. yüzyılda yaşamış, menkıbeleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili rivayetlere karışan ve Bektaşî ananesinde önemli bir yeri olan Rum abdali. Hacı Bektaş ananeleri ilk onun sayesinde Batı Anadolu'da yayıldı. Bektaşî geleneğinde önemli yer tutan Kaygusuz Abdal ve Seyyit Ali Sultan onun müritlerindedir.

Abdülbaki Gölpınarlı (1900-1982); Tasavvuf, tarikatlar, divan edebiyatı ve İran edebiyatı üzerine eserleriyle ünlü edebiyat tarihçisi. Özellikle Mevlevilik, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Yunus Emre hakkında yaptığı araştırmalarla tanınır.

Ahi Evran; 13.yüzyılda yaşamış Türkmen şeyhi. Ahilik teşkilatının Anadolu'daki kurucularından ve debbağ-derici esnafının piri.

Ahmed Zogu (1985-1961); 1924-1928 yılları arasında Arnavutluk cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve 1928-1939 yılları arasında meclis tarafından kral ilan edilmiştir. 1939'da İtalya'nın Balkanları işgal politikası nedeniyle Arnavutluk'u işgalinden 1945'te Enver Hoca yönetiminin kuruluşuna kadar da bu payeyi sürgünde olduğu Mısır'da taşımış Arnavut siyasetçi.

I. Alaattin Keykubat (ö.1237); Anadolu Selçuklu sultanı.

Altın Orda; 1241-1502 yılları arasında Kıpçak sahasında (Karadeniz'in kuzeyi) hüküm süren bir Türk-Moğol devleti.

Âşık; Bektaşiliğin kıyısında duran, ilke ve âdetlerine sadakatli olan ama henüz nasip almamış kişiler için kullanılır.

Âşık Çelebi (ö. 1571); Biyografi yazarı ve şair. Türk edebiyat tarihinin en önemli şairler biyografisi olan Meşairü'ş-Şuara'nın yazarı.

Âşıkpaşazade; 15.yüzyılda yaşamış Osmanlı tarihçisi.

Ayin; Alevi- Bektaşilerin dinî törenleri.

Ayin-i Cem; Bektaşilerin toplu yaptığı dinî törenler.

B

Baba; Bektaşilikte nasip verebilen şeyh.

Baba İlyas (ö. 1240); 1240 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı giriştiği büyük siyasi-içtimai ayaklanma hareketine adını veren ve Anadolu'da ilk batını-gayri Sünni hareketlerin temelini atan Türkmen şeyhi.

Babailer Hareketi; Anadolu Selçukluları devrinde, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da Baba İlyas'a bağlı Türkmenlerin isyanı dolayısıyla ortaya çıkan dinî-tasavvufî hareket.

Babagan; Bektaşiler babaganlar ve çelebiler diye ikiye ayrılır. Babaganlar tarikat anlamında Bektaşiliğin temsilcileridir. Bu grup "Tarikat-ı Bektaşiyye" veya "Tarikat-ı Nazenin" olarak da adlandırılır. Diğer sūfî ekollerde olduğu gibi tarikata intisap etmek ve tarikat usullerine uyan yani ayinlere devam eden her

kişi Bektaşidir. Tekkedeki mürşitlik-postnişin makamı bu gruba aittir.

Balım Sultan (ö. 1516?); Bektaşiliğin pîr-i sanisi yani ikinci kurucu şeyhidir. Bektaşî ortak belleğine göre Bektaşiliğin tarikatlaşmasının mimarı Balım Sultan olmuştur. 16. yüzyılın başında Kızıldeli tekkesinden Hacı Bektaş'taki Pîrevî'ne gelmiş ve yeni bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir.

Barak Baba (ö. 1307); 13. yüzyılın ikinci yarısı ve 14. yüzyılın başlarında yaşamış yarı çıplak ve acayip kıyafetlerle dolaşan tipik bir gezgin derviş ve Türkmen şeyhidir. Yunus Emre'nin şiiirlerinde Tabduk Emre'nin şeyhi Sarı Saltuk'un da müridi olarak geçer.

Baş Okutma-Görgü Cem-i; İkrar veren herkes Bektaşî olur ama devamında her yıl bağlı bulunduğu şeyhe baş okutmak yani görgüden geçmek zorundadır. Bu sayede bundan sonraki ibadetlere katılabilir ve tarikattaki yerini güncellemiş olur.

Bedri Noyan (1912-1997); Bektaşiliğin Babagan kolunun 36. Dede babası. 1960'tan 1997'de ölümüne kadar Bektaşî toplumu içinde en yüksek mevki olan Dede babalık makamında bulunmuş aynı zamanda hekim, araştırmacı-yazar ve sanatçıdır.

Bozoklar; Oğuz destanına göre Oğuz boylarından on ikisinin bağlı olduğu ana grubun adı.

C

Caferi mezhebi; Bugünkü İran'daki, 12 İmam (İmamiye) Şia'sının fıkı mezhebi.

Ç

Çelebi; Asil, zarif, okumuş, bilgili kimseler için kullanılan bir unvan.

Çelebiler; Bektaşiliğin Hacı Bektaş'ın soyundan geldiği iddia eden kolu. Osmanlı döneminde Hacı Bektaş'taki Pîrevî'ne bağlı vakıfların mütevellileri ve devletin Bektaşilik nezdindeki resmî temsilcileri.

Çepniler; Oğuz boylarından biri. Anadolu'nun birçok bölgesine dağılmış olan Çepniler Anadolu'daki Türk yerleşmesinde en önemli rolü oynamış boylardan biridir. Çepniler, Yavuz Sultan Selim devrinde Trabzon sancağında bilhassa Giresun-Kürtün ve Vakfıkebir arasında yoğun bir şekilde yaşıyorlardı. Bundan dolayı bu yörenin batı kesimine Vilâyet-i Çepni adı verilmişti. Çepniler daha sonraki yüzyıllarda Trabzon'un doğusunda bulunan yerlere göç ederek oralardaki Türk yerleşmesinde önemli bir rol oynadılar.

Çerağ; Kandil.

Çerağ merasimi; Ayın-i Cem'in başında velayet nurunu temsilen kandil yakma.

D

Dedebaba; Bu makam Babagan Bektaşilikteki en üst merteye olup aynı zamanda Hacı Bektaş Dergâhı Postnişinliğini kapsar. Normalde yeryüzünde bir tane dedebaba olmalı fakat bugün hem Türkiye'de hem de Arnavutluk'ta iki ayrı dedebaba vardır.

Dede Garkın; 13. yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış Türkmen dervişi. Babai hareketi-isyanı ile bilinen Baba İlyas'ın dedesi ve şeyhi. Bugün Kızılbaz Aleviliğinin mürşit ocaklarından Dede Garkın Ocağı dedeleri onun soyundan gelmektedir.

Devin DeWeese; Indiana Üniversitesinde İslam ve Orta Asya Çalışmaları profesörüdür. 1985 yılından beri Orta Asya İslamı, özellikle tasavvuf ve onun siyasi ve sosyal boyutları hakkında yaptığı araştırmalarla tanınır.

Deylem; İran'ın Gilan eyaletinin güney kısmında sahile paralel olarak Elburz sıradağları uzanır. Bu dağlık bölgeye 10-11. yüzyıllarda Deylem deniyordu.

Dimetoka; Yunanistan'ın Trakya kesiminde bulunan eski bir Osmanlı kasabası.

Dirlik; Osmanlılarda devlete ait toprakların askerî ve idarî gayelerle tahsisine dayalı sistem.

Dört kapı kırk makam; Seyr-i sülûk denilen ruhani yolculuk yani Bektaşilik içindeki yücelme ve yükselme mertebeleridir. Kul ancak şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır.

Dulkadiroğulları; 1337-1522 yılları arasında Elbistan ve Maraş merkez olmak üzere doğuda Harput'tan batıda Kırşehir'e, kuzeyde Yozgat ile Sivas'ın güneyinden Hatay'a kadar yayılan bölgede hüküm süren Türkmen Beyliği.

Düşkün; Bektaşilikte büyük günah işleyenlere düşkün denir. Dolayısıyla en büyük ceza düşkünlüktür; bu tam anlamıyla cemaatin dışına atılmak demektir ki artık cemaatle o ferdin ilgisi kalmaz.

E

Ebu'l-Vefa el Bağdadi (ö.1107); 11. yüzyılda Bağdat'ta ortaya çıkan sûfi hareketlerden Vefailiğin kurucusu kabul edilir. Vefailik, Anadolu, Suriye ve Irak sahasında etkili olmuştur.

Edip Harabi (1853-1916); Asıl mesleği bahriye subayı olan son devir Bektaşî şairi.

Ehl-i Beyt; Hz. Peygamber'in aile fertleri için kullanılan bir tabir. Ev halkı anlamına gelen Ehl-i Beyt ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını ifade eder.

Elvan Çelebi (ö. 1358-59'dan sonra); 14. yüzyılda yaşamış büyük bir Türkmen şeyh ailesine mensup sûfi şair. Babası, 14. yüzyıl Anadolu Türk tasavvuf hayatının ünlü simalarından Âşık Paşa, büyük dedesi, Babai isyanı (1240) diye bilinen dinî-sosyal hareketin başı olan Baba İlyas'tır. Ailesinin tarihi hakkında kaleme aldığı yarı menkıbevi nitelikteki Menâkıbü'l-kudsiyye adlı eseriyle tanınır.

Eflaki (ö.1360); 14. yüzyılın Mevlevî çevrelerinde yetişen ve Menâkıbü'l-Arifin adlı eserin yazarı.

Emirce Sultan; 13.yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış Yesevi dervişi. Tekke ve türbesi Yozgat yakınlarındadır.

Erdebil Tekkesi; 14. yüzyılda kurulan ve 16. yüzyılın başında İran'da Safevi Devleti'ne dönüşen Safevi tarikatının İran'ın Erdebil şehrindeki ana tekkesi-pir evi.

Erkan; Bektaşî geleneğinde ibadetler, takip edilen yol ve ilkeler.

Erkanname; İnançın temel değerlerini, ritüellerini konu alan metinlerdir.

Evhadeddin Kirmani (ö.1238); Türkiye Selçukluları döneminde yaşamış ünlü mutasavvıf, şair.

F

Fahreddin-i Irakî (ö. 1289); Gezgin dervişlerden-Kalenderî hayat tarzını seçen ve Lemaât adlı eseriyle tanınan İranlı mutasavvıf şair.

Fetret Devri (1402-1413); Ankara Savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezid'in oğullarının birbirleriyle saltanat mücadelesi yaptıkları dönem.

Fütüvvet; Gençlik, kahramanlık, cömertlik anlamına gelir.

Fütüvvetname; Fütüvveti konu alan veya fütüvvetin adap ve erkani hakkında bilgi veren metinlerin ortak adı.

G

Gadir-i Hum Menkıbesi; Genel olarak bütün Şii grupların inancına göre, Hz. Peygamber Veda Hacci dönüşünde Mekke ve Medine arasında bir yer olan Gadir-i Hum'da Hz. Ali'yi kendisinden sonra gelecek halife tayin etmiştir. Alevilik ve Bektaşılık gibi Batni Şii grupların anlatımında ise konuya ilave detaylar gelmiştir. Buna göre Hz. Peygamber ile Hz. Ali bir gömleğin içine girerek tek vücut iki baş olmuştur. Etraftakilerin itirazları üzerine aynı gömlek içinde tek vücut tek baş olmuşlar. Hz. Peygamber; Ya Ali, "Etin benim etim, kanın benim kanım, cismin benim cisimim, ruhum benim ruhumdur" demiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî; 16. yüzyılda Kühü'l-Ahbar adlı eseri yazan meşhur Osmanlı bürokrat ve tarihçisi.

Geyikli Baba; Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde yaşamış Anadolu'daki Rum abdalları zümresinden bir Türkmen şeyhi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yansıtan dönemin menkıbevi tarihinin önde gelen simalarından ve bu tarihin kahramanlarından gazi-derviş tipinin en iyi temsilcilerinden biridir.

Gülbank; Postta oturan mürşit konumundaki babanın okuduğu Türkçe ilahi- nefesler.

H

Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi; 15. yüzyılda yazılan ve Hacı Bektaş'ın menkıbevi hayatını anlatan eser.

Halife Baba; Bektaşilikte babalığın bir üst makamı. Dede Baba uygun görürse mevcut babalar arasında bir babayı halife baba olarak seçer. Halife babalar kendilerine bağlı kılınan babaların yıllık hizmetlerini görürler ve talep halinde baba ataması yaparlar. Dünya üzerindeki halife baba sayısı toplam on ikiyi geçemez.

Hakikat; Bektaşilikteki 4 kapının sonuncusu olan hakikat kapısı; Hakk'ı kendi özünde bulmaktır.

Haricîler; Haricî, çıkmak, itaatten ayrılıp isyan etmek anlamında bir terim. Genel olarak Hz. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar anlamında kullanılmıştır. Dinî ve siyasi konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle bilinirler.

Harezmi; Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü yerin her iki yanında yer alan tarihî bölge. Harezmi kelimesi, tarihî süreç içerisinde Arapların bölgeyi ele geçirmelerine kadar İranî bir kavim ismi olarak da kullanılmıştır.

Hırka; Bektaşî dervişlerinin giydiği düz yakalı, boyu topuğa kadar uzanan, omuzlardan eteğe kadar bolca bir cübbe.

Hoca Sadettin (ö. 1599); Osmanlı şeyhülislâmi ve tarihçisi.

Hurufilik; İranlı Fazlullah Esterebadî'nin (ö. 1394) kurup geliştirdiği, harflerin esrarına dayanan batni bir akım.

K

Kalender meşrep; Dünyaya ve genel toplum kurallarına itibar etmeyen, gönül ehli.

Kaygusuz Abdal (ö. 1444); Alevi-Bektaşî edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen mutasavvif şair. Bektaşilikteki on iki posttan birisi olan nakip postu ona aittir. Alanya beyinin oğlu olup Abdal Musa'nın müridi olduktan sonra her şeyi bırakıp tam bir Abdal olarak hayatını devam ettirmiştir.

Kaygusuz Sultan Dergâhı; 1389 yılında Kaygusuz Abdal tarafından Kahire'de kurulan ve 1957'ye kadar hizmet veren Bektaşî Tekkesi. Kurulduğu Memlukler devrinden kapatıldığı döneme kadar ekseriyetle Kahire'deki Türk nüfusa hizmet vermiştir.

Kenz-i Mahfi; Hakk'ın zatının mutlak bilinmezliğini ifade eden bir tasavvuf terimi.

Kıpçak sahası; Bugünkü coğrafi konumuna göre Ukrayna topraklarında bulunan Dinyeper nehri ile Rusya ve Kazakistan topraklarında bulunan İrtiş nehri arasında kalan bölge.

Kırklar Meclisi; Hz. Muhammed miraçtan dönerken bir meclise gelir, "Ben peygamberim" der. İceriden, "Bizim aramıza peygamber sığmaz" diye cevap gelir. Bu birkaç kez tekrarlandıktan sonra, "Fakirlerin hizmetkarıyım" dediği zaman bu meclise kabul edilir. Hz. Muhammed, "Size kimler denir?" der. "Bize Kırklar denir," diye cevap alır. "Peki sizin ulunuz, büyüğünüz, küçüğünüz kim," diye sorar. "Bizim küçüğümüz, büyüğümüz yoktur. Küçüğümüz de uludur, büyüğümüz de uludur. Birimiz kırkımız, kırkımız birimizdir," denir. Bunun üstüne Hz. Muhammed meclisten bunu kanıtlamalarını ister. O sırada Hz. Ali kolunu uzatır, bıçağın ucu ile kolunu hafif kanatır ve kolundan bir damla kan akar. Onu, her canın kolundan birer damla kanın gelmesi izler. Sonra Ali kolunu bağlar, hepsinin kanaması durur. Selman-ı Farisi dışardan bir üzüm tanesiyle gelir. Hz. Peygamber üzümü sıkar ve herkes ondan içer. Büyük bir coşku ile hep beraber semaha kalkılır. Dönülürken Hz. Muhammed'in başından sarığı düşer ve kırk parçaya bölünür. Kırklar bu parçaları bellerine bağlarlar ve kemerbest olurlar. İşte Alevi ve Bektaşilerin yaptığı cem ayini, bu kırklar meclisinin davamı kabul edilir.

Kral Faruk (hük. 1936-1952); Mısır Hidivi (Kavalalılara mensup Mısır valilerine babadan oğula geçmek üzere 1867'de Osmanlı tarafından verilen resmî unvan) Kavalalı Mehmet Ali Paşa soyundan gelen son Mısır kralı.

Kühü'l-Ahbar; Osmanlı bürokrat ve tarihçisi Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1600) dünya tarihi olarak kaleme aldığı eser.

Küntü kenz: Gizli hazine.

i

İbn Arabî (ö.1240); Tasavvuf ve İslam düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan Endülüslü sūfî yazar. Tasavvuftaki vahdet-i vücud anlayışını sistemleştirmesiyle bilinir.

İbn Battuta (1304-1369); Dünya tarihinin en büyük seyyahlarından biri olarak kabul edilen Berberi asıllı Faslı Seyyah. İbn Battuta, Çin'den İspanya'ya kadar İslam dünyasının ve çevresinin büyük bir bölümünü yirmi dokuz yılda gezmiş, bu seyahatleri boyunca edindiği izlenimlerini ve anılarını "Rihlet" yani yolculuk anlamına gelen seyahatnamesinde toplamıştır.

İcazetname; İslamî eğitim ve öğretimde akademik diploma, sanat ve meslekte yeterlilik için verilmiş belge.

İhtiyarüddin; Ahîlikte akil insanlar için kullanılan bir makam. Mesela İbn Battuta Orhan Gazi'den Osmancık oğlu İhtiyarüddin olarak bahseder.

İkrar verme; Bektaşilikte ikrar, yola ve erkana girecek olan talibin, şeyhin öğüt ve telkinlerini kabul etmesi ve bunlara uyacağına söz vermesidir.

İkrar Cemi; Bu ayın, tarikata giriş merasimi yani tarikata kabul edilmeye ehil olan kadın ve erkekleri eski mensuplarına tanıtan önemli bir cemdir.

İmamiye-On İki İmam Şiası; İmameti dinin esaslarından kabul eden ve on iki imam sistemini benimseyen Şii fırkası.

İnsan-ı Kâmil; Allah'ın her mertebedeki tecellilerine mazhar olan insan anlamında tasavvufi ifade.

İréne Mélikoff (1917-2009); Eski Türk edebiyatı, Alevilik ve Bektaşilik üzerine araştırmalarıyla tanınan Fransız Türkolog.

J

John K. Birge (1888-1952); Bektaşilik tarihi uzmanı Amerikalı Türkolog.

L

Loncalar; Aynı bölgede yaşayan esnaf ve zanaatkarların örgütlenerek kurduğu meslek organizasyonu.

Libas-ı fahire; Bektaşi babalarının dinî törenlerde giydikleri elbiseler.

M

Makalat; Hacı Bektaş-ı Velî'ye atfedilen bu kitapta 4 kapı ve 40 makam denilen tasavvufi telakki (seyr-i sülûk) yani Bektaşilik içindeki yücelme ve yükselme mertebelerini farklı açılardan anlatılır. Makalat, makaleler, bir velinin söylediği değerli sözlerin yazılı olduğu eserler anlamına da gelir.

Maktel-i Hüseyin; Kerbela olayının yazıya aktarılmış şekli. Bu metinler muharrem ayının ilk on gününde okunup icra edilmek için hazırlanmıştır.

Marifet; Bektaşilikteki 4 kapının üçüncüsü olan marifet; Allah ve O'nun sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında manevi tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi anlamındaki tasavvuf terimidir.

Martin Van Bruinessen; Türkler, Kürtler, Farşlar ve Zazalar gibi topluluklar ve de İslam dini üzerine pek çok araştırmaya imza atan Hollandalı antropolog ve yazar.

Masum İmam; Şia'nın suçsuz ve günahsız imam anlamında kullandığı bir terim. Peygamberler gibi imamların da büyük küçük her türlü günahlardan masum olduğuna, hiçbir zaman günah işlemediklerine inanılır. İmamlar masum kabul edildiği için on iki imamdaki nakledilen söz, fil ve takrirler peygamber sözleriyle eşdeğerde görülür.

Melamilik; Horasan bölgesinde 9. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan ve insanın öncelikle kendisine dönük bir dindarlık eleştirisini ifade eden hareketin genel adıdır. Kelimenin kökeni olan melamet, kınamak, ayıplamak ve serzenişte bulunmak anlamlarına gelir

Memlukler (1250-1517); Kahire merkezli, Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman Türk devleti.

Menâkibü'l-Ârifin; 14.yüzyılda Ahmet Eflaki'nin (ö.1360) Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Mevlevî tarikati hakkında en geniş bilgileri ihtiva eden Farsça eseri.

Menakıbname-Velayetname; Velilerin faziletlerini ve efsanevi hayatlarını anlatan eserlerin ortak adı.

Menkıbe; Din ulularının ya da tarihe geçmiş önemli kimselerin olağanüstü yanlarını anlatan, dilden dile yayılıp gelen hikâyeler.

Meydan evi; Sadece ikrar-nasip almış Bektaşilerin katılacağı dinî ayinlerin yapıldığı yer.

Muharrem Matemi-Kerbela; Hz. Hüseyin muharrem ayının onuncu gününde Kerbela'da şehit edilmiştir. Muharrem ayında Kerbela şehitleri için matem tutulmaktadır.

Muhip; Bektaşiliğe intisap etmenin ilk adımı ve aynı zamanda da yol âşığıdır. Yani âşığa göre bir ileri aşama olan nasip almış, giriş erkanından geçmiş ve Bektaşi olmuştur. Böylece tarikatın törenlerine katılabilir.

Musahip; Yol kardeşliği, Bektaşilikte aynı mürşitten ikrar-nasip alanlara denir. Bundan dolayı evli çiftler aynı anda aynı mürşitten ikrar almazlar. Bu uygulama Kızılbaş Aleviliğinde biraz farklıdır.

N

Nasip-ikrar; Yola ve erkana girecek olan talibin şeyhin öğüt ve telkinlerini kabul etmesi ve bunlara uyacağına söz vermesidir.

Necmeddin-i Razi (ö.1256); İranlı müfessir ve aynı zamanda da Kübrevî tarikati şeyhlerindendir. Moğol istilalarından kaçarak Anadolu'ya gelmiştir. 13. yüzyıl Konya'sında yaşayan meşhur sûfilerdendir.

Niyaz; Allah'a yalvarıp yakarma, dua etme anlamında bir tasavvuf terimi. Farsça bir kelime olan niyaz Bektaşilik, Mevlevilik ve Kızılbaş Aleviliğinde sıklıkla kullanılır. Müritlerin bağlı oldukları tarikat usul ve adabına göre mürşit huzuruna çıkmaları da niyaz olarak adlandırılır. Tasavvufi tarikatların niyaz şekillerinin farklılıklar içerdiği görülür. Niyaz sözcüğünün "mürşide karşı saygılı olmak, onun elini öpmek, eteğini tutmak ve mürşit huzurunda edep ile himmet istemek" gibi anlamları da mevcuttur.

Nur-ı Muhammedî; Hz. Muhammed'in ruhani varlığı Allah'ın ilk tecelli mertebesi, ilk yaratılan nur olarak anlaşılır. Nur-ı Muhammedî anlayışına Bektaşiler Hz. Ali'yi de ilave etmiş ve buna göre, Hz. Ali'nin velayeti nübüvvetin devamı olarak kabul edilir.

O

Oğuz; Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türkeri'nin ataları olan Türk boyu.

On iki hizmet; Bektaşilerin toplu dinî törenleri olan ayın-i cem sırasında görevli on iki kişinin yerine getirdiği hizmetlerdir.

On İki İmam Şiası; İmameti dinin esaslarından kabul eden ve on iki imam sistemini benimseyen Şii fırkası.

Otman Baba; 15. yüzyılda Batı Anadolu ve Balkanlar'da yaşamış Rum abdallarından gezgin bir derviş.

Ö

Özbek Han (ö.1340); Cengiz Han'ın torunlarının Kıpçak sahasında kurduğu devlet olan Altın Orda'nın hükümdarı.

P

Pîr; Sözlükte "İhtiyar, ak saçlı, tecrübeli kimse" anlamındaki pîr kelimesi tasavvufta mürşit, veli ve şeyh ile eş anlamlı olarak kullanıldığı gibi tarikat kurucusu anlamına da gelir.

Pfirevi; Bektaşılıkte Hacı Bektaş-ı Veli'nin türbesinin de bulunduğu Hacı Bektaş kasabesindeki ana tekke.

Postinpüş Baba; I. Murat (hük. 1362-1389) tarafından Bursa Yenişehir'de türbesi yapılan Rum abdallarından.

R

Reşat Bardi Baba; 1990'dan 2011'e kadar Arnavut Bektaşilerinin liderliğini yapmış bir dedebaba.

Rind; Dünya işlerine önem vermeyen, kalender, gönül eri.

Ritüel; Dinî törenler, bu törenlerde yapılan ibadetler, takip edilen yol ve ilkelerdir.

Rum Abdalları; Anadolu ve Balkanlar'daki gezgin derviş zümrelerine 14. yüzyıl itibarıyla verilen isim. Rum abdalları Horasan Erenleri olarak da anılırlar.

S

Sadreddin Konevi (ö. 1274); Mevlânâ ile aynı dönemde Konya'da yaşamış meşhur sûfi. Aynı zamanda da vahdet-i vücud düşüncesinin Muhyiddin İbn Arabî'den sonraki en önemli temsilcisi.

Safeviler; İran'da 1501-1736 yılları arasında hüküm süren bir hanedan. Adını merkezi Erdebil'de bulunan Safeviyye tarikatının pîri Şeyh Safiyüddin'den almıştır.

Salih Niyazi Dedebaba (ö. 1942); Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhının son mürşit-postnişini.

Saltukname; 15. yüzyılda Cem Sultan'ın isteğiyle yazılmış, 13. yüzyılda yaşamış Sarı Saltuk'un hayatının ve kerametlerinin anlatıldığı eser.

Sâki; İçecek servisi yapan, sunan kişi.

Sancak; Sûfi törenlerinde verilen ve sembolik anlamı olan figür.

Sarı Saltuk (ö. 1297-98); Anadolu ve Balkanlar'ın Türkleşip Müslümanlaşmasındaki etkisi sebebiyle adı etrafında menkıbeler oluşmuş bir gazi-derviş. Sarı Saltuk Sünni, Alevi ve Bektaşî çevrelerince farklı yönleriyle benimsenmiş önemli bir isimdir.

Sersem Ali Dedebaba (ö. 1569-70); Hacı Bektaş-ı Veli tekkesine Balım Sultan'dan sonra atanan ikinci postnişin. Hacı Bektaş tekkesine gelişi Balım Sultan'dan otuz altı yıl sonradır. Bektaşiliğin Babagan kolunda en üst makamı belirtmek için kullanılan bir terim olan "Dedebabalık" ilk defa Sersem Ali Baba ile kullanılmaya başlamıştır. Önceleri paşalık ve vezirlik görevlerinde de bulunan Sersem Ali Dedebaba, Bektaşî tarikatı postuna ilk olarak 1520 yılında banisi de olduğu ve kendi ismiyle anılan Sersem Ali Baba (Harabati Baba) tekkesinde oturmuştur.

Seyyit Ali Sultan-Kızıldeli; Hacı Bektaş'ın yolunu süren Abdal Musa'nın müridi ve halifesi olarak anlatılır. 13. ve 14. yüzyıllarda çok yaygın olan gazi-derviş modeline ideal bir örnek olan Rum abdalıydı. Hayatının birinci kısmı, Osmanlı askerleri arasında savaşarak, kalan kısmıysa Dimetoka'da (bugünkü Kuzey Yunanistan'da) kurduğu dergâhta irşat faaliyetleri yürüterek geçmiştir.

Seyyit Gazi Tekkesi; Eskişehir Seyitgazi'de 13. yüzyılın başlarında külliye olarak kuruldu. Daha sonra Rum abdallarının önemli merkezlerinden olan tekke 16. yüzyıldan sonra Bektaşî tekkesi haline geldi.

Seyr-i sülûk; Müridin bir mürşidin gözetiminde yaptığı manevi yolculuk anlamında bir tasavvuf terimi.

Seyyit; Hz. Peygamber'in soyundan gelenler (Ehl-i Beyt) Şerif ve Seyyit olarak iki isim altında tanımlanır. Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "Şerif", Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlereyse "Seyyit" unvanı verilir.

Sulucakarahöyük; Bugünkü Hacıbektaş ilçesinin eski adıdır.

Suraiya Faroqhi; Osmanlı tarihçisi olan Alman akademisyen. 1971-87 arası ODTÜ'de görev yaptı. 1988'den beri Münih'te Ludwig Maximilian Üniversitesi'nde Ortadoğu Tarihi ve Kültürü ve Türk Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışıyor.

Ş

Şah Hatai (hük. 1501-1524); Safevi Devleti'nin kurucusu ve ilk şahı olan Şah İsmail'in mahlasıdır. Hatai ismiyle Türkçe ve az sayıda Farsça şiirler yazmıştır. Alevi ve Bektaşîlerin yedi ulu ozanından birisi olup cemlerde en çok onun nefesleri okunur.

Şamanizm; Sibiryâ ve Orta Asya topluluklarında varlığını sürdüren inanış ve merasimlere verilen ad.

Şems-i Tebrizî (ö. 1247?); Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin sohbet şeyhi olan Kalenderi-gezgin derviş.

Şeyh Edebali (ö. 1326); Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında yaşamış mutasavvıf ve Ahî teşkilatı şeyhi. İhtilâflı da olsa Osman Gazi'nin kayınbabası ve hocası olarak da kabul edilir.

Şeyhü'l-meşayih; Şeyhler şeyhi.

T

Tabduk Baba/Emre; 13. yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış gezgin derviş. Tabduk Emre'yi, Yunus Emre'nin şiirlerinde ondan mürşidi olarak bahsetmesi hasebiyle tanıyoruz.

Talip; Talep eden, yola kendi arzusuyla girmek ve gerçeğe erişmek isteyen, Hakk'a talip olan kimse, mürit.

Tapu-Tahrir Defterleri; Osmanlı malî teşkilâtında vergi tespiti amacıyla yapılan sayım.

Taç; Bektaşî dervişlerinin başlarına koydukları on iki dilimli başlık (On İki İmamı sembolize eder).

Tığ-bend; Bektaşîliğe girişteki ikrar verme töreninde talibin beline üç düğümle bağlanılan ip.

Taşköprizade (ö.1561); Bilim tarihçisi ve ansiklopedi yazarı bir Osmanlı âlimi.

Tenasüh-Reenkernasyon; Arapça bir kelime olan tenasüh, Türkçede ruh göçü, yeniden doğuş manasına gelir. Batı dillerinde ise reenkerasyon terimiyle ifade edilir.

Tercüman; Muhip ve dervişlerin okuduğu ilahi-nefesler.

Teslim Taşı; Bektaşî dervişlerinin boyunlarına astıkları, kenarlarında 12 muntazam hilal bulunan 5-15cm çapında bir taş.

Tevella ve Teberra; Ehl-i Beyt'i sevenleri sevmeye ve sevmeyenleri de sevmeme anlayışı.

V

Velayet; Dostluk, bir başkasının işini üstlenmek ve yönetmek anlamları taşımaktadır.

Veli; Sözlükte yardım eden, koruyan; yardım edilen, korunan anlamlarına gelen bu ifadenin tasavvuf terminolojisindeki karşılığı ise Allah dostudur. Evliya ise velinin çoğuludur.

Vahdet-i Vücüt; Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında tasavvufî bir ifade. Daha basit ifadesiyle sūfî düşüncede yaratılanla yaratılanın tek ve bir olduğunu savunan görüş.

Vefailik; Ebū'l-Vefâ el-Bağdadi'ye (ö. 1107) nispet edilen ve Anadolu, Suriye ve Irak sahasında etkili olan tarikat.

Velayetname/Menakıbname; Evliyaların hayat ve kerametlerini anlatan eser.

Y

Yeniçeri Gülbanksı; Bismişah, Allah Allah! /Baş üryan, sine püryan kılıç al kan. /Bu meydanda nice başlar kesilir, hiç olmaz soran. /Eyvallah, Eyvallah! /Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan. /Kulluğumuz, padişaha ayan. /üçler, yediler, kırklar... /Nur-ı Nebi, Kerem-i Ali /Gülbang-i Muhammedî /Pirimiz, Hünkarımız, Kutbu'l-Arifin Hacı Bektaş-ı Veli. /Dem ü devranına "Hu" diyelim, /Hu!

Yusuf Hamedani (ö.1140); Ahmet Yesevî'nin şeyhi olarak bilinen İranlı sūfî yazar.

KAYNAKÇA

- Aksu, Hüsamettin. Hurufilik, TDVİA 18. Cilt, İstanbul,1998.
- Arpağuş, Safi. Post, TDVİA 34. Cilt, İstanbul, 2007.
- Athl, Aziz. Balkanlarda Bektaşilik, İstanbul: La Kitap Yayınları, 2019.
- Ay, Zahide. Alamut Sonrası Nizari İsmaililiği, İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2012.
- Azamat, Nihat. Kalenderiyye, TDVİA 24. Cilt, İstanbul, 2001.
- Balaban, Kazım. Uluslararası Hacı Bektaş-ı Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: Türk Ocağı Yayınları, 2020.
- Barkan, Ömer L. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi, sayı 2, Ankara: 1942.
- Beldiceanu-Steinherr, Irene. Osmanlı Tapu-Tahrir Defterleri Işığında Bektaşiler (15. ve 16. yüzyıllar), (çev.) İzzet Çivgin, Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, Sayı 3, Şubat 2019.
- Bilmez, Bülent ve Bozkurt, Serhat. Hacı Bektaş-ı Veli Hayatı ve Dönemi Üzerine Metinler, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul, 2022.
- Birge, John K. Bektaşilik Tarihi, (çev.) Reha Çamuroğlu, İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- Bruinessen, Martin V. Ağa-Şeyh-Devlet, 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Bruinessen, Martin V. Kürtlük, Türklük, Alevilik, 13. Baskı, İstanbul: İletişim 2019.
- Coşan, Esad. Makalat, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990 Ankara.
- Çakmak, Yalçın ve Gürtaş, İmran. (der.) Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşilik, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Çamuroğlu, Reha. Tarih, Heterodoksi ve Babailer, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- Çift, Salih. Ahmet Sırrı Baba, TDVİA ek-1, Ankara, 2020.
- Çiftçi, Cemil. Aşık Paşazade Tarihi, 3. Baskı, İstanbul: Mostar, 2015.
- Demirli, Ekrem. Vahdet-i Vücut, TDVİA 42.Cilt, İstanbul, 2012.
- Eğri, Osman Alevi Bektaşî Yolu, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.
- Eraslan, Kemal. Ahmet Yesevi, TDVİA 2. Cilt, İstanbul 1989.
- Eröz, Mehmet. Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İstanbul: Otağ Matbaacılık, 1977.
- Faroqhi, Suraiya. Anadolu'da Bektaşilik, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Gölpinarlı, Abdülbaki. Vilayetname, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2019.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. Yunus Emre, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. Tasavvuf, 4. Baskı, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2012
- Gümüšoğlu Dursun ve Tokçiftçi. Jülide Bektaşılık ve Bektaşiler, İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2012.
- Gümüšoğlu, Dursun ve Gürzoğlu. Ali Rıza. Bektaşılık İlm-i Hali, İstanbul: Hoşgörü Yayınları, 2012.
- Günana, Meryem. Alevi ve Bektaşî Yazı-Resim Sanatında İnsan Sureti, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi, sayı 95, Güz 2020.
- Gündüz, Tufan Safeviler. TDVİA 35. Cilt, İstanbul, 2008.
- Hamzaj, İllir. Salih Niyazi Dede Baba, Uludağ Üniversitesi-Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2005.
- Hasluck, F.W. Bektaşılık İncelemeleri, (çev.) Ragıp Hulusi, İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- İlhan, Avni Batıniyye, TDVİA 5. Cilt, İstanbul, 1992.
- İnalçık, Halil. Orhan, TDVİA 33. Cilt, İstanbul: 2007.
- İpek, Yasin- Atalay, Ender- Serdar, Murat- Işık, Harun. Şîa'dan Kızılbaşlığa Türker'de Alevilik, İstanbul: Bizim Kitaplar, 2010.
- İrene Mélikoff, Uyar İdik Uyardılar, 3. Baskı, İstanbul: Demos Yayınları, 2011.
- İrene, Mélikoff. Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe, 3. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2004.
- Karakaya-Stump, Ayfer. Aleviliğin Tarihsel Şekillenışı, ARTI TV, 24-11-2019.
- Karakaya-Stump, Ayfer. Vefailik, Bektaşılık, Kızılbaşlık, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Karamustafa, Ahmet T. Kızılbaşlık-Alevilik-Bektaşılık, (derl.) Yalçın Çakmak-İmran Gürtaş, 3. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları, 2020.
- Karamustafa, Ahmet T. Tanrının Kural Tanımayan Kulları, (çev.) Ruşen Sezer, İstanbul: YKY Yayınları, 2006.
- Karaosmanoğlu, Y. Kadri. Nur Baba, 24. Baskı, İstanbul: İletişim yayınları, 2020.
- Kazancı, Ziya. TDVİA Ahilik Maddesi, TDVİA 1. Cilt, İstanbul, 1988.
- Kiel, Machiel. Sarı Saltuk, TDVİA 36. Cilt, İstanbul, 2009.
- Koca, Şevket. Bektaşılık ve Bektaşî Dergahları, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 2005.
- Köprülü, Fuat. Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Köprülü, Orhan F. Abdal, TDVİA 1. Cilt, İstanbul, 1988.

- Kutlu, Sönmez. Alevilik-Bektaşılık Yazıları, Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2016.
- Maden, Fahri. İstanbul Bektaşileri, Ankara: Gazi Kitabevi, 2019.
- Maden, Fahri. İstanbul'un Dini, Sosyal ve Kültürel Hayatında Bektaşılık, Uluslararası Hacı Bektaş-ı Veli ve Takipçileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı-Türk Ocağı Yayınları, İstanbul, 2020.
- Maden, Fahri. Seyyah ve Süfi-Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bektaşiler, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Noyan, Bedri. Bektaşılık ve Alevilik Nedir, 3. Baskı, İstanbul: Ant ve Can Yayınları, 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar (ed.). Alevi-Bektaşî Kültürü, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Babailik, TDVİA 4. Cilt, İstanbul, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Barak Baba, TDVİA 5. Cilt, İstanbul, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Bektaşılık, TDVİA 5. Cilt, İstanbul, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Dede Garkın ve Emirce Sultan, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Ebül-Vefa el Bağdadi, TDVİA 10. Cilt, İstanbul, 1994.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Elvan Çelebi, TDVİA 11. Cilt, İstanbul, 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Emirce Sultan, TDVİA 11. Cilt, İstanbul, 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Fütüvvetname, TDVİA 13. Cilt, İstanbul, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Geyikli Baba, TDVİA 14. Cilt, İstanbul, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Hacı Bektaş Vilayetnamesi, TDVİA 14. Cilt, İstanbul, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Hacı Bektaş-ı Veli, TDVİA 14. Cilt, İstanbul, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Kalenderiler, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Osmanlı Süfliğine Bakışlar, İstanbul: Timaş yayınları, 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Post Mortem Eleştirilerin Odağında Kült Bir Tarihi: Fuat Köprülü, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 2- Sayı 4, Sakarya, 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Türk Süfliğine Bakışlar, 14. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Öz, Mustafa. Şîa, TDVİA 39. Cilt, İstanbul, 2010.
- Öztelli, Cahit. Bektaşî Gülleri, 3. Baskı, İstanbul: Özgür Yayınları, 1997.
- Rençber, Fevzi ve Acat, Yaşar. Anadolu Aleviliğinde Şecere Geleneği, Alevilik Araştırmalar Dergisi, Ankara: 2013.
- Soyger, A. Yılmaz. 19. Yüzyılda Bektaşılık, İstanbul: Frida Yayınları, 2012.

- Soyger, A. Yılmaz. 19. Yüzyılda Bektaşılık, Kıymık-youtube, 26 Kasım 2020.
- Soyger, A. Yılmaz. Uluslararası Hacı Bektaş-ı Veli ve Takipcileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: Türk Ocağı Yayınları, 2020.
- Şahin, Haşim. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Rum Abdalları, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Şahin, Haşim. Vefaiyye, TDVİA 42. Cilt, İstanbul: 2012.
- Şahin, İlhan Ahî Evran, TDVİA 1. Cilt, İstanbul, 1988.
- Şahin, Kâmil. Edebalı, TDVİA 10. Cilt, İstanbul: 1994.
- Tatçı, Mustafa. Yunus Emre Divanı, İstanbul: H Yayınları, 2021.
- Tosun, Necdet. Yeseviye, TDVİA 43. Cilt, İstanbul, 2013.
- Uludağ, Süleyman. Batın İlim, TDVİA 5. Cilt, İstanbul, 1992.
- Üzüm, İlyas. Bedri Noyan, TDVİA 33. Cilt, İstanbul, 2007.
- Üzüm, İlyas. Kızılbaşlık, TDVİA 25. Cilt, İstanbul, 2002.
- Yağmur, Selim. Yunus Emre Divanı, 10. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Yavuz, Yunus Şevki. Ehl-i Sünnet, TDVİA 10. Cilt, İstanbul, 1994.
- Yazıcı, Tahsin. Çardarb, TDVİA 24. Cilt, İstanbul, 2001.
- Yazıcı, Tahsin. Haydariyye, TDVİA 17. Cilt, İstanbul, 1998.
- Yıldırım, Rıza. Aleviliğin Doğuşu, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Yıldırım, Rıza. Bektaşî Kime Derler, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 55, Ankara: 2010.
- Yıldırım, Rıza. Bektaşiliğin Doğuşu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Rıza. Geleneksel Alevilik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Yıldırım, Rıza. Hacı Bektaş Veli ve Bektaşî Tarikatı, kıymık-Youtube, 7 Ekim 2021.
- Yıldırım, Rıza. Menakıb-ı Evliya, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Yinanç, Refet. Dulkadiroğulları, TDVİA 9. Cilt, İstanbul, 1994.
- Yitik, Ali İhsan. Tenasüh, TDVİA 40. Cilt, İstanbul, 2011.
- Web Kaynakları ve TV Programları
- Aydın, Mahmut Erek. Bektaşilikte Namaz, Oruç, Hac, Youtube 02 Nisan 2022.
- Çamuroğlu, Reha. Alevî Tarih Yazımına Yeniden Bakmak, Kıymık-Youtube, 22.10.202.
- Gezik, Erdal. Ağuçan ve Baba Mansur Ocakları, Dirok-İMC TV, Youtube 19-11-2015.
- Güre, Teoman İlhami. Masonluk ve Bektaşılık, Ceviz Kabuğu-Kanal 6, 21 Temmuz

2014.

- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Fetih-suresi/4591/8-10-ayet-tefsiri>
- <https://www.dursungumusoglu.com.tr/15-yuzuil-bektasiliginde-sadik-abdal-ornegi/>
- <https://www.dursungumusoglu.com.tr/bektasiler-acisindan-bektasilik-nedir/>
- Köksal, M. Fatih. Fütüvvetname ve Ahilik Teşkilatı, Mürekkep Damaları 7. Bölüm, Vov Tv 27.05.2021.
- Maden, Fahri. Bektaşılık ve Yeniçeriler, Pelin Çift ile Gündem Ötesi 307. Bölüm, TRT1 20 Şubat 2022.
- Maden, Fahri. Hacı Bektaş Veli Takipçileri Sempozyumu-4, Türk Ocağı, 7 Kasım 2020-Youtube.
- Şahin, Haşim ve Ceylan, Kazım. Ahilik Teşkilatı, Habertürk Tv Öteki Gündem programı, 19.01.2016.
- Şilli, Mehmet. Bektaşilikte Namaz ve Kible, Youtube 23 Şubat 2018.
- Uslu, Zeynep. Alevî Bektaşî Edebiyatı, Kıymık-youtube, 14.01.2021.
- www.turkocaklari.org.tr/iz-birakanlar/dr-bedri-noyan-3560.
- Yıldırım, Rıza. Bektaşiliğin Doğuşu, Tokvad Akademi-Youtube, 5 Ekim 2020.
- Yıldırım, Rıza. Buyruk ve Klasik Kaynaklarına Göre Alevî, İnanç, İbadet ve Kurumları, Kıymık-youtube, 21 Ocak 2021.

